KAKO SE KALIO REVOLUCIONAR

SALMEDIN MESIHOVIĆ

ISBN: 978-9926-480-01-1
9 789926 480011

Prof. dr. Salmedin Mesihović
KAKO SE KALIO REVOLUCIONAR

Izdavač:
O.D. "FONT" - Sarajevo
E-mail: font@post.com

Urednik:
Tarik Jažić
Dizajn naslovne strane:
Nadir Jažić
DTP:
Nadir Jažić

Elektronsko izdanje

Sarajevo, maj 2020. godine

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(37)

MESIHOVIĆ, Salmedin
Kako se kalio revolucionar [Elektronski izvor] / Salmedin Mesihović. - El. knjiga. - Sarajevo : Font, 2020

Način pristupa (URL): https://unsa-ba.academia.edu/. - Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvora dana 4. 5. 2020.

ISBN 978-9926-480-01-1

COBISS.BH-ID 38458630

Salmedin Mesihović

KAKO SE KALIO REVOLUCIONAR

O.D. "FONT"

Sarajevo, 2020. godine

„Čovjekovo najveće bogatstvo je život, koji mu je dan samo jednom. Zato ga treba proživjeti tako, da se nikada ne požali za profućkanim godinama sramno provedene prošlosti. Treba živjeti tako, da bi se na samrti moglo reći: sav moj život i svu svoju snagu iskoristio sam za najplemenitiji cilj na svijetu, borbu za oslobođenje čovjeka.“

Nikolaj Aleksejevič Ostrovski

Sadržaj

Sadržaj v

Uvod 7

Familia 9

Zet i rođak 19

Sazrijevanje 26

Zidine Kartagine 40

Makedonija 66

Helada 70

Ilirija 80

Imperium rimskog naroda u predvečerje revolucije 84

Iskustvo Numancije 85

Motivacija i stvaranje popularskog kružoka 130

Pad Numancije 145

Skraćenice 181

Izdanja izvora/vrela 185

Literatura 219

Životopis 227

Uvod

Početna godina "grakhovske" revolucije (133. god. p. n. e.) je bila i doba kad su se "sastale" različite linije procesa, razvitaka, opservacija i percepcija. Uz primarnu bitnost povijesnog procesa "agrarne krize",[1] te drugih povijesnih procesa koji su se tada odvijali u rimsko – italskom svijetu i u euromediteranskom prostoru, nezaobilazne su i linije razvitka pojedinih personaliteta, te njihovih opservacija i percepcija povijesnih dešavanja koji su obilježili tu 133. god. p. n. e. U revolucionarnim zbivanjima, i to na obje strane "barikada" je učestvovao veliki broj ljudi, gotovo cjelokupna tadašnja politička

[1] O agrarnim odnosima, o svim aspektima agrarne, ekonomske, socijalne, društvene, moralno – vrijednosne, političke, vojne i demografske krize, genezi zla, agrarnom zakonu (*Lex Sempronia Agraria*) koji je predviđao zaustavljanje zloupotreba i reguliranje javnog zemljišta (*ager publicus*) i njegovu djelomičnu redistribuciju bezemljašima, daljim pokušajima demokratskih i socijalnih mjera u Rimskoj Republici u godini (133. god. p. n. e.) plebejskog tribunata Tiberija Sempronija Grakha (*Tiberius Sempronius Gracchus*), helenističkim socijalnim i demokratskim idejama, ideologiji i pokretima, I. sicilskom robovskom ustanku, pokretu braće Grakh sa kraja Srednje i početka Kasne Republike, grakhovskoj revoluciji, Aristonikovoj „Državi Sunca", i kasnijim stranačkim borbama v. Fraccaro, 1914; Isto, 1967; CAH VIII, 16 – 39; 163 – 243; 493 – 502; Rostovtzeff/Rostovcev, 1926; Isto, 1957; Isto, 1957A; Isto, 1990; Syme, 1939; Isto, 2002; Truesdell, 1947; Brunt, 1962; Isto, 1971; Isto, 1971 A; Toynbee, 1965; Salmon, 1970; Badian, 1972; Isto, 1972 A; Briscoe, 1974; Hands, 1976; Hopkins, 1978; Stockton, 1979; Schochat, 1980; Evans 1980; Isto, 1981; Isto, 1988; Millar, 1984; Garnsey – Rathbone, 1985; Spurr, 1986; Gargola, 1997; Treggiari, 2002; Rosenstein, 2004; Raaflaub, 2005; Shotter, 2005; Beness, 2005; Keaveney, 2007; Santangelo, 2007; Roselaar, 2008; Isto, 2008 A; Isto, 2010; Konrad, 2010; Morley, 2010; Mesihović, 2011: 171–371; Isto, 2015: 464–520; Isto, 2015 A; Isto, 2016; Isto, 2016 A; Isto, 2017; Isto, 2017 A; Isto, 2017 B; Isto, 2017 C; Isto, 2019; Isto, 2019 A; Isto, 2019 B; Isto, 2019 C; Isto, 2019 D; Beesley, 2015; Duncan, 2017.
O Tiberiju Semproniju Grakhu (*Tiberius Sempronius Gracchus*, plebejski tribun iz 133. god. p. n. e) v. Smith W., 1849:II, 290 – 294; PWRE, 1923, II A, 2, *col*. 1409 - 1426. O njegovom mlađem bratu Gaju Grakhu (*Caius Sempronius Gracchus*, plebejski tribun za 123. i 122. god. p. n. e.) v. Smith W., 1849:II, 294 – 298; PWRE, 1923, II A, 2, *col*. 1375 – 1400.

scena Republike. Ali detaljno ispitivanje, analiziranje i prezentiranje osobnih personaliteta i percepcija svih učesnika u revolucionarnoj epohi bi bilo više nego mastodontski, praktično nemogući posao. Zato nisu svi "likovi" iz ove revolucionarne priče u historiografiji imali iste nivoe pažnje, prostora, analize, već je svaki od njih dobijao odgovarajuće mjesto zavisno od njihove bitnosti (i u suštinskom i u simboličkom smislu) za ova povijesna dešavanja. Ubjedljivo najviše prostora, i to onoga temeljnog, za istraživanje personaliteta imali su eponimi same revolucije→braća Tiberije i Gaj Grakh. Pošto su oni bili oficijelne vođe reformnog pokreta i novonastale popularske stranke u periodima (133. i 123. – 121. god. p. n. e.) kada su bili najveći intenziteti revolucionarnog zamaha, i pošto su obojica umoreni na brutalan, ali i mučenički način, logično je bilo da se njih dvojica, a pogotovu Tiberije, smatraju personalitetima sa kojima je revolucija od 133. do 121. god. p. n. e. najviše povezana i koji su joj sa svojim djelovanjem i karakterima utisnuli najsnažniji pečat.Oni se nalaze u središtu centrističkog sustava analitičko – sintetičkog rada, dok se onda ostali personaliteti koji se nalaze i cirkuliraju oko njih objašnjavaju i analiziraju zavisno od njihove orbite, blizine i značenja za braću Grakh, njihovo djelo, pokret i dešavanja koje su oni eponimno odredili. Tako su npr. nakon braće Grakh, najviše prostora dobili njihova majka Kornelija, otac Tiberije i zet i adoptivni rođak Scipion Emilijan.

Činjenica je da je politička agenda, po kojoj je Tiberije Sempronije Grakh najviše ostao utisnut u naše kolektivno sjećanje, bila rezultat niza različitih procesa, okolnosti, dešavanja, utjecaja i dogovora. Ali, iako je taj politički program bio i djelo drugih pojedinaca (npr. i Krasa Mucijana I njegovog starijeg brata Publija Mucija Skevole), ipak je Tiberije bio taj koji je u njega utisnuo ne samo svoje ime, nego i značajan dio svoje osobnosti, svoga obrazovanja i odgoja, svoga

idealizma, svoga morala i sustava vrijednosti, svoje političke misli i svoga životnog iskustva. U tome kontekstu su porijeklo, osobnost i životno iskustvo Tiberija Grakha nezaobilazni. Njegova percepcija 133. god. p. n. e. i svega što je vodila ka onome što ta godina simbolizira u ljudskoj povijesti najbitnija od svih osobnih percepcija za razumijevanje i objašnjavanje procesa koji su prelomili euromediteranski razvitak.

Familia

Sa obje strane braća Grakh su poticali iz reda rimskog nobiliteta, i to je bila temeljna činjenica na osnovi koje je su oni trebali imati uobičajenu karijeru u javnim poslovima kroz sustav *cursus honorum*. Sa očeve strane mogli su nabrojati tri generacije unazad sa konzulskom čašću, a sa majčine pet generacija sa konzulskom čašću, a što je bilo porijeklo kojega je imao vrlo, vrlo, skoro zanemarivi broj Rimljana, čak i među tadašnjim nobilitetom. Međutim, kada se Tiberije rodio, sigurno ni njegovi roditelji ni drugi članovi srodnih familija nisu mogli ni naslutiti kojim neuobičajenim stazama će se kretati njegov *cursus honorum*, a kasnije i njegovog brata.

Braća Grakh po agnatskoj liniji potiću iz gensa *Sempronia*, ogranak *Gracchus* (u prijevodu "čavka"). Prvi istaknuti predstavnik loze iz koje je potekao plebejski tribun za 133. god. p. n. e., bio je njegov istoimeni pradjed : Tiberije Sempronije Grakh[2], konzul za 238. god. p. n. e. Sa suprugom čije je ime nepoznato modernoj historiografiji, on je imao najmanje dvoje djece i to sinove : starijeg koji nosi isti

[2] Poznato je i da je njegov otac nosio isto ime.

praenomen Tiberije (konzul za 215. i 213. god. p. n. e.) i mlađega sa *praenomenom* Publije. Stariji Tiberije je imao sigurno jednoga istoimenog sina i možda još jednoga : Tiberija Veturija Grakha Sempronijana (*Tiberius Veturius Gracchus Sempronianus*).Mlađi sin Publije (o kojem se vrlo malo zna) je sa suprugom, čije je imenepoznato modernoj historiografiji, imao sina Tiberija Sempronija Grakha, konzula za 177. i 163. god. p. n. e. i cenzora izabranog 169. god. p. n. e., koji je bio otac braće Grakh.Otac plebejskog tribuna za 133. god. p. n. e. se u historiografiji, kako bi se razlikovao od svoga istoimenog sina, naziva i *Maior* ("Stariji"). Agnatska linija je bila plebejske staleške pripadnosti. Nepoznato je u kakvoj je familijarnoj vezi sa T.S.Grakhom (konzulom za 238. god. p. n. e.) bio Publije Sempronije Grakh, plebejski tribun za 189. god. p. n. e., koji je optužio Manija Acilija Glabrija i druge za korupciju.

Oca Tiberija Grakha, plebejskog tribuna za 133. god. p. n. e., najranije u vrelima nalazimo vezano za sirijski rat. Tiberije Sempronije Grakh Stariji[3] se nalazio u armiji kojom je 190. god. p. n. e. u Heladi

[3] O Tiberiju Semproniju Grakhu Starijem v. *CIL* XI, 1830 = InscrIt-13-3, 82 = D 58 = AE 2011, + 361 = EDCS-ID 22000183 (*Arretium*); *Polyb.* XXV, 1; 4; XXX, 27; 30 – 31; XXXI, 1; 3; 15; 27, 32 – 33; XXXII, 1; XXXV, 2.; *Cic. Brut.* 79; *Cic. de Re Publ.* VI, 2; *Cic. de Invent.* I, 30; 49; *Cic. de Nat. Deor.* II, 10 -11; *Cic. ad Q. Frat.* II, 2; *Cic. de Divinat.* I, 33; 36; II, 62; 74; *Cic. de Amic.* 27; *Cic. de Orat.* I, 9, 38; 48, 211; *Cic. de Fin.* IV, 65; *Cic. de Off. II*, 12; *Cic. de Prov. Cons.* 8, 18; *Cic. Sul.* 26; *Diod.*fr. knjige XXIX, 26; fr. XXXI, 17; fr. XXXIV, 5 (excerpt Konstantina Porfirogenita); Fragmenti iz onoga dijela Diodorovog djela koji nije sačuvan u cjelosti najviše se nalaze u ekscerptima koje su napravili u romejsko doba Fotije i Konstantin Porfirogenit; *Fast. Triumph.* p. 103 (Degrassi); *Fast. Capitol.* p. 64 (Degrassi); *Fast. Capitol.* p. 66 (Degrassi); *Liv.* XXXVII, 7; XXXVIII, 52-53; 56 - 57; 60; XXXIX, 5; 24; 55; XL, 35 - 36; 39 - 40; 44; 47 – 50; XLI, 6 - 9; 12; 15; 17; 26; 28; XLII, 34; XLIII, 14 - 16; XLIV, 16; XLV, 15; 36; *Liv. Iul. Obseq.* 8; *Liv. Perioche* 41; *Strab.* III, 4, 13; *Frontin. Str.* II, 5, 3; 14; III, 5, 2; IV, 7, 33; *Vell.* II, II, 1;*Val. Max.* I, 1, 3; III, 7, 7; IV, 1, 8; IV, 2, 3; IV, 6, 1; VIII, 1, d1.; *Sen. Mai. Contr.* V, 2, 2; *Sen. Consol. ad Helviam* XVI, 6; *Plin. NH. Praef.* 10; VII, 57; 122; *Juvenal*, VI, 166 – 171; *Plut. Tib. Gracch.* 1; 4 -5; *Plut. Cai.Gracch.* 1; *Plut. Cat. Mai.* 15; *Plut. Marc.* 5; *Gran.*

zapovijedao tadašnji konzul Lucije Kornelije Scipion, uz "neoficijelnu pomoć i savjete" starijeg brata Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg koji se tada nalazio u štabu navedene armije. Već u to vrijeme Tiberije Grakh Stariji se značajno isticao među mladićima iz te armije zbog svojih sposobnosti, energičnosti, odvažnosti i hrabrosti. Po William Smith, 1849, II: 289: "Scipio sent him from Amphissa to Pella to sound Philip`s disposition towards the Romans, who had to pass through his dominions on their expedition against Antiochus; and young Gracchus was received by the king with great courtesy". Tiberije Grakh Stariji je, nakon odsluženog vojnog roka, svoju političku karijeru započeosa plebejskim tribunatom. Kao plebejski tribun Tiberije Grakh Stariji je ulaganjem veta spriječio sudski progon Afrikanca Starijeg (kada se ovaj nije pojavio na sudu, pravdajući se da je bolestan) i javno poniženje Lucija Kornelija Scipiona kada je trebalo da ovaj bude utamničen. Tako je i stvorena veza između familije Afrikanca Starijeg sa Tiberijem Grakhom Starijem koja je kasnije dovela i do braka Grakha Starijeg i Kornelije Mlađe (mlađe kćerke Afrikanca Starijeg i Emilije Paule Treće). Nakon što je bio plebejski tribun, Tiberije Grakh Stariji je 183. god. p. n. e. bio i jedan od triumvira koji su vodili osnivanje rimske kolonije *Saturnia*. Moguće je da ubrzo obnašao i edilsku dužnost, kada je potrošio velike sume novca na javne igre i priredbe. Sljedeća politička funkcija koju je obnašao Tiberije Grakh Stariji je bila pretura, a za svoju propreturu je dobio u namjesništvo provinciju Bližu Španiju (*Hispania Citerior*).

Za vrijeme svoga namjesništva (početkom treće decenije II. st. p. n.e.) u Bližoj Španiji, Tiberije Grakh Stariji se istakao ne samo kao odličan

---

Lic. fr. knjige XXVIII, 5-6; 8 – 9; *Flor.* I, 33, 9; *App. Hispan.* 43 - 44; *Gell.* VI, 19, 1 – 8; XII, 8, 1 –4; *Cass. Dio* fr. knjige XIX, 63; 65; *Ampel.* XIX, 3;*Sex. Aur. Vic. Vir Ill.* 44; 53; 57; *Marcell.* : *Varro Sardis venalibus*,5; *Zonar.* IX, 20; *Oros.* IV, 20, 32 – 33; *Scholia Bobiensia,* 81.

vojskovođa koji je vojnički podčinio iznimno veliki broj domorodačkih zajednica, nego prije svega kao pravedan, pošten, častan i dobar upravitelj, spreman na sporazumijevanje sa lokalnim zajednicama i njihovo uvažavanje. To ga je uveliko razlikovalo od većine ranijih namjesnika koji su bili okrutni ili prijetvorni prema Hispancima. Tako je on stekao veliko poštovanje kod domorodačke populacije.[4] Zahvaljujući postignutim sporazumima koji su se odlikovali pravičnošću, Tiberije Grakh Stariji je uspio osigurati razdoblje relativne stabilnosti i mira u odnosima između Republike i domorodačkih zajednica. Za postignute uspjehe u Hispaniji, Tiberije Grakh Stariji je po povratku u Rim, odlikovan sa dozvolom za održavanje trijumfa (3. II. 178/7. god. p. n. e.). I nakon četiri decenije (kada njegov istoimeni sin kao kvestor dođe u Hispaniju), ugled koji je Tiberije Grakh Stariji uživao među hispanskim domorodcima je ostao toliko veliki da je omogučio njegovom sinu postizanje jednog dobroga sporazuma sa Numantincima.

---

[4]*App., Hispan.*43 :τοὺς δὲ ἀπόρους συνῴκιζε, καὶ γῆν αὐτοῖς διεμέτρει. καὶ πᾶσιν ἔθετο τοῖς τῇδε συνθήκας ἀκριβεῖς, καθ᾽ ἃ Ῥωμαίων ἔσονται φίλοι: ὅρκους τε ὤμοσεν αὐτοῖς καὶ ἔλαβεν, ἐπιποθήτους ἐν τοῖς ὕστερον πολέμοις πολλάκις γενομένους. δι᾽ ἃ καὶ ἐν Ἰβηρίᾳ καὶ ἐν Ῥώμῃ διώνυμος ἐγένετο ὁ Γράκχος, καὶ ἐθριάμβευσε λαμπρῶς. ("Zatim je on podijelio zemlju među siromašne i naselio ih na nju, i pažljivo je uredio ugovore sa svim narodima, vezujući ih da budu prijatelji Rima, i dajući i primajući zakletve. Za ovim ugovorima se često čeznulo u narednim ratovima. Na ovaj način Grakh je postao slavljen i u Španiji i u Rimu, i bio je nagrađen sa veličanstvenim trijumfom.").

Po Smith, W., 1849, II:289 : "In this manner he gradually subdued all the Celtiberians, and he afterwards showed that he was as great in the peacefull administration of his province, as he had before been at the head of his armies. He adopted various excellent measures, which tended not only to secure his conquests, but to win the affections of the Spaniards to such a degree, that nearly fifty years afterwards they evinced their gratitude towards his son Tiberius. He assigned lands and habitations to the poorer people, and established a series of laws to regulate their relations to Rome. In commemoration of his achievements in Spain, he changed the name of the town of Illurcis into Gracchuris."

Za vrijeme svoga prvoga konzulata, Tiberije Sempronije Grakh Stariji je kao provinciju dobio Korziku i Sardiniju. Na Sardiniji je izvojevao niz velikih pobjeda i nanio enormne gubitke domorodcima. Krajem 175. god. p. n. e., Tiberije Grakh Stariji se vratio u Rim, kada je održao i svoj drugi trijumf. U počast svoje pobjede, Tiberije Grakh Stariji je posvetio jednu ploču u hramu *Mater Matuta* na kojoj je zabilježeno podčinjavanje Sardinije. Koliko god ovaj rat donio pobjedu Republici, Italskom savezu i Tiberiju Grakhu Starijem, toliko je imao katastrofalne posljedice po Sardiniju i njeno domorodačko stanovništvo. U jednom kratkom periodu, iznimno veliki broj Sardinaca koji je doveden na tržnice roblja u Rimu i Italiji, je uslijed povećane ponude enormno oborio cijene robova na tržištu pa je nastala poslovica *Sardi venales* ("Jeftin kao Sardinac") za sve što je jeftino i bezvrijedno.

Svoju bogatu i uspješnu karijeru Tiberije Grakh Stariji je krunisao 169. god. p. n. e., kada je bio izabran za cenzora, najugledniju instituciju Republike. Njegova cenzura je ostala zapamćena po iznimnoj strogosti, striktnom ponašanju i djelovanju. Za vrijeme svoje cenzure od novca koji je imao na raspolaganju za javne radove kupio je lokaciju gdje se nalazila kuća Afrikanca Starijeg i neke obližnje objekte i na tome prostoru dao podići javnu zgradu, kasnije nazvanu *Basilica Sempronia*. Kao cenzor, Tiberije Grakh Stariji je izvršio i reviziju načina na koji se oslobođenici/libertine uvrštavaju u tribuse rimskoga naroda. Ranije su oni bili razvrstavani po svim tribusima, dok im je sada to pravo radikalno ograničeno. Tiberije Grakh Stariji je 164. god. p. n. e. bio od Senata poslan kao izaslanika na Istok. On je inače, zbog svojih diplomatskih i pregovaračkih umijeća, ali prije svega zbog činjenice da se strogo pridržavao dogovorenog i da se u "njegovu riječ" moglo pouzdati korišten u diplomatskim misijama u ime Republike.

Zanimljivo je da je za vrijeme drugoga konzulata, kada je izvodio auspicije prije izbora za naredne, sljedeće konzule (za 162. god. p. n. e.), Tiberije Grakh Stariji načinio jednu proceduralnu grešku. Rimljani su inače bili poznati kao vrlo osjetljivi po pitanjima pravilnog odvijanja ili izvođenja političke procedure ili religijske, kultne, obredne ortoprakse[5]. Zbog toga je Publije Kornelije Scipion Nasika Korkul (*Publius Cornelius Scipio Nasica Corculum*), koji je izabran za konzula za 162. god. p. n. e., bio prisiljen da odstupi sa konzulske dužnosti. Korkul je inače bio suprug Kornelije Starije, sestre supruge Tiberija Grakha Starijeg. Nepoznato je da li je Korkul krivio Tiberija Grakha Starijeg za to što je morao odstupiti sa konzulske dužnosti, i da li je kasnije postojala određena surevnjivost između njih dvojice i njihovih familija. Činjenica je da su tri decenije kasnije njihovi sinovi (plebejski tribun Tiberije Grakh i vrhovni svećenik Scipion Nasika Serapion) bili glavni neprijatelji u dešavanjima iz 133. god. p. n. e. (sa tragičnim posljedicama po obojicu), samim tim i faktički osnivači populara i optimata, stranaka koje su dominirale političkom scenom Republike i Euromediterana u stoljetnom periodu Kasne Republike.

Tiberije Sempronije Grakh Stariji je bio vrlo obrazovana i kultivirana osoba, i tečno je govorio grčki jezik, o čemu svjedoći njegov govor upućen Rođanima (cc. 164. god. p. n. e.), a koji je bio poznat još u vremenu Cicerona. Sudeći po sačuvanoj izvornoj građi, Tiberije Grakh Stariji je bio i vrlo ugledan i popularan u rimsko – italskom svijetu, i kada je umro (154. god. p. n. e.) smatran je jednim od vodećih ljudi Republike i tadašnjeg civiliziranog svijeta. Tiberije Grakh Stariji je bio poznat i cijenjen kao osoba koja je bila vrlo prijatna u privatnim odnosima (prema familiji, prijateljima,

[5] Rimljanima je inače uvijek bila važnija ortopraksa/ojρθοπραξιß (učiniti pravu stvar), nego ortodoksija/ορθοδοξία (vjerovati u pravu stvar).

sugrađanima i drugim ljudima), kao što je bila časna i principijelna u javnim poslovima. Njega su u kasnijim razdobljima hvalili i oni Rimljani optimatske pripadnosti koji su bili iznimno neprijateljski nastrojeni prema djelatnosti njegovih sinova. Najbolji primjer u tome kontekstu pružaju Ciceronova djela.

Možda se vjenčanje Tiberija Sempronija Grakha Starijeg i Kornelije Mlađe desilo uvezano sa početkom gradnje Sempronijeve bazilike 169. god. p. n. e., odnosno sa otkupom kuće Afrikanca Starijeg i to državnim novcem od strane tadašnjeg cenzora Grakha Starijeg kako bi se na tome mjestu izgradila spomenuta bazilika.

Po kognatskoj liniji Tiberije Sempronije Grakh potiće iz gensa *Cornelia*, ogranak *Scipio*. Prvi predstavnik loze sa majčine strane, koji je *de facto* bio njen utemeljitelj kao jedne od najmoćnijih familija Republike, bio je Lucije Kornelije Scipion Barbat (*Lucius Cornelius ScipioBarbatus*), konzul za 298. god. p. n. e. On je imao sinove Lucija Kornelija Scipiona (*Lucius Cornelius Scipio*), konzula za 259. god. p. n. e., i Gneja Kornelija Scipiona Asinu (*Gnaeus Cornelius Scipio Asina*), konzula za 260. i 254. god. p. n. e.

Lucije Kornelije je imao sinove Publija Kornelija Scipiona (*Publius Cornelius Scipio*), konzula za mandatni period mart 219. – mart 218. god. p. n. e., i Gneja Kornelija Scipiona Kalva *(Gnaeus Cornelius Scipio Calvus)*, konzula za mandatni period mart 223. – mart 222. god. p. n. e. Sin konzula za 218. god. p. n. e. i matrone Pomponije (*Pomponia*)[6] je bio čuveni rimski državnik, političar, vojskovođa, vizionar i uglednik Publije Kornelije Scipion Afrikanac Stariji. Kornelija, kćerka Afrikanca Starijeg, je bila majka Tiberija

[6] Kćerka Manija Pomponija Mata (*Manius Pomponius Matho*, konzul za 233. god. p. n. e. o njemu v. Smith W., 1849, III:492; PWRE, 1952, XXI. 2, *col*. 2330). O njoj v. PWRE, 1952, XXI. 2, *col*.

Sempronija Grakha, plebejskog tribuna za 133. god. p. n. e. Tako je Lucije Kornelije Scipion Barbat bio praprapradjed, a veliki Afrikanac Stariji djed Tiberija Grakha, plebejskog tribuna za 133. god. p. n. e. Brat Afrikanca Starijeg je bio Lucije Kornelije Scipion Azijatik (konzul za 190. god. p. n. e.). Inače braća Afrikanac Stariji i Azijatik su bili vrlo bliski.

Sin Kalva je bio Publije Kornelije Scipion Nasika (*Publius Cornelius Scipio Nasica*, konzul za mandatni period mart 191. – mart 190. god. p. n. e.) koji je bio rodonačelnik scipionovskog podogranka *Nasica*. Njegov sin Publije Kornelije Scipion Nasika Korkul (*Publius Cornelius Scipio Nasica Corculum*, konzul za mandantne periode mart 162. – mart 161. i mart 155. – mart 154. god. p. n. e.) je oženio svoju blisku rodicu Korneliju Afrikanu Stariju, kćerku Afrikanca Starijeg. Korkul i Kornelija Starija su bili unuci braće P.K. Scipiona i G.K. Scipiona Kalva. Sin Korkula i Kornelije Starije je bio Publije Kornelije Scipion Nasika Serapion (*Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio*, konzul za 138. god. p. n. e.), glavni nemesis Tiberija Grakha (plebejskog tribuna za 133. god. p. n. e.).[7] Ova dvojica glavnih protivnika u 133. god. p. n. e. su bili unuci Afrikanca Starijeg. Treća familija koja je bila posredno vezana za plebejskog tribuna (za 133. god. p. n. e.) Tiberija Grakha su bili Emiliji Pauli (*Aemilii Paulli*).

[7] I njegovi potomci su nastavili prooptimatsku politiku. Istoimeni sin je bio konzul za 111. god. p. n. e. Unuk Publije Kornelije Scipion Nasika (*Publius Cornelius Scipio Nasica*) nije ostavio neko vrijednije djelo u historiji, ali je praunuk Kvint Cecilije Metel Pije Kornelijan Scipion Nasika (*Quintus Caecilius Metellus Pius Cornelianus Scipio Nasica* ; konzul za 52. god. p. n. e.) bio vrlo aktivni pripadnik optimatske frakcije i njen vojni zapovjednik u zadnjem razdoblju optimatskog postojanja, neposredno prije i u toku II. građanskog rata. Kornelijan je bio adoptiran u familiju Cecilija Metela, bio je i punac Pompeja Velikoga, a život je završio izvršivši samoubistvo kako ne bio zarobljen od cezarovskih i popularskih neprijatelja. Ostale su upamćene njegove zadnje riječi upućene vojnicima u stoički nonšalantnom stilu : *Imperator se bene habet. Sen. Epis. ad Lucil.* 24, 9 – 10.

Supruga Afrikanca Starijeg i majka Kornelije Mlađe je bila Emilija Paula Treća. Ona je bila kćerka Lucija Emilija[8] Paula (*Lucius Aemilius Paullus*, konzul za 219. i 216. god. p. n. e.)[9]i sestra Lucija Emilija Paula Makedonskog (*Lucius Aemilius Paullus Macedonicus*, konzul za 182.i 168. god. p. n. e.).[10] Biološki sin Emilija Paula

---

[8] Emiliji su bili jedan od najdrevnijih patricijskih rodova Rima. Kao i Korneliji i Semproniji i ovaj gens je imao brojne i slavne ogranke od kojih su najpoznatiji Pauli, Lepidi i Skauri. Po rodu Emilija, odnosno u čast cenzora Emilija Lepida koji je kroz nju 186. god. p. n. e. sagradio cestu, se i danas zove jedna sjeveroistočna italijanska pokrajina.

[9] O njemu v. Smith W., 1849:III, 153 - 154; PWRE,1894, I. 1- 2, *col*. 581. Bitka kod Kane, taj tragični i krvavi trenutak rimske historije odnijela je život Luciju Paulu, konzulu i kolegi zlosretnog gubitnika Marka Terencija Varona.(*Frontin.* IV, V, 5; *Vell.* I, IX, 3; *Sex. Aur. Vic.* 17, 1). Da je kojim slučajem M.T.Varon pokazao pred Kanom više strpljenja, umijeća i respekta prema Hanibalu, možda bi ne samo sudbina Lucija Paula i njegovog potomstva, nego i čitavog rimskog naroda bila drugačija. Ali takvu vjerovatnoću nećemo nikada ni pokušati otkriti, jer je u historiji nezahvalno tražiti ono što se nije desilo i odgonetati šta bi bilo kad bi bilo. Satisfakcija žrtve Lucija Paula, može se možda naći u činjenici da je njegova kćerka Emilija postala supruga Scipiona Afrikanca Starijeg, pobjednika nad Hanibalom. Iz bračne veze Scipiona i Emilije preko ženske linije proisteći će i braća Grakhi. Tako među potomstvo Lucija Paula možemo ubrojiti i njegove praunuke Tiberija i Gaja.

[10] Emilije Paul postigao je zavidnu vojničku i državnu karijeru. Službovao je i ratovao u Španiji, u Liguriji (*Frontin.* III, XVII,2; *Liv.* XL, 25, 27-28; *Sex. Aur. Vic.* 56, 1) i nizu drugih zemalja u kojima je Rim imao svoje interese. U historiju Emilije Paul je ipak ušao tek sa III. makedonskim ratom. Makedonski kralj Persej je skoro pune tri godine uspješno odolijevao napadima Rimljana i njihovih saveznika, privukavši na svoju stranu i veliki dio grčkih polisa. A čak su se i vjerni saveznici Rimljana Eumen II Atalid, kralj Pergama i otok Rodos kolebali u svome držanju u odnosu na rat između Makedonaca i Rimljana. (*Vell.* I, IX, 1-2). Trojica rimskih konzula : Publije Licinije Kras (*Publius Licinius Crassus*), za mandatni period mart 171. – mart 170. god. p. n. e., Aul Hostilije Mancina (*Aulus Hostilius Mancinus*), za mandatni period mart 170. – mart 169. god. p. n. e., i Kvint Marcije Filip (*Quintus Marcius Philippus*), za mandatni period mart 171. – mart 170. god. p. n. e., nisu uspijevali da izađu nakraj sa makedonskim kraljem. Tek je novi konzul Emilije Paul, predvodeći rimsko – italsku armiju izvojevao veliku pobjedu kod Pidne (22. VI. 168. god. p. n. e.) nad vojskom koju je predvodio makedonsko – antigonidski kralj Persej, i time završio za Rim težak i mučan III. makedonski rat. *Frontin.* II, III, 20; *Liv.* XLIV, 41; *Vell.* I, X,

Makedonskog je bio čuveni Publije Kornelije Scipion Emilijan Afrikanac Mlađi Numantinski (razoritelj Kartagine i Numancije). Scipion Emilijan je adoptiran/usvojen od strane najstarijeg sina Afrikanca Starijeg i Emilije Paule Treće, pa je tako ušao i u familiju Kornelija Scipiona. Njega je ustvari usvojio kao sina prvi rođak (sin njegove tetke). Scipion Emilijan je kasnije oženio Semproniju, stariju sestru braće Grakh i kćerku Kornelije Mlađe i Tiberija Sempronija Grakha Starijeg. Po svemu izloženome jasno se vidi da je Republika često bila porodični business nobilskih familija.

3-4; *Plut. Aem.* 9-10; *Sex. Aur. Vic.* 56, 3; *Flor.* I, 28. Nakon bitke Persej je kasnije i zarobljen i zajedno sa svojom porodicom vođen ulicama Rima u trijumfu Emilija Paula. Držan je kao zarobljenik u *Alba Fucens* gdje je i umro. *Plut. Emi. Paul.* 37; *Paus.* 1, 36, 6; Svetonije, Historija, Mitridatovo pismo kralju Partije Arzaku 7-8. Nešto ranije je pretor Lucije nicije porazio Persejevog saveznika ilirskog kralja Gencija, a njegova kraljevina na isti način kao i makedonska kraljevina je podijeljena. Sam Emilije Paul se dugo sjećao težine ratovanja sa makedonskim falangama, formacijama koje su samo stoljeće i po ranije bile strah i trepet od Jadrana do Inda, govoreći "da ništa strašnije nije vidio od makedonske falange". Na samog završetku rata Emilije Paul je bio uvučen u jednu od najnedostojnih epizoda koje su se desile u rimskoj historiji, i koja je u potpunosti zatamnila sliku njegove pobjede u Makedoniji. Na prijevaru je uništena čitava jedan pokrajina i razoreno 70 gradova od kojih je većina pripadala Mološanima, koji su istina bili glavni nosioci proturimskog otpora u Epiru (*Strab. Geo.* VII, 7). Da li je Epir zaslužio takvu sudbinu moglo bi se raspravljati, ali akciju takvog uništavajućeg obima kakva je zahvatila nesretni Epir ništa ne može opravdati. Ta mrlja na biografiji Emilija Paula koji je zapovijedao akcijom pljačke i uništavanja je vječno ostala. Sva njegova djela, obrazovanost i poštenje zasjenjeni su ovim primjerom beščašća i ohole nadmoći. Ako bar malo možemo sa ove više od dvomilenijumske distance da opravdamo Emilija Paula, jedino što možemo reći u njegovu odbranu jeste da je on bio samo izvršilac naređenja Senata. A za Rimljanina kakav je bio Emilije Paul bilo bi nezamislivo ne izvršiti svoju dužnost i naređenja pretpostavljenog, ma kakva ona bila. O Luciju Emilu Paulu v. njegov životopis od Plutarha; Smith W., 1849:III, 154 - 155; PWRE, 1894, I. 1- 2, *col.* 576 – 580.

Zet i rođak

Uloga Scipiona Emilijana u životu, odrastanju, karijeri i dešavanjima koja su vodila ka 133. god. p. n. e. Tiberija Grakha je bila vrlo važna. U neku ruku je i nadomještavala rano izgubljenog oca i bila neizbježivi "pratilac" Tiberija u toku čitave njegove karijere. Prikaz zbivanja koja su dovela do grakhovske revolucije i njenih prvih godina odvijanja bio bi nepotpun bez pravilnog shvatanja ličnosti Tiberijevog i Gajevog zeta i rođaka Scipiona Emilijana.

Scipion Emilijan[11] je rođen kao mlađi sin Lucija Emilija Paula, iz njegovog prvog braka sa Papirijom (kćerkom Gaja Papirija Masona[12].

---

[11] Publije Kornelije Scipion Emilijan Afrikanac Mlađi Numantinski (*Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor Numantinus*; 185. – 129. god. p. n. e.) je jedna od najbitnijih osoba rimskog svijeta. Zadnjih decenija Srednje Republike bio je u samom vrhu političkog, vojnog, društvenog i kulturnog života. O Scipionu Emilijanu v. *Polyb*. fr. XII, 5, 2 – 3; fr. XVIII, 35, 9 – 12; fr. XXXI, 23, 1 – 25, 10; 26, 1 – 27, 16; 28, 1 – 3; 7 – 13; 29, 1 – 12; fr. XXIV, 10, 7; fr. XXXV, 4 , 1 – 14; 5, 1 – 2; 6; fr. XXXVI, 8, 4 – 6; 16, 10; fr. XXXVIII, 1, 4 – 7; 19, 1; *Cic. de Repub*.; *Cic. Som. Scipio.; Cic. de Senect.; Cic.de Amic.*; *Cic. Verr.* II, 2, 3; 28 – 29; 85 – 87; 4, 73 – 84; 97 – 98; 5, 124; 185 – 187; *Cic.Clu* 134; *Cic. Div. Caeci.* 69; *Cic.Mur.* 58; 66; 75; *Cic.Deiot*. 19; *Cic.ad Fam*. IV, 6; IX, 21, 3; *Cic.de Orat.* I, 60, 211; 255; II, 6, 22; 64, 106; 258; 66, 267 - 268; 67, 272; *Cic.Brut.* 77; 82 – 85; 97; 117; 258; *Cic.Tusc.* II, 62; III, 70; IV, 50; *Cic.Acad.* II, 5; *Cic.de Off.* I, 121; *Cic.Phil.* XI, 18; *Schol. Bob.* 118; *Sall. Iug.* V, 5; VIII, 1 – IX, 2; XXII, 2; *Diod.* XIII, 90, 5; fr. knjige XXX, 28b (excerpt Konstantina Porfirogenita); fr. XXXI, 26, 4 – 27, 8; fr. XXXII, 8, 1; 9, 2; 16, 1; 17, 1; 25, 1; fr. XXXIII, 28, 1 - 3; fr. XXXIV, 7, 3; *Hor. Sat.* II, 1, 65 – 75; *Liv.* XL, 51, 4; XLIV, 44; *Perioche* 48 - 52; 54; 56 - 57; 59; *EpOX*, 49, 95 – 97; 50, 117 - 124; 51, 131 – 134; 44, 210 – 211; *Strab.* III, 162; IV, 2, 1; XIV, 5, 2; XVII, 3, 15; *Fast. Cap.* p. 70; *Vell.* I, 10, 12, 3 - 4; 13, 3; II, 4; 9; *Val. Max.* II, 4, 5; 7, 1; 13; III, 2, 6; 7, 2; IV, 1, 10; 3, 13; 7, 7; V, 1, 6; 2, 4; 10, 2; VI, 2, 3; 4, 2; VII, 5, 1; VIII, 1, 11; 8, 1; 15, 4; *Seneca Maior, Contr.* I, 8, 12; *Seneca Minor, Ep.* 66, 13; *Dial.* III, 11, 7; IX, 17, 4; *Sen. Consol. ad Marcia,* XIII, 3; *Plin. NH* V, 25; VII, 156; XXII, 13; XXXIII, 141; XXXVII, 9; *Quint. Inst.* XII, 10; *Tac. Ann.* III, 66; *Frontin. Str*. II, 8, 7; III, 11, 7; IV, 1, 1; 3, 9; 7, 4; *Plut. Aemil.*; *Plut. Cat. Mai.* 9; 27; *Plut. Tib. Gracch.* 1;4;7; 21; *Plut. C. Gracch.* 10; *Plut. Mar.* 3; 13; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,* 198A – 198D; 199E – 201F (moguće je pretpostaviti da je ovaj sadržaj uveliko sličan sadržaju koji se nalazio u izgubljenom Plutarhovom životopisu

Iz nepoznatog razloga Emilije se razveo od Papirije. Nakon razvoda sa prvom suprugom, Lucije Emilije Paul je dao sinove adoptirati u druge patricijske rodove. Njegovog mlađeg sina je adopcijom/usvajanjem kao svoga sina prihvatio i priznao najstariji (biološki) i istoimeni sin Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg (pobjednika nad Hanibalom).[13] Sukladno tome mu je promijenjeno i ime, pa se u historiografiji uobičajeno naziva Scipion Emilijan, kako bi se distancirao od mnogobrojnih drugih Publija Kornelija Scipiona, ali i kako bi se naglasilo njegovo biološko agnatsko porijeklo. Uz sve to, Scipionu Emilijanu je njegov adoptirani otac bio i prvi biološki rođak, jer je Emilija Tercija (supruga Afrikanca Starijeg i majka njegove oficijelne djece) bila biološka tetka Scipiona Emilijana (sestra njegovog biološkog oca). Njegov stariji brat (rođen oko 186. god. p. n. e.) je adoptiran u rod Fabija Maksima, pa se zvao Kvint Fabije Maksim Emilijan. Adopcija nije bila strana institucija u rimskom

---

Scipiona Emilijana); *Plut. Mor. Quaestiones convivales*, 659E; *Plut. Mor. Maxime cum principibus philosopho esse disserendum*, 777A - 777B; *Plut. Mor. Praecepta gerendae reipublicae*, 805A; *Plut. de Fortuna* 1; 5; *Plut. An Seni.* 27; *Paus.* VII, 10, 11; *Flor.* I, 31, 1 – 2; 12 - 15; 33, 11; 34, 1 - 2; 8 – 17; *App. de bell. civ.* I, 19 - 20; *Hisp.* 49; 53-54; 84 - 89; 92 – 95; 98; *Pun*. 71 – 135; *Pseudo-Lucian. Macr.* 12; *Gell.* II, 13; 20; 29; III, 4; IV, 20; V, 19; VI, 12; VII, 11; XVI, 8, 10; *Polyaen* VIII, 16, 2 – 5; *Dio Cass.* fr. LXX, 2 - 9; fr. LXXI, 2; fr. LXXVI, 1; *Aelian. VH,* XI, 9; *VH,* XIV, 38 (moguće je da je Elijan pomiješao životopise Epaminonde, Pelopide, Scipiona Afrikanca Starijeg i Scipiona Emilijana i podatke iz njih); *Athen.* VI, 105 – 106 (pozivajući se na Polibija i Posidonija); 273; XII, 73 (pozivajući se na VII knjigu Historije od Posidonija); XII, 549; *Iust*. XXXVIII, 8, 8 – 11; *Ampel.* 22, 3; *Eutrop.* IV, 10, 3; 11, 1; 12, 1; 14, 2; 17, 2; *Vict. Vir. Ill*. 58; *Iulian. Or.* VIII, 244; *Amm. Marc.* XXIII, 5, 20; XXIV, 2, 16 – 17; *Hieron. Chron.* 1875; *Oros.* IV, 21, 1 - 2; 22, 7 - 8; V, 3, 3; 7, 1 – 12, 1;16 – 17; 10, 9; *Zonar*. IX, 27; 29 - 30; *Cassiod. Chr*. 619; *Suda* ἀίσσουσιν; Αἰμιλία; Κάτων; Παναίτιος; Πολύβιος; Ῥουτίλιος Ῥοῦφος; Smith W., 1849:III, 748 - 751; PWRE, 1900, IV, 1, *col*. 1439 – 1462; Person, 1877; Lindsay, 1928; Astin, 1967; Scullard, 1970; Mattingly, 1986; Mesihović, 2011:234 – 241; Isto, 2016; Isto, 2017B.

[12] *Caius Papirius Maso*, konzul za mandatni period mart 231. – mart 230. god. p. n. e.

[13] *Plut. Emi. Paul.* 5; *Vell.* I, X, 3

društvu, i bili su vrlo česti slučajevi adopcije, posebno među staležom nobila. Ali odnos oca i sinova i pored raspada braka njihovih roditelja i adopcija, začuđujuće nije bio poremećen, i ne postoji ni jedan dokaz o mržnji sinova prema ocu. Iako zakonski nisu bili njegovi sinovi i niti su više potpadali pod očinsku vlast Emilija Paula, nikada nije prestala veza između sinova i oca i prirodna krvna veza je i nadalje ostala dosta prisutna u životu Scipiona Emilija. Igrom sudbine jedini preostali živi muški potomci, znači njegovi nasljednici, Emilija Paula bila su njegova djeca iz prvog braka, jer je njegov trijumf kod Pidne zasjenjen smrću sinova iz drugog braka.[14] Kada je imao 17 godina i sam Scipion Emilijan je učestvovao u bitci kod Pidne[15], gdje se dokazao dostojnim svoga oca. Scena koja se odigrava u noći nakon bitke, a koju prenosi Plutarh, jasno govori o odnosu oca Emilija Paula i sina Scipiona Emilijana. Kada je Lucije Emilije Paul umro i kada su njegovi sinovi iz prvog braka željeli da njegovoj drugoj ženi vrate miraz u iznosu od 25 talenata, nisu mogli da izmire dug iz očevog bogatstva u gotovini, nego su bili prisiljeni da prodaju i pokućstvo, robove i neke nekretnine.[16] Pošto je kao adoptivni unuk Scipiona Afrikanca Starijeg naslijedio njegovo bogatstvo odrekao se dijela nasljeđa svoga prirodnog oca koji ga je zapadao u korist svoga starijeg brata..[17] Kao mladić Scipion Emilijan nije učestvovao u sudskim procesima, u to vrijeme vrlo popularnim među svim onim koji su težili ličnoj promociji i političkoj karijeri. O sebi je imao skromno mišljenje, u mladosti je možda i sam za sebe mislio da nije mnogo vrijedan i da ga i drugi ljudi smatraju mirnim, sporim i veoma

---

[14] *Plut. Emi. Paul.* 35; *Vell.* I, X, 3-4.

[15] *Vell.* I, X, 1-2

[16] *Polyb.* XVIII, 35

[17] *Polyb.* XXXI, 28

udaljenim od energičnog karaktera idealnog Rimljanina. Nedostatak samopuzdanja uzrokovani su time što je potekao iz razorene porodice, odrastajući kao usvojenik. I pored svih tih okolnosti, Scipion Emilijan je ostao cijeli svoj život duboko privržen svojoj biološkoj porodici. Kao i svako dijete, bez obzira što se desilo u odnosima između njegovih roditelja, prema svojoj biološkoj majci je pokazivao izrazito veliku brigu i poštovanje. Nakon smrti svoje tetke sa očeve strane, Emilije, kompletnu bogatu opremu tetke, a koju je Scipion Emilijan naslijedio on je poklonio svojoj majci, koja je od razvoda živjela skromnije nego što je priličilo njenom porijeklu.[18]

Scipion Emilijan je bio odlično obrazovana, kultivirana i rafinirana osoba, iznimno filohelenski raspoložen. Emiliji su slično kao i Korneliji bili prožeti duhom helenizma. Djeca Emilija Paula samim tim nisu ni mogli izbjeći helenski duh i njegove tekovine. Još od od ranoga djetinjstva oni su bili okruženi gramatičarima, učiteljima filozofije, retoričarima, lovcima, slikarima i ostalim mnogobrojnim slugama koji su svi odreda bili Grci.[19] Ovo je samo još jedan dokaz o stepenu opsesije helenstvom koji je tada vladao u krugovima nobiliteta. Scipion Emilijan, koji je bio odlično obrazovana osoba, je bio praktično opsjednut grčko – helenističkim znanjem, pa je tako nakon predaje kralja Perseja, Emilije Paul (koji je i sam bio veliki i poklonik i promotor grčko-helenističke kulture) prepustio upravu nad kraljevskim rezervatima i kraljevske lovce. Ostatak vremena Scipion Emilijan je proveo u prostranim lovištima makedonskih kraljeva. U njima se osjećao kao “mali kralj”. Tu se zaljubio u lov i ta ga strast nije napuštala sve do kraja života.[20]. Sklonost prema knjizi, posebno

[18] *Polyb.* XXXI,26.

[19] *Plut. Emi. Paul.* 6.

[20] *Polyb.* XXXI, 29

helenskoj i lovu zbližila je Scipona Emilijana sa historičarem Polibijem inače i po osobnom priznanju pasioniranim ljubiteljem lova. Polibije je za razliku od ostalih ahejskih talaca koji su bili raspoređeni širom Italije, zaslugom Scipiona Emilijana i njegovog brata Kvinta Fabija ostao u Rimu. Scipionu Emilijanu je bilo samo 18 godina kada se upoznao sa historičarem Polibijem, koji je postao njegov pratilac i učitelj u narednim decenijama. Polibije je Scipiona Emilijana pratio i za vrijeme zauzimanja i razaranja Kartagine. Zahvaljujući prijateljstvu Scipiona i Polibija raspolažemo sa mnogo detalja o životu Scipiona Emilijana. Polibije je i ostavio i idealizirani psihološki i intelektualni profil i opis Scipiona Emilijana. Koliko god Polibije veličao osobine Scipiona Emilijana, ipak se mora istaći da je u svojoj idealizaciji prilično pretjerao, jer se ni jedan čovjek do sada nije rodio savršen. On je bio blizak i sa filozofom Panetijem, koga je prihvatio i njegov oblik tumačenja stoičkog učenja. Scipion Emilijan je ostao poznat i kao pokrovitelj i prijatelj umjetnika, historičara i filozofa. Uz već spomenute Polibija i Panetija, potrebno je spomenuti još neke od umjetnika čiji je pokrovitelj bio Scipion Emilijan. Tako je on bio patron i najznačajnijeg uz Plauta, latinskog komediografa Terencija od koga je sačuvano šest njegovih komedija, zatim dramaturga Pakuvija (220 – 130. god. p. n. e.) iz Tarenta od kojeg je ostalo sačuvano samo 14 naslova drama i preko 400 stihova, i na kraju satiričara Gaja Lucilija (180 – 102. god. p. n. e.).

O velikoj sklonosti Scipiona Emilijana i njegovog biološkog brata prema znanju i literaturi (koja je bila općepoznata i kada su oni bili mladići), svjedoći Plutarhov podatak (*Aemil.* 28) o tome kako je nakon pobjede nad makedonskim kraljem Persejem, Emilije Paul dozvolio svojim sinovima (koji su voljeli književnost) da za sebe izaberu samo kraljeve knjige iz čuvene Persejeve knjižnice. Scipion Emilijan je ostao zapamćen i po onom čuvenom događaju, koji je

ostao sačuvan zahvaljujući tome što ga je Polibije zapisao u svojim Historijama (XXXVIII, 21), kada je zaplakao pred prizorom konačnog razaranja feničanske/punske Kartagine, što je on Polibiju objasnio u filozofskom smislu prolaznosti postojanja. O njegovom karakteru govori i podatak sačuvan u Apijanovoj historiji (*Pun.* 133), koji se odnosi na postupanje sa dijelom ratnog plijena nakon zauzimanja Kartagine : ἐς δὲ Σικελίαν περιέπεμπεν, ὅσα Καρχηδόνιοι σφῶν ἀναθήματα κοινὰ πολεμοῦντες ἔλαβον, ἐλθόντας ἐπιγιγνώσκειν καὶ κομίζεσθαι:. („On /Scipion Emilijan op. S.M./ je poslao poruku na Siciliju da koje god hramovske poklone oni /misli se na sicilske zajednice i gradove op. S.M./ mogu identificirati da su im oteti /misli se opljačkani op. S.M./ od strane Kartaginjana u proteklim ratovima /posebno onim koji su sicilski Heleni imali sa Kartaginom op. S.M./ oni mogu doći i uzeti ih /povratiti ih sebi op. S.M./)“. Time je Scipion Emilijan na neki način nastojao amortizirati gubitke i štetu sicilskih Helena koje su oni imali u teškim višestoljetnim ratovima sa Kartaginom. Tako su mnoga vrijedna umjetnička djela vraćena zajednicama iz kojih su izvorno poticala, umjesto da ih je Scipion Emilijan prisvojio sebi ili predao u posjed Republike. Ali, ne treba filohelenstvo Scipiona Emilijana predimenzionirati, on je npr. za vrijeme svoje cenzure u značajnoj mjeri se pozivao i na drevne i stroge rimsko – italske običaje, način života, vrijednosne i moralne norme. Zbog svoga ugleda u okvirima rimskog i mediteranskog nobiliteta, Scipion Emilijan se često prilično idealizirano pojavljuje u Ciceronovim djelima. U nekim raspravama je on i glavni učesnik ili tema radnje kao npr. u *De Re Publica*, *Cato Maior de Senectute* i *Laelius de Amicitia.* Iako je bio značajno oratorski obrazovan, a neki njegovi govori ili izreke ili odgovori su bili odlični (nekada postajaći zbog svoje oštrine, pronicljivosti, zajedljivosti i duhovitosti anegdote koje bi se dalje prenosile generacijama), ipak se na momente i u ključnim situacijama nije znao dobro snaći na tada vrlo uzavreloj

političkoj pozornici gdje su se vodili pravi govornički ratovi. Iako dobar intelektualac sa značajnim filozofskim sklonostima i znanjima, erudita, poznavalac političkih zbivanja i poštovan vojskovođa, ipak je bilo situacija u kojima se dao isprovocirati od strane vještih govornika – oponenata. To nasjedanje na provokacije je rezultat ponajviše njegove arogancije (zbog porijekla, obtazovanja, postignuća) i uvjerenja u potpunu ispravnost svojih pozicija i stavova. To i već spomenuta oštrina, pronicljivost i zajedljivosti su mu stvarali i značajne protivnike na čistoj osobnoj osnovi. Scipion Emilijan je poradi svojih idejnih stavova,filohelenstva i političke djelatnosti već u vrijeme svoga života izazivao kontroverze, pa I dosta oprečna stajališta što se vrlo očituje u sačuvanim i poznatim vrelima. Zato raspolažemo i sa eklatantnim, nekritičkim panegicima o njemu od strane Polibija i Cicerona, ali i sa negativnim predođbama o njemu, u rano doba njegove karijere od strane ekstremnim konzervativaca a odmah nakon podjele liberalno – filohelenske frakcije i od ekstremnih populara (posebno nakon kapitolinskog masakra). Ono što je nesumnjivo, jeste da on u vrijeme Kasne Republike predstavlja uzor umjerenih optimatskih struja.

Filohelenstvo Scipiona Emilijana sukobilo se sa već ostarjelim Katonom Starijim. Njihov sukob bio je nasljeđe političkog suparništva Scipiona Afrikanca Starijeg sa Katonom. Na molbu Polibija, Scipion Emilijan se založio u Senatu da se dozvoli povratak ahejskih talaca u domovinu. Nakon duge rasprave i oprečnih stavova, Katon je na kraju reagovao samo sa njemu svojstvenom ciničkom dosjetkom : “Kao da nemamo što drugo da radimo, nego da sjedimo čitav dan raspravljajući o tome da li da jadne grčke starčiće pokopaju naši grobari ili oni u Ahaji”. Koliko je samo cinizma i omalovažavanja bilo skriveno u ovoj na prvi pogled lakonskoj rečenici, jer je Katonov cinički udar bio usmjeren direktno prema Scipionu Emilijanu, a

posredno i prema svim onim Rimljanima koji su se oduševljavali helenstvom. Reakcija Scipiona Emilijana ostala je nepoznata. Moguće je da Scipion Emilijan nije želio reagovati svjestan da je konzervativizam Katona ideja koja je neumitno nestajala i da je filohelenstvo bilo to koje je pobijedilo, jer vrijeme se ne može vratiti unazad i to je jedna od najbitnijih konstanti Univerzuma. Katonov naraštaj i njegove ideje bile su perfekt rimske politike i načina života.

Scipion Emilijan je bio i vrlo radoznala duha, interesovalo ga je sve, pa se tako na povratku iz Hispanije, boraveći u Masiliji, raspitivao i o udaljenom otoku Britaniji.[21] Za vrijeme III. punskog rata poslao je Polibija da istraži obale sj. Afrike i da ih opiše.[22] A i sam je kao izaslanik Republike posjetio Egipat, Kipar i Siriju, još više u sebe upijajući tekovine helenističke i višemilenijumske bliskoistočne kulture.

Sazrijevanje

Kao što je već istaknuto, postoje i razlike u značenju za revoluciju između Tiberija i njegovog mlađega brata Gaja. Sa Tiberijem je revolucija pokrenuta, dok je sa Gajem završena, pa je sasvim razumljivo da se Tiberije promatra kao demijurg čitavoga toga procesa u kojem se silom prilika, sudbine i neumitnih povijesnih okolnosti i činjenica našao upleten i Gaj. Bez Tiberijevog djela, ne bi sigurno bilo ni Gajevog učešća u revoluciji i onakvog političkog i društveno – ekonomskog djelovanja pod kakvim je ostao zapamćen u

[21] *Strab. Geo.* IV, 2.

[22] *Plin. NH* V, 9.

historiji. Zato je sazrijevanja, odrastanja, odgoja, educiranja braće Grakh primarno gledano iz vizure i kroz prizmu starijeg brata Tiberija.

O djetinjstvu i ranoj mladosti Tiberija Grakha se vrlo malo zna, kao uostalom i o većini drugih povijesnih ličnosti. Kao po nekom nepisanom pravilu ulazak u orbitu historiografije i znanosti je uvijek povezan tek saaktivnim ulaskom u sferu javnih poslova. Poznavanje privatnosti nikada nije izazivalo veću i značajniju pažnju historiografije, a i kada su se pojavljivali i neki podaci iz privatnih segmeneta oni su skoro uvijek u nekom kontekstu historiografije javnosti. Nažalost, historigrafija privatnosti koja toliko toga može ponuditi i objasniti mnoge postupke, događaje, dešavanja i procese iz historigrafije javnosti je tako još u dubokom zasjenku svoje historiografske posestrime.

Bez obzira na značajnu razliku u godinama, Tiberije Sempronije Grakh Stariji i Kornelija Mlađa su imali vrlo uspješan i skladan brak, u kome je rođeno 12 djece što je za tadašnje nobilske familije postajala sve veća rijetkost. Nažalost, od 12 djece je preživjelo adolescenciju samo troje : Sempronija[23](koja je u trenutku smrti svoga oca bila u ranom djevojaštvu), Tiberije (koji je imao 8 ili 9 godina u trenutku smrti svoga oca) i najmlađi Gaj (koji je bio beba u trenutku smrti svoga oca). I sam otac Tiberije Sempronije Grakh Stariji je umro od jedne ozbiljne bolesti. Nepoznati su i razlozi visokog mortaliteta Kornelijine djece, vrijeme njihove smrti, kao i godine rođenja, njihova doživljena starost, imena i spol. Nejasno je da li je možda bila u pitanju neka epidemija od koje su svi ili veći dio njih stradao ili su umirali u različitim razdobljima je pitanje na koje se još uvijek ne može odgovoriti.

[23] *Sempronia*, o njoj v. Smith W., 1849:III, 777; PWRE, 1923, II A. 2, *col.* 1445.

Poznata izvorna građa ne govori direktno o datumima rođenja djece, pa se do okvirnih vremena rođenja dolazi posrednih putem analizom dostupnih podataka. Ali i tu ima određene konfuzije u podacima koje daje Plutarh u životopisima Tiberija i njegovog mlađega brata Gaja. U Tiberijevom životopisu (3) se nailazi na podatak da je on bio od Gaja stariji deset godina. U životopisu Gaja Grakha (1) navodi se opet da je Gaj od brata Tiberija bio devet godina mlađi, a da je potonji bio ubijen kada još nije bio napunio tridesetu (ἐννέα γὰρ ἐνιαυτοῖς ἐλείπετο τἀδελφοῦ καθ᾽ ἡλικίαν, ἐκεῖνος δὲ οὔπω τριάκοντα γεγονὼς ἀπέθανεν). Nejasno je koji je podatak (devet ili deset godina stariji) tačniji, i do konfuzije je sigurno došlo jer je Plutarh za pisanje konkretnih odjeljaka u ovim životopisima koristio različite izvore, a da podatke iz njih nije uskladio. Možda je neusklađenonost Plutarh jednostavno predvidio ili je u toku pisanju svoga monumentalnog djela jednostavno nije, zbog obimnog broja informacija sa kojima je radio, ni primijetio ovu razliku u svoja dva podatka pa je tako nije ni revidirao u naknadnim korekturama ili lekturama. Ali razlika od jedne godine ipak nije toliko velika, da se ne bi moglo i sa obzirom na ovu neusklađenost, pokušati odrediti bar približno vrijeme i Tiberijevog i Gajevog rođenja. Pošto je Tiberije Grakh ubijen u ljeto 133. god. p. n. e., onda se on rodio bilo u drugoj polovici 163. (u toku konzulske godine svoga oca) ili tokom 162. god. p. n. e. Po prvoj verziji, ako je Gaj bio mlađi deset godina on bi se rodio 153 ili 152. god. p. n. e., a po drugoj verziji u kojoj je Gaj bio mlađi devet godina vrijeme rođenja bi bila 154/153. god. p. n. e. Po drugoj verziji njihov otac bi sigurno bio živ bar do druge polovice 154. god. p. n. e. Sempronija je po svemu sudeći bila starija i od Tiberija, jer je ona bila već u braku sa Scipionom Emilijanom kada je Tiberije učestvovao u osvajanju Kartagine 146. god. p. n. e. Tačno vrijeme njenoga vjenčanja sa Scipionom Emilijanom je nepoznato, ali se sigurno desilo znatno prije odlaska njenoga brata Tiberija na sjevernoafričko bojište.

Nakon smrti supruga, Kornelija Afrikana Mlađa se u potpunosti posvetila djeci, o čemu govore i literarna vrela. O njenoj posvećenosti djeci je najpoznatija anegdota koju donosi Valerije Maksim (IV, 4, *praef.*) u kojoj ona za svoju djecu kaže da su to "njeni dragulji". Posebno mjesto u odrastanju djece imalo je obrazovanje, za koje Kornelija Afrikana Mlađa nije štedila ni novca ni vremena. O obrazovanju Tiberija Grakha govori Ciceron u svojoj raspravi *Brutus* (103 – 104), gdje se navodi da je on još od svoga ranoga djetinjstva bio brižno poučavan od Kornelije Afrikane Mlađe, i to posebno sa bogatom baštinom helenske literature. Njega su poučavali neki od najsposobnijih učitelja Grčke, i posebno u vremenu njegove rane mladosti. U prvom redu od Tiberijevih učitelja se ističe retoričar Diofan iz Mitilene[24], koji je bio najrječitiji Helen svoga vremena. Diofan je ostao povezan sa Tiberijem sve do samoga kraja, i na kraju je nakon kapitolinskog pokolja nad Tiberijevim pristalicama, i on sam bio umoren.[25]

Po podatku (8) iz Plutarhovog životopisa Tiberija Grakha, a koji Plutarh prenosi od drugih pisaca, proizlazi da Diofan nije napustio Tiberija Grakha ni nakon što mu je bio učitelj, i da se nalazio u njegovom najbližem okruženju i nakon mladičke dobi i da je i tada nastavljao da vrši značajan utjecaj na njega. A te činjenice su izgleda bili svjesni i najogorčeniji protivnici grakhovskih reformi, koji su smatrali da je Diofan bio vrlo odgovoran za ono što se desilo za vrijeme plebejskog tribunata Tiberija Grakha 133. god. p. n. e. Uostalom, Diofan se u Rimu, prijestolnici euromediteranskog svijeta

---

[24] *Strab.* XIII, 2, 3. Spominje ga u kontekstu govora o istaknutim osobama porijeklom iz Mitilene na Lesbosu. Tako on navodi da je Diofan rođen znatno kasnije u odnosu na jednu grupu osoba koji su imali „revolucionarne" i prevratničke sklonosti i bili aktivni u političkim zbivanjima na Lesbosu.

[25] *Plut. Tib. Gracch.* 20.

našao, između ostalog i radi toga što je bio prognanik iz rodne Mitilene na egejskom otoku Lesbosu. Iako vrela ne spominju razloge zbog kojih je on prognan, sa većom sigurnošću možemo naslutiti da je riječ zbog njegove idejno – ideološke aktivnosti koja je zadirala u političko uređenje Mitilene. Imajući u vidu na kojoj je strani bio njegov učenik Tiberije, a i kakvi su bili pravci ideološkog djelovanja Diofana u samome Rimu, može se isto pretpostaviti da je on i na Lesbosu zastupao socijalne i demokratske ideje sa prizvukom i sklonosti ka revolucionarnom prevratu. Naravno, to se definitivno nije sviđalo lokalnom, mitilenskom establishmentu, pogotovu imajući u vidu i da je zbog svojih intelektualnih i retoričkih sposobnosti Diofan mogao imati značajan ugled i utjecaj na tamošnje stanovništvo. Izuzev Diofana, imena drugih učitelja Tiberija Grakha su za sada nepoznata. U historiografiji se nailazi i na tvrdnju da je i čuveni revolucionarni stoičar Gaj Blosije[26] iz kampanske Kime bio učitelj kojega je dovela Kornelija. Međutim, sačuvana vrela ne spominju eksplicite da je Gaj Blosije bio učitelj Tiberija Grakha. Gaj Blosije jeste u revolucionarnim zbivanjima iz 133. god. p. n. e. imao veliku ulogu i bio u neku ruku ideološki pokretač i idejni podupirać protopopularskog pokreta, i bio i vrlo odani i prijatelj i pristalica i saveznik Tiberija Grakha, ali teza da je bio njegov učitelj u djetinjstvu i ranoj mladosti za sada (na osnovi dostupne ozvorne građe) se ne može potvrditi.

U kontekstu objašnjavanja obrazovanja i odgoja Tiberija Grakha, te njegovog profiliranja u političko – idejnom smislu, mora se navesti i činjenica da je helenistički svijet III. i II. st. p. n. e. bio prožet i reformnim, pa i revolucionarnim socijalnim i demokratskim idejama, učenjima i projektima. U prvom redu riječ je o protokomunističkom

[26] O Gaju Blosiju, osobi nevjerojatne energije i vatrenog duha, v. Mesihović, 2015 A.

utopizmu izraženom u tadašnjoj putopisnoj književnosti i filozofskoj školi Starije Stoe. Te ideje su se širile helensko – helenističkim svijetom, izazivajući i prave revolucije radikalnog kataktera, kao npr. u Lakedemonskoj državi za vrijeme kraljeva Agisa IV. i Kleomena III. Za Gaja Blosija se zna da je bio u velikoj mjeri zastupnik onoga poimanja učenja Starije Stoe, koje je zastupalo radikalnu socijalnu i demokratsku preobrazbu političkih, društvenih i ekonomskih struktura. Vrlo vjerojatno je i Diofan naginjao ovim idejama. Diofan i Gaj Blosije su nesumnjivo bili glavni *spiritus movens* Tiberija Grakha, pa moguće i protopopularskog pokreta uopće. Možda bi se Tiberije Grakh u neku ruku mogao promatrati i kao projekat revolucionarnih ideja Diofana i Gaja Blosija. Tako su preko njih dvojica u dušu Grakha, posebno starijeg Tiberija, usadili i ideje i ideale po kojima treba "magistrature obnašati za narod, a ne za vjerovnika, i veličinu duha pokazivati jačanjem, a ne potkradanjem države". I Diofan i Blosije će do kraja ostati vezani i za Tiberija Grakha i za revolucionarne ideje.

Nakon masakra na Kapitolu, ekstremni optimati su sigurno namjeravali i da se obračunaju i sa onima koje su smatrali idejnim uzročnicima zbivanja iz 133. god. p. n. e. Pošto nije imao rimsko građanstvo, nego je došao iz helensko – helenističkog prostora i bio stranac u Rimu i Italiji koji je širio (po oprimatske krugove) subverzivne ideje, poruke i naučavanje, još bez oslonca na snažne nobilske familije koje bi imale veze sa optimatima Diofan je bio savršen kao “žrtva” i egzemplarno kažnjavanje. Za razliku od njega, Gaj Blosije je bio Italik i rimski građanin, a i imao je snažne veze sa određenim vrlo visokim strukturama rimsko – italskog društva, pa nije bio pogubljen, nego je napustio Italiju i otišao tražiti “revolucionarni potencijal” na istoku, u Maloj Aziji kako bi se borio za “Državu Sunca”. Ali Blosije i “Država Sunca” su neka već sasvim druga priča.

U djetinjstvu i ranoj mladosti, Tiberije je već stekao onaj svoj okvirni karakter, visoki obrazovni nivo i umijeća te idejni sklop na osnovi koje se dalje izgrađivala i njegova ličnosti i vodio dalji život, i koje su ga ovjekovječile u historiji. On je bio bio hrabar i odlučan, odgovoran, razboriti, velikodušan, saosjećajan, rječit, pravdoljubiv ali i blag i staložen, a u privatnom životu umjeren i jednostavan. U poslu je bio perfekcionista, dostojanstven i odan zadatku koji treba da obavi. Već su u antici primijećene te njegove osebujne vrline koje su temeljno kreirali humanističko, svestrano, promišljeno i erudicijsko obrazovanje i odgoj, i čak i najveći neprijatelji (npr. kao Ciceron) grakhovskog programa i popularske stranke ne mogu izbjeći a da ne istaknu kvalitetno obrazovanje, karakter, pristojnost, ugledi vrline koje su stekla i imala braća Grakh, posebice Tiberije.[27]

Kada se obrađuje literarna izvorna građa potrebno je uvijek na umu imati sljedeće činjenice. Literarna vrela koja bi bila suvremena sa grakhovskom revolucijom za sada još uvijek nisu dostupna. Najranija vrela koja se mogu koristiti za braću Grakh su ona koja su nastajala u vrijeme Kasne Republike, i u velikoj mjeri su opterećena sa frakcijsko – ideološkim predumišljajima, stavovima i interesima optimata i populara, dviju stranaka koje su nastale upravo kao nusprodukt grakhovske revolucije. Pisci iz kasnijih epoha (principata i dominata) kao izvore (i to poglavito nekritički) za grakhovsko doba koriste najvećim dijelom upravo ova kasnorepublikanska djela, pa se tako i frakcionaška tumaćenja Tiberija i njegovog brata i njihovih postupaka i djela prenose kroz čitavu antičku literarnu građu. Pošto su kasnorepublikanski pisci koji su govorili o grakhovskoj revoluciji, bili

[27] *Cic. Brutus* 96; 103 – 104; 211; *Cic. de Harusp.* 41; *Diod.*fr. knjige XXXIV, 5, 1 (excerpt Konstantina Porfirogenita); *Vell.* II, II, 1 – 2; *Plut. Tib. Gracch.* 2 – 3; 14; *Flor.* II, 2, 1; *App. Bell. civ.* I, 9; *Cass. Dio* fr. knjige XXIV, 83, 1; fr. knjige XXV, 85, 1.

u značajnoj mjeri sa optimatskim ili prooptimatskim uvjerenjima (izuzetak je npr. Salustije Krisp), na negativno predstavljanje akcija braće Grakh se tako nailazi i u literarnim uradcima iz principatskog, dominatskog i ranosrednjovjekovnog razdoblja. Ali vrijedi istaći i činjenicu i da su i ti postrepublikanski autori uveliko dolazili iz elitističkih slojeva, pa im je bilo prirodno negativno izvještavanjeili bar prenošenje informacija takvoga sadržaja o grakhovskoj revoluciji koja je primarno težila poboljšavanju položaja, statusa i standarda skromnijih slojeva stanovništva. Međutim, iz izloženih i citiranih primjera jasno je da ni optimatski republikanski autori, ni postrepublikanski autori sa pristranošću prema optimatizmu, nisu mogli izbjeći da ipak ističu odličnu obrazovanost i osobni karakter Tiberija Grakha. Kao da je u prooptimatskim tekstovima uvijek neko nastojanje da se odvoji osobnost Tiberija Grakha od njegovog djela ili da se to dvoje antipodski suprostavlja, potpuno prenebregavajući činjenicu da su osobnost i politička aktivnost Tiberija Grakha neraskidivo uvezani i uzročno – posljedično povezani.

Tiberije Grakh je svoj *cursus honorum* započeo čim je izašao iz dječačke dobi, i to uvrštavanjem u kolegij svećenika augura. Kolegij svećenika augura je spadao u red drevnih institucija staroitalske/starorimske religioznosti. Auguri su u općekulturnom italsko – rimskom kontekstu imali veliku ulogu i ugled, pa su utjecali i na društveni i politički život.[28]Glavni zadatak augura je bio da interpretiraju volju bogova promatrajući i tumačeći let ptica, u kojem pravcu lete, da li su same ili u grupi, koju vrstu zvuka prave dok lete i koje su vrste. Ova djelatnost augura je nazivana "uzimanje auspicija

[28] O staroitalskim/starorimskim svečenićkim redovima, sklonosti Italika i Rimljana praznovjericama, *disciplinaetrusca* i općenito drevnoj religioznosti v. Mesihović, 2011:253 - 257; Isto, 2015:142 - 146; 191 – 216. O augurima v. Smith W, 1870:125 – 127.

(*auspices)*". Utjecaj augura je bio veoma izražen u rimskom i javnom i privatnom životu. Po Liviju (VI, 41) sve djelatnosti koje su poduzimane "i u ratu i u miru i u domovini i u inostranstvu" su učinjene nakon uzimanja auspicija (*auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace domi militiaeque omnia geri, quis est qui ignoret?*). U prvo vrijeme u ovaj kolegij su mogli uči samo patriciji, da bi od cc 300. god. p. n. e. dostojanstvo augura bilo dostupno i plebejcima. U kolegij augura se ulazilo kooptacijom, tako što bi stariji članovi kolegija isticali nominacije na upražnjena mjesta, a članovi kolegija bi onda glasali o predloženim kooptiranjima. Za vrijeme kraljevstva po tradiciji su bila tri augura u kolegiju, ali se taj broj popeo do 15 u vrijeme Sule (za Kasne Republike). Auguri su posjedovali "*ius augurii*". Ovo pravo bi im davalo vrlo široke ovlasti, pa su oni mogli da proglase konzulskim izbore ili donošenje nekih zakona nevažečim zbog neke eventualne proceduralne i inauguralne greške ili pojave. Sudeći po tehnici izbora za augura, Tiberija Grakha, koji je tek ostavio dječačku *toga praetexta*, je morao neki od starijih i uglednijih augura predložiti za kooptiranje na neko upražnjeno mjesto u kolegiju. Nepoznato je ko je bio taj koji je oficijelno predložio Tiberija, ali činjenica da jedna tako mlada osoba bude i predložena i glasanjem kooptirana u kolegij augura, ukazuje na ugled koji mladić imao u tadašnjoj rimskoj republikanskoj eliti koja je faktički dominirala svećeničkim kolegijima. Taj ugled je bio i posljedica i njegovog porijekla (uostalom i otac mu je bio augur), ali i toga što je on već tada bio i prepoznat i poznat među elitom kao odlično obrazovana i odgojena osoba pred kojom se "smiješila" uspješna nobilska karijera.

Zanimljivo je da i pored toga što je obrazovan u onom helensko – helenističkom duhu koji se odlikovao i sklonosti ka skepticizmu i racionalizmu, da je Tiberije Grakh zadržao u svojoj osobnosti i onu

staru italsko – rimsku sklonost praznovjericama i sujevjerju. Ilustrativan opis toga se nalazi u Plutarhovom životopisu Tiberija Grakha (17). Ovo poglavlje Plutarhovog životopisa nudi slikovit primjer sukoba između sujevjerja (oličenog u drevnim tradicijama) i racionalizma (oličenog u Gaju Blosiju), a koji su se prepletali, prožimali, sukobljavali u ličnosti Tiberija Grakha. Ali ovaj dualitet sujevjerja i racionalizma je inače bio sudbinska karakteristika većine Rimljana, čiji se način života, za vrijeme klasične civilizacije, kretao u tome spektru odpraznovjerica na jednoj strani i zdravoga razuma i promišljenosti na drugoj strani.

Sa svojom pripadnošću kolegiju augura, direktno je povezana i njegova prvo vjeridba, a kasnije i brak sa Klaudijom Pulhrom[29]. Njen otac Apije Klaudije Pulher (*Appius Claudius Pulcher,* konzul za 143. god. p. n. e. i princeps Senata 136. god. p. n. e.)[30] je bio Tiberijev kolega augur, ali iprinceps Senata. Rod Klaudija (*gens Claudia*), sabinjanskog porijekla, je bio jedan od najprominentnijih rodova u političkim zbivanjima još najranijeg razdoblja Republike.Zahvaljujući Augustovoj supruzi Liviji, predstavnici ovoga roda su bili i princepsi u prvoj "imperijalnoj", postrepublikanskoj dinastiji Julijevaca – Klaudijevaca. I ovaj rod je imao svoju patricijsku (koja je bila poznatija), i svoju plebejsku varijantu. Kao i ostali gensovi i Klaudiji su bili podijeljeni na niz ogranaka. Patricijski ogranci su bili *Sabinus, Regillensis, Caecus, Caudex, Centho, Crassus, Nero, Pulcher,* a plebejski ogranci su bili *Asellus, Canina, Centumalus, Cicero, Flamen, Marcellus.* Među plebejskim ograncima ovoga roda, bilo je

[29]O njoj v. Smith, 1867, I:762;PWRE, 1899, III. 2, *col*. 2886.

[30]O njemu v. Smith, 1867, I:769; PWRE, 1899, III. 2, *col*. 2848.

prisutno i izgovaranje njegovog imena u verziji *Clodius*.[31] Ogranak Pulher (*Pulcher* = "Lijep") potiče od zlosretnog Publija Klaudija Pulhera (*Publius Claudius Pulcher*, konzula za 249. god. p. n. e.)[32], jednog od mnogih sinova Apija Klaudija Ceka, čuvenog rimskoga državnika, vizionara i književnika[33]. Apije Klaudije Pulher (konzul za 143. god. p. n. e. i cenzor 136. god. p. n. e.) je sa suprugom Antistijom (*Antistia*)[34] imao je najmanje petero djece : istoimenog sina[35], još jednog sina i tri kćerke, od kojih je jedna bila vestalka.[36] Sam Apije Pulher je imao određenih sukoba sa establishmentom, posebice vezano za dozvolu da proslavi trijumf, a nalazio se i u personalnom sukobu sa Scipionom Emilijanom.[37]

Još uvijek je nejasno da li je samo vjenčanje ubrzo slijedilo nakon oficijelne vjeridbe, ili je trebalo čekati još neko vrijeme za svadbu. Ali bez obzira da li se Tiberije oženio sa Klaudijom Pulhrom prije odlaska na sjevernoafričko ratište ili nakon povratka iz III. punskog rata, brak između njih dvoje je bio stabilan. Nepoznato je koliko su Tiberije i Klaudija Pulhra ukupno imali djece. U izvornoj građi se i spominju

---

[31]O rodu Klaudija v. Smith, 1867, I:761 – 762; 765 - 777;PWRE, 1899, III. 2, *col.* 2662 – 2900.

[32] O njemu v. Smith, 1867, I:768; PWRE, 1899, III. 2, *col.* 2857 – 2858.

[33] O njemu v. Smith, 1867, I:767 – 768; PWRE, 1899, III. 2, *col.* 2681 – 2685.

[34] O njoj. v. Smith, 1867, I:209; PWRE, 1894, I. 1- 2, *col.* 2560.

[35] Njegov unuk je bio znameniti, osebujni i kontroverzni predstavnik ekstremnog krila popularske stranke Publije Klodije Pulher (plebejski tribun za 58. god. p. n. e.). I ovaj podatak pokazuje da su potomci A.P. Pulhera slijedili političku i ideološku liniju koju je ustanovio Tiberije Grakh, zet spomenutog Apija.

[36] O njoj v. Smith, 1867, I:762; PWRE, 1899, III. 2, *col.* 2886.

[37] *Cic. Rep*. I, 19; *Plut. Aem. Paul.* 38.

samo sinovi Tiberija i Klaudije.[38] Najinformativniji podataka za djecu Tiberija i Klaudije je onaj od Valerija Maksima (IX, 7, 1 -2) u kojem se navodi da je za vrijeme previranja uzrokovanih djelovanjem Saturnina i Glaukije, cenzor Kvint Metel pred narodom izrekao da je Tiberije Grakh imao samo tri sina, od kojih je jedan umro na vojnoj službi na Sardiniji, drugi u Prenesti u djetinjstvu i treći rođen nakon očeve smrti u Rimu.Plutarh (životopis Tiberija Grakha, 13) spominje da je pred svoj finalni sukob sa optimatima, Tiberije obukao žalobnu odjeću i izveo svoju djecu u grad i zamolio narod da se brine za njih i njihovu majku pokazujući time da je sam očajan o svom životu. Spomen na isti događajnalazi se i kod Aula Gelija (II, 13) koji prenosi podatak iz V knjige Historije od Sempronija Aselija, u kojem se navodi da Tiberije Grakh molio svoje sljedbenike da brane njega i njegovu djecu pa je naredio i da se jedno muško dijete koje on imao u to vrijeme izvede vani i skoro u suzama povjerio ga zaštiti naroda. I Apijan u svome djelu (*Bell. civ.* I, 14) o ovom događaju navodi da je Tiberije obukao crno odijelo, otišao na Forum gdje je pokazivao i preporučivao svoga sina, predviđajući da bi mogao ubrzo poginuti. Kasije Dion (fr. knjige XXIV, 83, 8)daje nešto drugačiji opis ovoga događaja, navodeći da je Tiberije Grakh zapadao u žalost i dovodio svoju majku i djecu pred narod da se pridruže njegovim preklinjanima. Sudeći po ovim podatcima, sin kojega je Tiberije Grakh, neposredno pred kapitolinski sukob, doveo na Forum i molio narod da ga štiti je bio vjerojatno njegov najstariji sin, moguće onaj koji će godinama kasnije umrijeti u vojnoj službi na Sardiniji. U to vrijeme je njegova supruga bila trudna, pa je treći sin rođen ili u drugoj polovici 133. ili na samome početku 134. god. p. n. e. Nejasno je da li je u tome periodu bio živ sin za kojega se navodi da je umro u

[38] *Val. Max*. IX, 7, 1 – 2; *Plut. Tib. Gracch.* 13; *App. Bell. civ.* I, 14; *Gell.* II, 13; *Cass. Dio* fr. knjige XXIV, 83, 8; *Schol. Bob*. 81.

Prenesti kao dijete. Po Plutarhu i fragmentu iz Kasija Diona jeste, po Semproniju Aseliju (što prenosi Aul Gelije) nije. Sudeći po smislu teksta (koji izriće Gaj Grakh)u komentaru iz *Scholia Bobiensia,* 81 (odnosno komentaru Ciceronovog govora u odbrani Publija Sule, 26) u vrijeme vrhunca političke djelatnosti Gaja Grakha, od muških potomaka Tiberija Grakha Starijeg i Kornelije Mlađe živi su još bili samo on, Gaj Grakh i jedan dječak. Nejasno je iz samoga teksta zaključiti čiji je ovaj dječak sin, Gajev ili Tiberijev. Ako je bio Gajev, onda u periodu 123. i 122. god. p. n. e. više nijedan potomak Tiberija Grakha i Klaudije Pulhre više nije bio živ. U suprotnom, ako je riječ o Tiberijevom sinu, onda bi to možda mogao biti onaj sin za kojega se u podatku Valerija Maksima IX, 7, 2 navodi da je umro na na Sardiniji dok se nalazio u vojnoj službi. U korist razmatranja ove problematike, vrijedi istaći da je po podatku 15 iz Plutarhovog životopisa Gaja Grakha, ovaj 121. god. p. n. e. imao bar jedno svoje malo dijete (τὸ παιδίον). Ako je u ovom slučaju riječ o sinu, onda je moguće pretpostaviti i da je dječak koji se spominje u *Scholia Bobiensia*ustvari njegov, a ne Tiberijev sin. Ako je riječ o kćerci, što je izgleda vjerojatnija opcija, onda je definitivno taj dječak iz *Scholia Bobiensia*bio onaj Tiberijev sin koji je preživio djetinjstvo, ali ne i mladost.

Što se tiće Klaudije Pulhre, o njenoj sudbini nakon pogibije Tiberija Grakha se ništa ne zna, i ona se više i ne spominje u dostupnim vrelima. Po svemu sudeći i familiju Tiberija Grakha je pratila velika nesreća. Nepoznato je kada je umro treći i najmlađi sin. I u ediciji PWRE su evidentirana tri sina Tiberija i Klaudije Pulhre.[39] Nepoznato je da li su Tiberija i Klaudija imali kćerke.

---

[39] O njima v. PWRE, 1923, II A. 2, *col.* 1426; PWRE, 1923, II A. 2, *col.* 1371. Nr. 38 i Nr. 39.

Tri decenije kasnije, pojavila se osoba za koju su ekstremni populari tvrdili da je sin, i tada još uvijek vrlo popularnog, Tiberija Sempronija Grakha.[40] Na osnovi prezentiranih izvornih podataka osoba koja se predstavljala i koju su ekstremni populari (Saturnin, Glaukija i drugi) predstavljali kao vanbračnog sina Tiberija Sempronija Grakha je bio ustvari izvjesni Lucije Ekvitije (*Lucius Equitius*)[41], oslobođenik koji je slučajno likom podsjećao na među običnim narodom još uvijek, i nakon nešto više od tri decenije od njegove smrti, omiljenim Tiberijem Grakhom. Sudeći po podatku Valerija Maksima (III, 8, 6), za njegovo razotkrivanje kao samozvanca i varalice najzaslužnija je bila Tiberijeva sestra Sempronija. Sempronija je doživjela vrlo duboku starost, nadživješi kompletnu svoju familiju. I u zbivanjima sa kraja II. st. p. n. e. iako veoma stara ona je odigrala ključnu ulogu, odbivši javno na narodnom skupu, i pored vrlo žestokog pritiska kojem je u tim trenutcima bila izložena od strane ekstremnih populara pa i okupljene mase, kazati da je Ekvitije sin njenoga popularnoga i od naroda voljenoga brata. To je u velikoj mjeri oštetilo strateške planove ekstremnog krila popularske stranke, koje je u tim danima stvarno izgubilo politički kompas. U sukobu koji je izbio u decembru 100. god. p. n. e. Lucije Ekvitije je smrtno stradao (preciznije 10. XII. 100. god. p. n. e.).

---

[40] O tome v. Epigrafski spomenik *CIL* VI, 40942 = *CIL* VI, 31604 = *CIL* I, p 196 = InscrIt XIII – 3, 16 = AE 1891, 124 = EDCS – ID 1000055 = EDR 093237 iz Rima; *Cic. Sest.* 101; *Cic. Rab. Perd.* 20; *Val. Max.* III, 2, 1; III, 8, 6; IX, 15, 1; *App. Bell. civ.* I, 32 – 33; *Sex. Aur. Vic. Vir Ill.* 62, 1.

[41] O njemu v. Smith W, 1849, II:42; PWRE, 1907, VI. 1, *col*. 322 – 323; Beness – Hillard, 1990.

Zidine Kartagine

Za rimske i italske mladiće (do profesionalizacije oružanih snaga) neposredno po izlasku iz dječačke dobi slijedila je vojnička služba. Vojni rok je bio i temeljni uvjet da bi se neko mogao baviti javnim poslovima, a posebice izgrađivati političku, zapovjedničku i državničku karijeru kroz *cursus honorum*. Ovaj "vojnički staž" je, kao i u kasnijim epohama, nerijetko kod obveznika smatran tegobom, gubitkom vremena, bremenom koje donosi potencijalnu opasnost. Horacije u svojim Epistulama (18, 54 - 55) tako govori: *Denique saeuam militiam puer et Cantabrica bella tulisti* („Pa napokon još si ko momak mučni odslužio vojnički rok i kantabrijsku vojnu"). Nepoznato je kakva su bila osjećanja Tiberija Grakha kada je stupio u aktivnu službu oružanih snaga Republike, da li je on to smatrao nekom teškom obavezom, mukom, čašću, privilegijom ili prilikom za isticanje i društveno napredovanje.

Tiberije je imao tu sudbinu da se njegova vojnička dužnost ili pravo (zavisno od konteksta gledanja na to u tadašnjem vremenu) poklopi sa jednim od najvažnijih ratova u Euromediteranskoj povijesti. Prvo svoje "vatreno krštenje" Tiberije Grakh je tako doživio izgleda neposredno po vjeridbi. Najvjerojatnije posljednje godine III. punskog rata, 17godišnji Tiberije Grakh se našao u armiji koja se pod komandom Scipiona Emilijana pripremala da zada završni udarac Kartagini, tome skoro 120godišnjem nemesisu i antipodu Republike. III. punski rat (od 149. do 146. god. p. n. e.)[42] je ujedno predstavljao i

[42]O III. punskom ratu v. *IG* XIV 315 (http://epigraphy.packhum.org/text/140619; Termini); *Polyb*. III, 5; XVIII, 35; XXXVI, 1 – 11; 16; XXXVIII, 1; 7 – 8; 19 - 22; XXXIX, 8; *CIL* I, 585 (p 723, 910, 739, 832) = Epigraphica-2007-87 = AE 1990, 18 = AE 1998, +58 = AE 2001, +64 = AE 2001, 65 = AE 2001, 206 = EDCS-ID: EDCS-20200007 (Rim); *Cic. Rhet. Her.* IV, 20; *Cic. Leg. Agr.*II, 28;51; 58; *Cic. Tusc.* III, 51; IV, 50; *Cic. Off.* I, 79; *Cic. de Re Pub.* II, 67; VI (*Somnium Scipionis*); *Cic. Amic.*

još jedan čin borbe za dominaciju nad Mediteranom između indoeuropskog i semitskog elementa i identiteta.

Kartagina je bila situirana na krajnjem sjeveroistoku današnjeg Tunisa, na strateški najvažnijoj tački Mediterana gdje su se spajali njegov istočni i zapadni dio. Kartaginu su po tradiciji 814. god. p. n. e. osnovali kolonisti iz feničanskog - libanskog grada Tira. Originalno semitsko ime Grada je Qart-hadasht(Novi grad, u odnosu na Tir koji je smatran starim gradom). Heleni su izvorno semitsko ime iskvarili u Karchedon, dok su Rimljani otišli još dalje nazvavši je Karthago. Rimljani su Kartaginjane zvali i *Poeni* (Puni), što je izvedenica od grčke riječi *Phoenices* (Feničani)[43]. Kartagina je bila središte

---

3; 11; *Cic. Verr*. II, 2, 3; 28 – 29;85 – 87; IV, 73-84; 97 – 98; V, 124; 185 – 187; *Cic. Har. Resp*. 6; *Diod*. XIII, 90, 5; fr. knjige XXXII, 1 – 4; 6 – 9; 13 – 14; 16 - 18; 9a; 22 – 25; fr. knjige XXXIV, 33 (excerpt Konstantina Porfirogenita); *Liv. Perioche* 48 - 52; *Liv. Ep. Ox.* 49 - 51; *Liv. Iul. Obsequens*, 20; *Strab*. VII, 3, 14 - 15; XVII, 14 – 15; *Frontin. Str*. I, 7, 3;*Vell.* I, XII - XIII; II, IV, 5; 38; *Val. Max.* I, 1, 18; II, 7, 13; 10, 4; III, 7, 2; 2, ext. 8; V, 2, 4; 1, 6; IV, 3, 13; V, 1, 6; VIII, 15, 4; *Silius* VII, 492 – 493; *Plin. NH.* VIII, 47; XV, 74 – 76; XXII, 13; XXXIII, 141; XXXV, 23; *Plut. Cat. Mai.* 27; *Plut. Mor. De fortuna,* 97D; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,* 200A - 200B; 200E; *Plut. Mor. An seni respublica gerenda sit,* 791F – 792A; *Plut. Mor. Praecepta gerendae reipublicae,* 804F - 805A; *Plut. Mor. De vitando aere alieno,* 828C; *Flor*. I, 31; *App. Pun.* 67 – 136; *Gell.*III, 4, 1; XVI, 8, 10; *Cass. Dio* fr. XXI knjige; *SHA, Clod*. XIII, 6; *Ampel.* 46; *Sex. Aur. Vic. Vir Ill.* 47, 8; 58; *Fest*. IV, 3; *Eutrop.* IV, 10; 12, 1; 14, 2; *Iulian. Or.* VIII, 245B-C; *Amm. Marc.* XXIV, 2, 16 – 17; *Augustin. de Civ. Dei*, II, 18 - 19; III, 21; V, 22; *Oros.* IV, 22 - 23; Cor. Iuris civilis, Dig. VII, 4, 21; *Zonar*. IX, 26 – 27; 29 – 30; *Suda*, Βλάνων; Ἀμίλκας; Ἀν' ἑκάστην; Φαμέας; Κάτων; Ἀσδρούβας; Διέπεσεν; Ἀσδρούβας; CAH VIII, 142 – 162; Mesihović, 2011:242 - 249; Isto, 2015:418 – 422.

[43] Rimljani su sa Kartaginom vrlo rano uspostavili veze. Tradicija još u ranorepublikansko datira sklapanje prvih ugovora Rima sa Kartaginom. *Polyb.* III, 22; 29; *Liv*. XXV, 40. Rimljani su bili u savezništvu sa Kartaginom i u vrijeme rata sa epirsko-mološkim kraljem Pirom.
Vergilijev opis susreta Eneje, koji bježi iz Iliona i trojanskih obala i traži obećanu zemlju, i Didone na tuniskoj obali nema čak ni mitološko – legendarno, a kamoli historijsko značenje. Riječ je o jednoj Vergilijevoj umjetničkoj apstrakciji sa simboličkim značenjem, istina prilično dobroi kvalitetno urađenoj. Vergilije ustvari

semitsko-feničanskog (libanskog) naseljenog područja zapadnog Mediterana, i to ne samo osnivanjem novih naseobina i postaja, nego i nametanjem svoje hegemonije i talasokratije nad drugim feničanskim (libanskim) naseobinama na ovome području. Tako je ona zbog svoje ekonomske snage i političke moći bila stožerna os prisustva i okupljanja feničanskog i semitskog na zapadnom Mediteranu, stvarajući ujedno i svoju veliku pomorsku i trgovačku imperiju.Kartaginjani i drugi zapadnomediteranski Feničani su bili i veliki pomorci i njihovi kapetani i mornari nisu se samo zadovoljili Sredozemnim morem, već su i ulazili u Atlantski okean, zalazeći daleko u nepoznate sjevernoevropske i afričke vode.Dolaskom novog naroda-Helena na obale i ostrva zapadnog i centralnog Mediterana, Kartaginjani su otpočeli sa italskim, sicilskim (poglavitom sa Sirakuzom) i južnogalskim Helenima (poglavito sa Masilijom) stoljetne ratove za prevlast na Mediteranu. Punsko-helensko suparništvo, kada postane hegemon italskim Helenima naslijediti će Republika. U dva rata, I. punskom (264 – 241. p. n. e.) i II. punskom

---

IV pjevanjem spjeva Enejide kao da želi dati neki simbolički, prozaični i romantični razlog tome “nepomirljivom neprijateljstvu” Rima i Kartagine, koje se može završiti samo potpunim spaljivanjem i uništenjem jednoga od ta dva grada. Međutim, “nepomirljivo neprijateljstvo” Rima i Kartagine ne odgovara stvarnim činjenicama, jer sukob Republike i Kartagine izbija tek sredinom trećega stoljeća postojanja Republike, a do tada su odnosi bili mirni, a nekada i saveznički. Razlog neprijateljstva je bilo to što se svojim širenjem prema jugu, Republika upetljala u odnose stvarnih “nepomirljivih neprijatelja” Helena i Feničana. I tada, upravo iz spleta niza okolnosti u međusobnim zategnutim odnosima sicilskih Helena i kartaginskih pozicija na istome otoku, dolazi do sukoba interesa Rima i Kartagine. Vergiliju, kao pjesniku je lakše predstaviti daleke uzroke sukoba Rima i Kartagine u nekoj tragičnoj romantici koja se desila između predaka ova dva grada, nego analizirati i prezentirati hladne, složene podatke, korelacije i interese koji su doveli do izbijanja I punskog rata.
Po mitologiji Didona je bila kćerka tirskog kralja Bela i sestra Pigmaliona. Kada je Pigmalion ubio njenog muža Sikeja, ona je pobjegla iz Tira i osnovala Kartaginu. Eneja je bio daleki predak Romula i Rema po jednoj liniji, kao i julijevskog roda po pobočnoj liniji.

(218 – 201. p. n. e.) nakon što je ratna sreća bezbroj puta prelazila sa jedne strane na drugu stranu i desetina dramatičnih obrta, kartaginska vojna i politička moć je od strane Republike i njenog Italskog saveza i drugih saveznika konačno slomljena, a njena imperija prestala da postoji[44].

Nakon poraza u II. punskom ratu Kartagina je uspjela da preživi još pola stoljeća. Nakon gubitka političke moći, prekomorskih teritorija i hegemonije, Kartaginjani su se usmjerili na ono što najbolje umiju da rade →na poslovanje. Kartaginska ekonomika (trgovina, intenzivna poljopriveda) su prosto procvali donoseći velike prihode u ovaj feničanski grad. Osobito značenje stekla je kultura vinove loze, kao i maslinovog drveta. Samim tim Kartagina se postepeno oslobađala od uvoza vina i ulja sa otoka Rodosa i Sicilije. Kartagina je počela izvoziti veliku količinu vina i ulja, i postala je opasan konkurent rimskim zemljoposjednicima, koji su uzgajali vinovu lozu i maslinu. Međutim, dok je Republika bila više-manje indiferentna prema ekonomskom razvitku i prosperitetu Kartagine, ona je u tom polustoljetnom periodu bila izložena kontinuiranom pritisku dugovječnog numidskog kralja Masinise.[45]Kao posrednik u rješavanju sukoba između dvije sjevernoafričke države, pojavio se rimski Senat.

---

[44] O unutrašnjem uređenju Kartagine v. *Aristot.Pol.* III, 8

[45] Masinisa je bio svjestan rimske moći, i zato je po svome sinu poručio u Rim, da se on smatra samo korisnikom kraljevstva koje je vlasništvo Rimljana. Za vrijeme vladavine Masinise u Numidiji se odigrava veliki kulturološki skok, dok rastu stari i niču novi gradovi, jača i numidska vojska i ekonomija. Brodove natovarene žitom Masinisa je slao čak u Egejsko more, na otok Delos. Radi toga on i želi da se još više proširi na plodno područje Kartagine. Međutim, Masinisa nije imao namjeru da uništi Kartaginu, niti da slabijeg kartaginskog susjeda zamijeni sa rimskim. Numiđani, a posebno Masinisa, su se nadali da će preuzeti Kartaginu kao glavni grad svoga kraljevstva, a nikako kao gomilu ruševina pod rimskom vlašću. Ta numidska politika se jasno vidjela kada su Kartaginjani preko Gulusa pokušali iskamčiti neke povoljne uvjete za mir.

Kartaginjani bi se po pravilu žalili Rimu, odakle bi dolazilo istražno povjerenstvo koje ne bi ništa konkretno uradilo (Kartagina je čak morala platiti odštetu od 500 talenata). Posebno je sporno bilo zemljište oko Male Sirte i ono zvano Emporion. Masinisa je oteo Kartaginjanima i svu zemlju do Tusce, pa i preko Bagrade i tako je praktično Kartaginu zaokružio na malom prostoru. Kartaginsko Vijeće je strpljivo podnosilo očigledno nepravde, ali ne i narod koji se podsticanjem Gisgona pobunio i napao 152. god. p. n. e. rimske poslanike, koji su se jedva spasili. Kartaginjani su postajali sve bjesniji zbog stalnih napada Masinisinih vojnika, koji su malo pomali prisvajali kartaginska zemljišta i očiglednog i pristrasnog pronumidskog ponašanja rimskih izaslanika, posrednika, moderatora i arbitara.

Kartaginski buntovnici su iz grada istjerali i pronumidske i prorimske pristalice, pa i pokušali ubiti Masinisinog sina Gulusa.Marko Porcije Katon Stariji Cenzor je u Rimu već zahtijevao novi rat. U Plutarhovom životopisu Katona Starijeg (27) se navodi da je jednom prilikom (u toku senatske sjednice) Katon Stariji namjerno stresavši togu, pustio da ispadne na tlo “libijska” (sjevernoafrička) smokva. I kada su se senatori zadivili njezinoj veličini i ljepoti, on je rekao da je zemlja koja donosi takve plodove udaljena od Rima samo nekoliko dana plovidbe na kartaginskom područje. Katon Stariji je ovim činom želio da ukaže na tri stvari. Prva je da pokaže na plodnost, kultiviranost i razvijenu poljoprivredu kartaginskog područja i bogatstava koje ono proizvodi, i tako potaknu pohlepu kod pojedinaca, koji bi onda pristali uz “ratnu stranku” iz čistoga interesa, odnosno kako bi se dokopali tih zemljišta, tih poljoprivrednih tehnologija i toga bogatstva. Druga, za Katona Starijeg i važnija stvar, bila je da ovim očiglednim prikazivanjem ekonomske snage Kartagine izazove strah i podozrenje kod senatora i rimskoga naroda, jer se

ekonomska snaga Kartagine mogla lako pretvoriti u političku i vojnu. Treća stvar na koju je Katon Stariji želio ukazati sa svojim "igrokazom" sa smokvom bila je blizina "neprijatelja našim zidinama", tj. Kartagine Rimu i Italiji. Katon Stariji je i uvijek u završnoj riječi svakoga svoga govora (u doba pred početak III punskog rata), bez obzira na materiju o kojoj se raspravljalo, izricao da Kartaginu treba uništiti.[46] Nasuprot ratno-huškačkoj politici Katona Starijeg, stajao je Publije Kornelija Scipion Nasika Korkul, zet Scipiona Afrikanca Starijeg, koji je javno neprestano ustrajao govoreći i iznoseći da Kartagina treba da postoji.[47]

---

[46] *Diod.* fr. knjige XXXIV, 33, 3 (excerpt Konstantina Porfirogenita) : Μάρκος μὲν Κάτων ὁ ἐπικληθεὶς Δημοσθένης εἰώθει λέγειν παρ' ἕκαστον ἐν τῇ συγκλήτῳ κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἰδίας γνώμης Καρχηδόνα μὴ εἶναι. καὶ τοῦτο ἐποίει πολλάκις οὐχ ὑποκειμένης περὶ τούτου βουλῆς, ἀλλ' ἑτέρων τινῶν ἀεὶ ζητουμένων. („Marko Katon, kojem je bilo dato ime Demosten, bilo kada je izražavao svoje mišljenje u Senatu, uvijek je ponavljao da Kartagina mora biti uništena, čak i kada je Senat raspravljao o nečemu drugome, nevezanoj stvari")
Plin. NH. XV, 74 : "*[Cato] clamaret omni senatu Carthaginem delendam.* ("… /Katon Stariji op. S.M./ i tvrdeći na svakom zasjedanju Senata da Kartagina mora biti uništena").
Plut. Cat. Mai. 27 : 'δοκεῖ δέ μοι καὶ Καρχηδόνα μὴ εἶναι.' ("A moje je mišljenje i to da Kartagina ne treba da postoji").
Flor. I, XXXI, 4, (2, 15) : *Cato inexpiabili odio delendam esse Carthaginem, et cum de alio consuleretur, pronuntiaba.* ("Katon je nepomirljivom mržnjom, i onda kada se vijećalo o čemu drugom, izjavljivao kako Kartaginu treba razoriti.")
Sex. Aur. Vic. Vir Ill. 47, 8: *Carthaginem delendam censuit*
Vremenom su ovi podaci o Katonovoj sentenci kojom poziva na uništenje Kartagine, postali vrlo popularni i prošli svoj evolutivni razvitak od oblika koji se nalaze u izvornoj građi do prepoznatljivih formi*Ceterum censeo Carthaginem delendam esse* ili *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam* ili *Ceterum autem censeo Carthaginem delendam esse*(u doslovnom smislu : "Pod tačkom Razno zahtijevam da se Kartagina uništi"; u prenesenom značenju : „Uostalom, ja mislim da Kartaginu treba razoriti.") na koje se vrlo često nailazi u općoj kulturi.

[47] *Diod.* fr. knjige XXXIV, 33 (excerpt Konstantina Porfirogenita); *Plut. Cat. Mai.* 27; *Liv. Perioche* 49; *Flor.* I, XXXI, 5, (2, 15); *Augustin. de Civ. Dei*, II, 18 – 19.

Međutim, ratna stranka je sve više sticala utjecaja, odluka da se Kartagina razori je već donesena i prije otpočinjanja rata i sada se samo čekao prikladan povod za otpočinjanje rata.Za Rimljane je uvijek bilo važno da svaki rat mogu opravdati, jer je to ležalo u temeljima njihove politike i moralno – vrijednosnog sustava pa i religioznosti. Oni su uvijek isticali da se protive sirovoj i pukoj agresiji, i ratovi su morali biti (ili bar izgledati) opravdani „i pred bogom i pred narodom“. U grupu opravdanih ratova bi tako spadali oni koji se vode zbog odbrane teritorija Republike, italskih saveznika, provincija, napada na građane i saveznike, nasilnih i jednostranih povreda ugovora, ne pridržavanja tih ugovora, uvrede Republike i rimskog naroda (npr. napadi na zvanična poslanstva), pozivi od nekih zajednica za pružanjem pomoći, određeni moralni aspekti[48]. Ako bi povod bio nepogodan i ako objava rata nije bila učinjena propisanom ceremonijalnom procedurom i određenim protokolima, za Rimljane sklone formalizmu ortoprakse, bi to bilo neprihvatljivo. Zato su oni uvijek za sve svoje postupke opsesivno morali tražiti opravdanje. I u slučaju III punskog rata, povod se brzo našao u nastavku oružanog sukobljavanja numidskog kralja Masinise i Kartagine.Kada je u Kartaginu došla vijest da Masinisa opsjeda jedan kartaginski grad, došlo je 150. god. p. n. e. do otvorenog rata sa Masinisom, čime je narušen zaključak mira iz 201. god. p. n. e., po kome Kartagina ne smije ratovati bez dozvole Rima.

Kartaginski vojskovođa Hasdrubal je u početku imao uspjeha (poraženi su Numiđani i kartaginske trupe su prodrle i u samu Numidiju), ali ga je na kraju Masinisa teško potukao i prisilio na

[48] Npr. u punskim ratovima Rimljani su naširoko u svrhu svoje propagande koristili činjenicu da sa Kartaginjani još uvijek primjenjivali u religijskim kultovima žrtvovanje ljudi, poglavito djece. Time su željeli da pokažu svoju moralnu superiornost u odnosu na Kartaginjane.

ugovor po kome se Kartaginjani odriću spornog zemljišta i moraju platiti odštetu od 5000 talenata (svake godine po 100).Ali bez obzira na kartaginski poraz, Republika optuži Kartaginu za povredu sporazuma. Kartaginjani prognaše Hasdrubala i poslaše poslanstvo u Rim da se pokušaju otkupiti novim sporazumom,i koje nije uspjelo u svom naumu i 149. god. p. n. e. je objavljen rat. Od Kartagine je otpala i Utika, i Kartaginjani shvativši da se ne mogu nositi ravnopravno sa rimskom vojnom premoći, odlučili su ipak da zadovolje Rim što je moguće više, kako bi se izbjegao otvoreni rat. Novo kartaginsko poslanstvo ponudi predaju na "milost i nemilost"[49], koju Senat prihvati uz određene uvjete (predaja oružja i talaca i slušanje daljih naredbi konzula). Kartagina je stvarno isporučila svoje naoružanje (oko 200 000 kompletnih bojnih oprema i 2000 katapultova). Senat im je u znak "dobre volje" vratio slobodu, zakone kao i cjelokupnu teritoriju države, ali nigdje u svom odgovoru Kartaginjanima nije spomenuo sam grad. Za njega je Senat namijenio drugačije rješenje, koje je Kartaginjanima postalo poznato tek kasnije kada su predali kompletno naoružanje. Nakon razoružavanja, konzuli su (koji su se sa trupama već iskrcali kod Utike) postavili novi zahtjev a to je napuštanje samoga grada i preseljavanje i podizanje novog grada na udaljenosti od 80 stadija od mora (nešto više od 14 km). Inače u cjelokupnom toku rata, Rimljani su se služili prevarama i lažima, po Polibiju "čas su im nešto nudili, čas prikrivali prave namjere, sve dok neprijatelje nisu lišili svakih nada"[50]. Kada su shvatili šta Rimljani stvarno žele, Kartaginjani su odbili rimski zahtjev odlučivši da se brane i da ne napuste svoj grad, čime su i prekršili

[49] Ovim postupkom oni, koji se predaju na milost i nemilost, prepuštaju Rimljanima svoju zemlju, gradove, svoje stanovništvo i kompletnu imovinu, praktično sve. Sa svim tim Rimljani mogu raspolagati, po svojoj volji. *Polyb*. XXXVI, 4

[50] *Polyb.* XXXVI, 9

ugovor kojim su se predali Rimljanima na milost i nemilost. Za zapovjednika odbrane, u koju se uključio čitav narod, Kartagine je izabran Hasdrubal koji je povraćen iz progonstva.

Koji su to bili razlozi zbog kojih su Rimljani željeli kraj postojanja Kartagine, i zašto je nezavisna kartaginska država, koja je još prije nešto duže od pola stoljeća ranije prestala biti značajan politički i vojni faktor na Mediteranu, jedva uspijevajući i da se zaštiti od napada svojih numidskih susjeda, izazivala toliko podozrenja u očima pojedinih rimskih senatora. "Krivica" Kartagine je ležala u njenoj još uvijek znatnoj ekonomskoj moći, u procvatu poljoprivrede, tj. u njenim žitnicama, voćnjacima, vinogradima, i maslinjacima. Zapadni Mediteran i zemlje koje mu gravitiraju je većinu svojih potreba za vinom i uljem uglavnom zadovoljavao uvozom iz Kartagine. Nasuprot Kartagini, proizvodi sa velikih zemljišnih posjeda u Italiji, koji su sada bili specijalizirani samo za jednu viskoprofitabilnu kulturu zahtijevali su sve veća tržišta. Konkurencija Kartagine se jednostavno morala eliminirati, čime bi tržišta Galije, Iberije i drugih zemalja ovog pojasa bila otvorena samo za proizvode sa latifundija Italije, a u ruke veleposjednika slijevala bi se dodatna velika dobit. I pored gubitka političke moći, Kartagina je i dalje predstavljala i trgovačko čvorište Mediterana i gravitacijskih zemalja. U nju su uplovljavali i brodovi iz Sirije, iz Helade i iz Italije i dolazili karavani iz suptropskih zemalja južno od Sahare, koji su nerijetko svoj put počinjali čak i sa dalekih obala Nigera. I ovaj promet je trebalo skrenuti sa Kartagine na luke Italije. Na ekonomske motive napada na Kartaginu jasno ukazuje i već spomenuta anegdota sa smokvom koju je Katon donio iz Afrike i pokazao Senatu, željeći time da na simbolički način dočara ekonomsku moć Kartagine. Trgovački interes rimskog III. rata sa Kartaginom se ogleda i u tome što cilj Senata nije želio da uništi kartaginsku državu, nego samo grad, urbano jezgro koje je bilo centar

privredne i trgovačke snage čitave države i da ga preseli sa morske obale u kontinentalnu unutrašnjost. Time bi Republika eliminirala vrlo snažnog trgovačkog konkurenta, pa bi Italija i rimske provincije preuzele njegova tržišta.

Činjenica je da u tom momentu Kartagina nije bila prijetnja za rimski narod i Italiju, ali poljoprivredna umiješnost i vrijednost njenih građana je bila prijetnja latifundijama i njihovim vlasnicima. Sa druge strane rimski zemljoposjednici su željeli i da se dokopaju plodnih i bogatih zemljišta današnjeg Tunisa, na sličan način kao što su to već uradili sa *ager publicus* u Italiji. Klasa bogatih rimskih zemljoposjednika, koja je svoje bogatstvo stekla uzurpacijom italskih zemljišta i izrabljivanjem robova izgubila je bilo kakav i osjećaj časti i ponosa, koji su baštinili njihovi preci. Jedini osjećaj koji su ju sebi imali bila je gola pohlepa, želja da što je moguće više uvećaju svoje bogatstvo. Sada je na pijedestalu njihove pohlepe bilo potrebno da se žrtvuju i ljudi i bogatstvo jednog velikog i nekada moćnog a još uvijek i bogatog grada. Nezasitni pogled rimskih senatora, publikana, lihvara sada se okrenuo prema starom protivniku-Kartagini.

Rat sa Kartaginom je nudio za vladajuću elitu još jednu pogodnost. Smatrali su da bi pobjednosni rat sa enormnim ratnim plijenom predstavljao i rješenje za vrlo zategnutu socijalnu, ekonomsku i unutrašnjo-političku scenu Rimske države i uopće Italije u cjelini, jer je često bijeg u rat i najbolji način da se izbjegnu i zaborave unutrašnje poteškoće, posebno u vremenu kada su Republiku, Italiju i Siciliju počele zahvatati posljedice krize.Time bi se skrenula pažnja javnosti sa suštinskih stvari i usmjerio adrenalin masa prema za elitu idealno„projiciranom“ protivniku. Degenerirana elita bi tako nastojala dobiti na vremenu, kako bi što duže zadržavali svoje pozicije, privilegije, svoj luksuzni način života i što duže odgađali eventualno suočavanje sa bijesom masa. U tu svrhu bi se onda širili u isto vrijeme

i osjećaji lažnog i deformiranog patriotizma, šovinizam, strah od „drugoga“ koji kao „prijeti“ i pohlepna nada za sticanjem bogatstva pljačkom i oduzimanjem tuđega. Ratni plijen i zaplijenjeno bogatstvo Kartagine bi se iskoristilo da se umanje negativne posljedice krize i procesa latifundizacije. Međutim, i taj mali dobitak koji bi vojnici – seljaci dobili bi se, u uvjetima ne rješavanja stvarnih uzroka krize, vrlo brzo istopio. A pošto bi uzroci ostali neriješeni, kriza bi još više „podivljala“. Samo saniranje posljedica ili čak površno šminkanje, sakrivanje ili umanjivanje simptoma, bez suštinskog rada na „liječenju bolesti“ ima samo neučinkoviti homeopatski ili placebo efekat. Rat je i savršena koprena koja omogučava da se u pozadini nastoje ostvariti i određeneneprincipijelne i prikrivene agende, ideološki ciljevi i ekonomski i materijalni interesi.

I pored toga što su prevarom razoružani, Kartaginjani su se herojski suočili i branili pred mnogo nadmoćnijom rimskom vojskom i njihovim saveznicima.Republika je inače poslala 80 000 pješadinaca i 4000 konjanika u Afriku.[51] I toj golemoj sili, Kartagina je pružila vrlo ogorčen i uspješan otpor. Rat sa Kartaginom, za koji se očekivalo da će biti kratak, pretvorio se u jedan od težih po Republiku, u kojem su Rimljani i njihovi italski saveznici izgubili mnogo materijala i ljudi, a znali su doživjeti i značajne poraze u bitkama. Umjesto očekivanog brzog i pobjedonosnog pohoda sa malim gubitcima i troškovima, rat se otegao. Početkom stoljeća ratovi su kratko trajali i bila je potrebna samo jedna rimska pobjeda i da neprijatelj odmah poklekne i preda se. Ali sada pola stoljeća kasnije sve se izmijenilo, Rim je otpočeo sa serijom iscrpljujućih i stalnih ratova skoro na svim stranama Mediterana.

---

[51] I Atenjani kao grčki saveznici Rima, su poslali 6 svojih ratnih brodova pred Kartaginu. *Paus.* I, 29, 15

Konzuli (za 149. god. p. n. e.) Manije Manilije (*ManiusManilius*) i Marcije Cenzorin (*MarciusCensorius*) su se nadali brzom osvajanju i razaranju Kartagine, međutim odbrana grada je vrlo dobro bila postavljena i opsada se pretvorila u niz razočarenja za rimski državni establishment, sa nizom manjih poraza koje su rimsko – italskoj armiji nanosili Kartaginjani. Posebnu štetu je rimsko-italskim trupama nanosio sa svojim iznenadnim napadima konjanički zapovjednik Himilko Fameom. U ovom periodu 300 000 Kartaginjana unutar odbrambenih linija transformiralo je grad u veliki arsenal, produciravši dnevno oko 300 mačeva, 500 kopalja, 140 štitova i 1000 projektila za katapultove.Ni konzul za 148. god. p. n. e Lucije Kalpurnije Pizonom (*Lucius Calpurnius Piso Caesoninus*) nije uspio da uradi išta kako bi razbio kartaginsku odbranu, a rimsko – italski gubici su se samo povećavali.

Na kraju je Republika na sjevernoafričko ratište poslala Scipiona Emilijana, koji je već boravio na kartaginskom ratištu kao vojnički tribun, uspjevši tada jednom prilikom spasiti i Manija Manilija. Iako Scipion Emilijan tada još uvijek nije imao propisanu dob da bi mogao biti konzul koji bi predvodio armiju poslanu u Tunis,[52]politička i vojna situacija na afričkom frontu je zahtijevala za konzula (147. god. p. n. e.) osobu kao što je Scipion Emilijan. Nađeno je jedno dosta pragmatično i kompromisno, ad – hoc rješenje, pa je Scipion Emilijan ipak izabran za konzula. Tako je, slično svome ocu koji je poslije niza rimskih neuspjeha u III. makedonskom ratu izabran za konzula i time automatski odabran da predvodi vojsku protiv Perseja, i Scipion

[52] Scipion Emilijan je tada imao 38 godina i bio je kandidat za edila za tu godinu. Po *lex Vilia,* on je morao biti stariji da bi se uopće kandidirao za konzula, tako da je njegov izbor bio značajan presedan. *Vell.* II, IV, 7. Ali okolnosti mučnog dvogodišnjeg rata sa Kartaginom naveli su Republiku da zanemari ovu zakonsku odredbu..

Emilijanizabran za komandanta armije koja se nije u prve dvije godine rata sa Kartaginom proslavila. On se pokazao kao dobar organizator i zapovjednik, uspjevši da podigne poljuljani moral vojske, ali i da ponovo uspostavi strogu disciplinu. I ubrzo po dolasku u sjevernu Afriku Scipion Emilijan je uspio da (u periodu 147. – proljeće 146. god. p. n. e.) pokrene ratnu situaciju sa mrtve tačke. Porazio je prvo kartaginsku vojsku koja se nalazila van grada i njihove saveznike, a zatim je zauzeo vanjska naselja, gradove i uporišta (npr. Nepheris koji se nalazio južno od Kartagine) i velikim inženjerijskim radovima zatvorio ulaz u Kartaginsku luku, presijecajući tako linije snabdijevanja Kartagine i stežući "zmijski zagrljaj" oko na smrt osuđene Kartagine. Kad je čuo novosti o uspjesima Scipiona Emilijana u Africi, stari i umirući Marko Porcije Katon (nedugo zatim je i umro, ne doživjevši pad Kartagine[53]) je izrecitovao Homerove stihove u slavu svogapolitičkog suparnika:οἴῳ πεπνῦσθαι, τοὶ δὲ σκιαὶ ἀίσσουσιν. (*"*Jedini on (Scipion Emilijan op.a.) da je svjestan, a ostali da blude kao sjenke").[54] Istovremeno unutar prstena opsade među braniocima javljalo se sve više problema, pokušaji proboja su ostali bezuspješni, pomoć barbarskih plemena je zakazala, zavladala je glad i beznađe, a vođe otpora su sve više pokazivali osjećaj bezizlaznosti. Kartaginjani su više puta pokušavali pregovarati, pa i preko numidskog princa Gulusa, i izdejstvovati kakvo-takvo prihvatljivije mirovno rješenje, ali rimski uslovi ostajali su i dalje nepopustljivi.

---

[53] Najveći pobornik uništenja Kartagine, Katon Stariji koji je svaki svoj govor završavao sa stavom da Kartaginu treba razoriti, nije doživio ostvarenje svoga sna, umro je u svojoj 85 godini neposredno pred pad Kartagine. Katon Stariji je bio sve ono što je Helenima nedostajalo, katalizator i kritičar njihove raskalašenosti, demagogije i dekadencije ali i onaj koji je raspolažući sa visokim stepenom moći kao cenzor, mogao i da svoju kritiku, da li nekada i stvarno potrebnu, pretoči i u djelo (*Nepos, Cato* II, 3 - 4).

[54] *Hom. Odys.* X, 495; *Polyb*. XXXVI, 8; *Plut. Cat. Mai*. 27.

Ova faza III punskog rata koju je otvorio Scipion Emilijan, na afrički front je dovela i Tiberija Grakha da se pod rimskim stjegom i komandom svoga zeta bori za slavu Republike, interese rimskog naroda, i za Italiju kao domovinu. Kao i svaki mladić njegovih godina koji bi se našao u ratu, tom najboljem sredstvu uništavanja ljudskog dostojanstva, Tiberije je vidio šansu za svoje dokazivanje i iskazivanje osobne hrabrosti. Pored mladačkog žara na to ga je tjeralo i sjećanje na oca, velikog vojskovođu pred kojim su strepili mnogi protivnici Republike. Kao i svaki sin želio je da se pokaže ako ne više ono bar jednako vrijednim oca. Ali umjesto epike i romantičkog ratovanja, pred Kartaginom Tiberije je tada prvi put mogao okusiti i vidjeti svojim očima stvarni rat i stradanja, ljudsku patnju i smrt kako haraju u tako velikim razmjerama. Na obalama Tunisa, Tiberije je shvatio pravu stranu lica boga Marsa u momentima dok uzima svoj danak. O Tiberijevom boravku na sjevernoafričkom ratištu jedini dostupni izvorni podatci su iz Plutarhovog životopisa Tiberija Grakha (4) i iz Plutarhove usporedbe Agisa i Kleomena sa Grakhima (3). Riječ je o dosta šturim podatcima, koji pored nekih činjenica nude i više mogućih pretpostavki kojima bi se mogao rekonstruirati ratni put Tiberija Grakha na sjevernoafričkom ratištu.

U odnosu na ostale vojnike, a zbog svoje rodbinske veze, Tiberije je imao nešto privilegiraniji položaj. Nije stanovao sa ostalim svojim drugovima, nego je dijelio zapovjednički šator sa Scipionom Emilijanom, imajući tako nešto komforniji smještaj u odnosu na ostale vojnike. Inače je bilo uobičajeno za sinove iz uglednih i utjecajnih porodica da služe vojsku u neposrednoj blizini zapovjednika kako bi učili, sticali iskustvo i navikavali se na obavljanje viših državnih i vojnih dužnosti. Ujedno je tako mladi Tiberije uvijek bio i na oku konzulu, koji je mogao i paziti kako Tiberije, tu pred Kartaginom, ne bi počinio u želji svoga dokazivanja i u žaru svoje mladalačke

nepromišljenosti, neku ludost dovodeći u opasnost svoj život, jer mnogi mladi ljudi ne poimajući pravilno smisao ni život ni smrti, u ratu istrčavaju ne razmišljajući. Moguće je da je i sama Kornelija insistirala da njen sin, u kojega je ulagala tolike mnoge nade, ambicije i želje, bude što je moguće bliže zetu, pravilno misleći da bi tako on bio sigurniji.

Dijeleći zajednički šator, Tiberije je mogao i bolje upoznati sve vrline ali i mane svoga zeta, njegov talent, visoku obrazovanost, ali i okovanost razmišljanja, koja nije dozvoljavala svim njegovim kvalitetima da izađu na vidjelo. Tu na vanjskom prstenu opsade Kartagine, Tiberije je iskazao svoj kvalitet, ne samo vojnički, čime je stekao popularnost među ostalim svojim drugovima „po oružju".Gotovo je sigurno da se 17godišnji Tiberije pred zidinama Kartagine, boraveći u blizini zapovjednika, u tom svom prvom košmaru, a doživjeti će ih u kratkom životu još dosta, morao i susresti i kontaktirati sa historičarem Polibijem, koji se u toku afričke kampanje nalazio najveći dio vremena uz Scipiona Emilijana. Ko zna da li je pronicljivi historičar naslućivao da je sudbina, ta nezaobilazna Polibijeva *Tihe,* predodredila tom savjesnom, obzirnom, odlično obrazovanom, hrabrom i pomalo nenametljivom mladiću da bude onaj koji će otvoriti novu stranicu, i to onu ključnu, rimske a preko nje i kompletne historije.

Gotovo sigurno je Tiberije Grakh učestvovao u svim glavnim ratnim zbivanjima vezanim za konačno zauzimanje Kartagine, a sudeći po izvornoj građi bio je i aktivni sudionik borbenih operacija. U tim borbama se i ratnički istakao, pa je radi svoje hrabrosti bio i odlikovan, što je vrlo moguće bila i želja i težnja i ambicija i samoga Tiberija Grakha, pa i njegove majke. Dokazivanje na bojnom polju i ratne zasluge su uvijek kroz historiju bili dobar temelj za nečiju političku karijeru. Plutarh u životopisu Tiberija Grakha (4) prenosi

podatak Gaja Fanija (iz njegovog historiografskog djela), da se Tiberije Grakh zajedno sa Fanijem prvi popeo na zidine jednoga neprijateljskog grada. U usporedbi Agisa i Kleomena sa Grakhima (3), Plutarh navodi da je Tiberije ”zauzeo gradski zid u Kartagini, što nije bilo baš neznatno djelo”. Ovo Plutarhovo “zauzimanje zida” je potrebno shvatiti smislu da su Tiberije Grakh, Gaj Fanije i drugi vojnici iz njegove jedinice uspeli se na zid, razbili odbranu na njemu, očistili ga od protivničkih vojnika i stavili pod kontrolu tu odbrambenu fortifikaciju. Po rimskom vojnom sustavu odlikovanja, sa *corona muralis* (zlatnim vijencem ukrašenim sa prikazima kula i zidina grada) nagrađivan je onaj tko bi se prvi popeo na zid neprijateljskog grada i uspješno tamo postavio znake svoje armije. Moguće je pretpostaviti da je za svoj čin, Tiberije Grakh odlikovan upravo sa*corona muralis*, što je za jednoga mladića tada bila vrlo visoka nagrada koja bi nesumnjivo ubrzala njegovu karijeru. Kartaginske odbrambene fortifikacije su bile vrlo složene strukture, sa nizovima zidina, bedema, tornjeva i unutarnjih tvrđava. Plutarh ne precizira koji je to bio konkretno kartaginski zid “koji je zauzeo” Tiberije Grakh, radi čega je vjerojatno bio i odlikovan. Imajući u vidu razvoj borbenih operacija u toku 146. god. p. n. e. Tiberije se mogao popeti na bilo koji od mnogih zidina odbrambenog kompleksa Kartagine, uključujući i sjeverno predgrađe Megara, zidine i kule koje su štitile kartaginsku luku*Cothon*[55] i zidine utvrde Byrsa. Dodatnu informaciju o prvim rimsko-italskim vojnicima koji su se popeli na zidine Kartagine daje Plinije Stariji (XXXV, 23). On navodi da je Lucije Hostilije Mancina bio prvi čovjek na zidinama prilikom juriša na Kartaginu. I ovaj podatak ukazuje da je postojao veliki broj

[55] Vještačka luka *Cothon* je bila u unutrašnjosti grada i sastojala se od dva dijela: ratne luke u dubljoj, zaštićenijoj i bolje uređenijoj unutrašnjosti i komercijalne luke koja je bila bliža otvorenom moru.

različitih zidina u kartaginskom sustavu odbrane na koje su se Tiberije i Fanije uspeli. Sam Hostilije Mancina se vjerojatno prvi popeo na vanjske zidine Kartagine prilikom glavnoga juriša na Kartaginu. I upravo poradi ovih mnogih različitih mogučnosti za uspon na najrazličitije segmente kartaginskih zidanih fortifikacija, Plutarhovi podatci i informacija Plinija Starijeg nisu kontradiktorni, jer su se Tiberije i Fanije mogli prvi popeti na jedan od tih segmenata, a Lucije Hostilije mogao prvi popeti na neki drugi segment, i to u različitom vremenu. Zaposjedanje odbrambenog kompleksa Kartagine, koji se izgrađivao, poboljšavao i popravljao stotinama godinama i koji nikada ranije nije bio probijen od protivničke vojske, je bio vrlo zahtjevan poduhvat. Zidine su bile masivne i vrlo dugačke, a posebno je odbrana prema tjesnacu na zapadu bila impresivna.[56] Radi toga glavni udar na gradsku unutrašnjost armije pod komandom Scipiona Emilijana nije došao sa zapadne strane, nego iz pravca jug – jugoistok.[57] Taj konačni napad naKartaginu, i njene izgladnjele i iscrpljene branioce i očajno stanovništvo je započeo u proljeće 146. god. p. n. e.Najvažniji poduhvat u prodoru i slomu organizirane odbrane Kartagine bilo je zauzimanje prostora luke *Cothon*, odakle se prodrlo na područje središnjeg kartaginskog trga. Odatle se krenulo u zauzimanje ostatka grada, slamanje đepova otpora i ka utvrdi Byrsa, posljednjem uporištu branitelja u koje se sklonio i veliki broj preživjelih stanovnika Kartagine.

I pored probijanja odbrambenih fortifikacija, Kartagina se još uvijek nije predavala, što je za rimsko – italske i njima savezničke snage značilo i vođenje teških uličnih borbi. Branioci su ustrajno branili svoje kuće i zgrade, svaki pedalj grada. Rimsko – italski vojnici su

[56] Harden, 1962:31;34; Warmington, 1964:138 – 140.

[57] Picard G. C. – Picard C., 1968:395 – 396.

morali slamati otpor Kartaginjana postupno, zauzimajući dio po dio grada, boreći se za svaku zgradu, svaku kuću, svaki hram. U odbranu, sada ne samo svoga grada i svoje domovine nego golih života, učestvovali su svi stanovnici Kartagine, i muškarci i žene i plemići i pučani, vođeni samo iskonskim ljudskim instinktom za samoodržanje. Na tom mjestu i u tom vremenu svi oni su bili jednaki i nije bilo podjele na bogate i siromašne, na gospodare i sluge, na seljake i zanatlije, svi su bili jedno, očajna kartaginska masa koja se nastavlja boriti svjesna da je izgubila sve iluzije i nade u spas. Na ulicama Kartagine, tako se pokazala još jednom volja jednog naroda, i pored potpune svjesnosti da je uništen, da se bori do kraja.Šest punih dana i noći su trajale neprekidne ulične borbe po Kartagini, praćeno uz velika razaranja i masakriranja. Literarna vrela, a posebno Apijanov slikoviti opis (*Pun.* 129 - 130), daju prizore velike i stravične patnje stanovnika grada, uz golemi broj pobijenih i na drugi način stradalih (npr. od obrušavanja zgrada). Rimljani su oplijenili i hram Apolona u kome su zaplijenili više od 1000 talenata zlata. Na kraju je ostala nezauzeta još samo utvrda Byrsa. I stanovnici i oni koji su se sklonili u Byrsu počeli pregovore sa Scipionom Emilijanom za slobodan prolaz. Scipion Emilijan je pristao na njihovu molbu, ali izuzevši prebjege (riječ je o dezerterima iz rimsko – italskih jedinica). Ovi prebjezi, njih oko 900, sa Hasdrubalom se skloniše u hram Eshmuna, dok se 50 000 Kartaginjana predalo. Hasdrubal nije izdržao i istrčao je iz hrama i na koljenima zamolio Scipiona Emilijana da mu poštedi život. Hasdrubalova žena, kada je to ugledala, sarkastično je poželjela svom mužu da spasi svoji život, gurnula djecu u vatru, pa se za njima i sama bacila u plamen.I sedmog dana od upada osvajačke vojske u Kartaginu, Scipion Emilijan je preuzeo kontrolu i nad Byrsom, i u tom momentu je jedna stara antička država posljednji put izdahnula, što je bio i njen zadnji znak života.Dostupni i poznati izvori ne daju podataka da li je i ako jeste u kolikoj mjeri Tiberije učestvovao u

uličnim borbama unutar Kartagine, i da li je imao i novih podviga ili se nalazio van grada, udaljen iz njega možda iz predostrožnosti svoga zeta, u sigurnosti van vreline i neizvjesnosti uličnih borbi, ili i u ovom slučaju možemo pretpostaviti da je i Tiberije Grakh bio na paklenim ulicama Kartagine.

Karta Kartagine za vrijeme III. punskog rata, koja ilustrira kompleks odbrambenih zidina i fortifikacija sa kojima se suočila rimsko - italska armija u kojoj se nalazio i Tiberije Grakh. Posljednji organizirani otpor branitelja je bio kod i u hramu Eshmuna (*interpetatio graeca et romana*: *Asclepius; Aesculapius*) u citadeli Byrsa, u koji su se bili sklonili oni koji su dezertirali iz rimsko - italskih (i prema tome nisu mogli očekivati nikakvu milost od strane Republike) i njima savezničkih armija i Hasdrubal, posljednji vođa feničansko - semitske Kartagine, sa svojom užom porodicom.

Zauzevši grad, pred Scipionom Emilijanom se nadvilo pitanje, šta da se dalje uradi sa osvojenim gradom? Senat je striktno zahtijevao da se grad u potpunosti uništi, u toj mjeri da se zatre trag bilo kakvog ljudskog bivstvovanja na mjestu Kartagine. Scipion Emilijan je bio protiv razaranja Kartagine, ali on nije posjedovao snagu ličnosti jednog Scipiona Starijeg da bi mogao da svoj stav i nametne Senatu i morao se podvrći naredbama Senata. Ovaj put Scipion Emilijan je morao da svoje helenističko obrazovanje pomiri sa osjećajem dužnosti i interesima države. Sudbina se sa Scipionom Emilijanom slično poigrala kao i sa njegovim biološkim ocem 21 godinu ranije(kada je uništio epirske zajednice), i tako je Scipion Emilijan izdao naredbu za razaranje grada, koji su Rimljani više mrzili zbog ljubomore prema njegovom bogatstvu, nego zbog neke uvrede ili stvarne njegove moći.Punih 17 dana je vatra trajala Kartaginom, dok nije potpuno uništila grad. Scipion Emilijan je sada gledao Kartaginu kako nestaje u plamenu i razaranju, grad koji je stoljećima bio gospodar mora zapadnog Mediterana, pomorska imperija od čijih su flota strepili mnogi ne samo obalni narodi, suparnik helenskih kolonija, najveće trgovačko čvorište, koji je duže od stoljeća bio neprijatelj domovine Scipiona Emilijana, rodni grad Hanibala čije je ime ulijevalo strah Rimljanima. I sada kada je veličanstveni spomenik feničanske kolonizacije bio na kraju svoga života, posljednjim zrncima svoje snage pružio je ogorčen i častan otpor. Da li i potreban to je drugo, nikada ne odgovoreno pitanje. I nakon 672 godine svoga postojanja doživila je svoj kraj feničanska i semitska zapadnomediteranska prijestolnica.

Na ovom mjestu pred plamtećom buktinjom Kartagine, u jednom od posmatrača, Scipionu Emilijanu javio se osjećaj žalosti nad tragedijom grada, kojoj je i on sam najviše kumovao, ali i osjećaj radosti zbog pobjede u kojoj je završen stoljetni sukob, a on je bio taj koji ga je

završio. Istovremeno u ličnosti Scipiona Emilijana, pojavilo se i pitanje o neumitnosti prolaznosti, a već od ranije u njemu su bili prisutni i suprotstavljeni osjećaji dužnosti koju je kao i svaki Rimljanin morao izvršiti i osjećaji i ideje koje je u njega usadilo humanističko obrazovanje. Pred silinom pomiješanih emocija i unutrašnjih suprotstavljenosti i traženja odgovora na njih, te napora kojima bio izložen u toku rata, Scipion Emilijan se nije više mogao suzdržati i njegov duh je eksplodirao, pustivši emocijama da izađu na svjetlo dana. Scipion Emilijan je otvoreno zajecao i zaplakao, pred prizorom apokalipse Kartagine. Na kraju je iz njegovog tadašnjeg stanja duha proizašao stih iz Homerove Ilijade (VI, 448-449):

"Doći će dan u koji i sveti će propasti Ilion."

Na pitanje njegovog stalnog pratioca i druga Polibija šta je želio da kaže ovim stihovima, Scipion Emiljan se okrenuvši prema njemu rekao:

"Ovo je zaista divan trenutak, Polibije, ali nekako
strepim i predviđam da će jednog dana neko
drugi izdati istu naredbu za moju domovinu."

U ruševinama Kartagine, Scipion Emilijan se uplašio da vidi i buduću sudbinu Rima.[58] Možda bi nekom Scipionova malodušnost u tim trenucima izgledala čudno, jer se on umjesto proslavi i trijumfu prepustio dubokoumnom razmišljanju i pesimizmu. Ali za inteligentnu i obrazovanu osoba kao što je bio Scipion Emilijan, ništa se drugo nije ni moglo očekivati nego da se na mjestu svoje najveće pobjede, zbog koje je i najviše ušao u historiju, prepusti

[58] Što se ipak neće desiti, jer Vječni grad još uvijek postoji kao veliki i bitan grad, između ostaloga i kao sveta prijestolnica ubjedljivo najmnogobrojnije ljudske zajednice na svijetu. Kartagina je danas elitno predgrađe glavnoga grada Tunisa.

razmišljanjima o budućoj sreći sebe, svoje domovine, usput izrekavši i neumitno i osnovno pravilo egzistencije. Na svijetu ništa u jednom te istom fizičkom obliku nije vječno, sve ima svoj rok trajanja svoje rođenje, svoj uspon , svoj vrhunac, svoj pad, i svoj kraj. Ne samo pojedinci, nego i čitave kulture, narodi i države, ovakvom neumitnom i nepromjenljivom zakonu niko i ništa ne može pobjeći. Negdje u dalekim sjevernim, šumama Skandinavije i Germanije i hladnim obalama Baltika, među narodima, čija kultura je bila tako udaljena od urbanih civilizacija juga, koji nisu možda nisu ni znali šta se u tom vremenu dešava na Mediteranu, živjeli su nama nepoznatim životom preci čovjeka koji je kao osvajač 556 godina kasnije ušao u Rim. I Scipion Emilijan "čovjek koji zaslužuje da se pamti" je osjetio tu zakonitost postojanja. Tako se i u duši velikoga rimskog vojskovođe ponovila drevna dilema, o prolaznosti, čiji najraniji trag nalazimo već u sumerskom epu o Gilgamešu.

I prilikom zauzimanja Kartagine i raspodjele ratnoga plijena ispoljilo se helenofilstvo Scipiona Emilijana. U gradu je nađen veliki broj statua i votivnih darova značajne umjetničke vrijednosti, a koje su Kartaginjani donijeli iz prethodnih stoljeća sa Sicilije iz zauzetih i opljačkanih helensko – sicilskih gradova, naselja i hramova. Scipion Emilijan je izdao proklamaciju da svi oni iz tih helensko – sicilskih zajednica koji mogu prepoznati i potvrditi da su ta umjetnička djela oteta da ih mogu preuzeti i vratiti potomcima onih kojima su originalno pripadala, tj. u svoje helensko – sicilske zajednice.

I tako je sukladno naredbi Senata, završeno postojanje feničanske Kartagine. Po mjestu razorenog grada se plugom brazda izorala u znak potpunog uništenja.Na gradski teritorij bačena je anatema, i za vječna vremena zabranjeno je naseljavanje na njemu. Preživjeli

Kartaginjani, njih oko 50 000, su prodani u ropstvo.[59] Kraj rata donio je i novu političku i upravno-teritorijalnu sliku sjeverne Afrike. Jedna senatska komisija (od deset senatora) odlučila je da se veći dio nekadašnjih kartaginskih posjeda pretvori u novu provinciju pod nazivom *Africa*/Afriku. Rimski namjesnik je stolovao u feničanskom gradu Utici, koja se razvila u veliki i bogati grad. Veliki dio zemljišta proglašen je državnim (*ager publicus*), stanovnici su morali plaćati porez (*stipendium*). Pod vlast Republike pala je i Tripolitanija. Neki feničanski gradovi i zajednice (Utika, Hippo Diarrhytus-Bizerta, Hadrumentum, Thapsus, Leptis Magna, Achola, Thendalis i Usila) su se na vrijeme predali, čime su i izbjegli da budu osvojeni, opljačkani i razoreni. Utika, Hadrumetum i drugi gradovi/zajednice koji su pružili pomoć Rimu, su zadržali slobodu i čak dobili jedan dio kartaginskog teritorija. Povećan je teritorij i numidske kraljevine, kojom su vladali sinovi Masinise (toga vjernoga saveznika i prijatelja rimskoga naroda : *socius et amicus populi Romani*), koji je umro za vrijeme III. punskog rata u dubokoj starosti i nakon izuzetno duge vladavine. Rimsko – italski trgovci su nakon uništenja Kartagine preplavili sjevernu Afriku, potpuno preuzimajući u svoje ruke trgovačku aktivnost na ovom prostoru.Time se završio i 120-godišnji sukob dva grada (Rima i Kartagine), dva naroda (Italika i Feničana) i dvije zajednice (indoevropske i semitske). Koliko je tačno ljudi poginulo na ulicama Kartagine, ne samo branioca, nego i osvajača u tim danima,

[59] I feničanska Kartagina je tako u patnji i krvi svoje posljednje generacije ispaštala ruševine helenskih gradova na Siciliji, mučenje, istrebljivanje i žrtvovanje stanovništva osvojenih gradova, zlostavljanja i izrabljivanja hispanskih rudara, pustošenje, namjerno razaranje i masakriranje Italije od Hanibalove armije, i grijeh ljudskih (pogotovu dječijih) žrtava prinošenih uvijek «nezasitljivom» bogu rata Molohu kojeg se ona nije nikada uspjela osloboditi. Čak i kada se Kartagina bude očajnički borila za svoj opstanak u III. punskom ratu, kartaginski zapovjednik Hasdrubal nije se uzdržavao da naredi izvršavanje svirepog i sadističkog, ali i besmislenog, masakra nad zarobljenim rimsko – italskim vojnicima.

nikada nećemo saznati. Ostaje samo da pretpostavimo razmjere tragedije i prolivene krvi, patnje i nesreće, koji su predstavljali očigledni krešendo jednoga dugotrajnoga neprijateljstva. Nakon pobjede i trijumfa Scipion Emilijan, je kao i njegov adoptirani djed dobio počasni nadimak *Africanus*, a kao distinkcija u odnosu na Scipiona Afrikanca Mlađeg dodan mu je i novi agnomen –"Mlađi" (*Minor).* Zbog zasluga na afričkom ratištu dodijeljena mu je *corona obsidionalis* koja se dodjeljivala onome zapovjedniku koji je svoju vojsku spasio od opkoljavanja i nečasne predaje, ili druge oslobodi od opsade.[60] Sa razaranjem Kartagine je okončano doba punskih ratova.

---

[60] *Vell.* I, XII, 4.
Kao i svaki Rimljanin iz senatorskog staleža, i Scipion Emilijan je pored vojničkih i spoljnopolitičkih poslova svoju energiju usmjerio i na djelatnost u unutrašnjoj politici Republike. Nakon što je bio konzul, Scipio Emilijan se kandidirao i za cenzora. Na izborima za cenzora je pobijedio svoga suparnika Apija Klaudija Pulhera. Za vrijeme dok je bio cenzor 142. god. p. n. e. nastojao je ispitivati sve veći luksuz i nemoral koji se širio u ovom periodu. Tadašnje širenje luksuza i nemorala su bile indirektni derivati agrarne krize. Za tadašnju vrlo turbulentnu političku pozornicu Republike, nije bilo iznenađujuće da je Scipion Emilijan 139. god. p. n. e. bio i tužen izgleda za veleizdaju od strane Tiberija Klaudija Asela (*Tiberius Claudius Asellus*; što je moguće bilo motivirano i osobnim razlozima, jer je Asel bio degradiran od strane Scipiona Emilijana dok je ovaj bio cenzor). Scipion Emilijan se uspio odbraniti govorima (koji su nestali) a koji su se smatrali briljantnim. Scipion Emilijan je poslan od strane Republike u izaslanstvo u Egipat i druge istočne zemlje radi utvrđivanja interesa Republike i reguliranja političkih i diplomatskih odnosa na tome bogatom području. Iako je primarno zastupao interese senatorskog nobiliteta, Scipion Emilijan je uvijek uživao i podršku gradskog plebsa, čime je ostvarivao i znatan utjecaj među običnim Rimljanima i saveznicima. Uspinjući se ljestvicama karijere Scipion Emilijan se pokazao svjestan novih političkih i ekonomskih odnosa. Stara taktika zadobijanja političke podrške je u novim uvjetima bila neadekvatna. Isticanje vrlina nije više bilo dovoljno, sada je bilo potrebno obezbijediti popularnost među tim sve mnogobrojnim gradskim plebsom, koji se u svako vrijeme, ako bi se pravilno usmjeravao i držao pod kontrolom, mogao pokazati kao savršena glasačka mašina. To je bilo savršeno jasno i Scipionu Emilijanu i u ostvarivanju svojih političkih ambicija otvoreno se koristio uslugama svih onih koji su mu mogli pomoći. Nije se ustručavao ni da na centralni rimski trg *Forum Romanum,* srce ritma rimskog javnog života, dolazi u pratnji ljudi niska roda i bivših robova, kao što je to na primjer uradio prilikom izbora za cenzora.

Rimljanima nije bilo dovoljno samo to što su cvijet Mediterana pretvorili u ruševinu i skrovište zvijeri, nego su na teritorij gdje se nekada prostirala Kartagina, zabranili do u vječnost da se na njoj podiže ljudsko naselje, bacivši prokletstvo na svakog onog ko pokuša učiniti takvo što. Ali prokletstvo Kartagine se ustvari okrenulo prema rušiteljima Kartagine. Od momenta njenog razaranja Republiku je zadesila cijela serija nesreća, da se pokazalo da je Republika više nastradala od nagle propasti Kartagine, negoli ranije od njenih neprijateljstava.

U tome se nije obazirao ni na zgražanje i prebacivanje svojih protukandidata i drugih predstavnika aristokratije, koje je najbolje izrazio sarkazam njegovog protukandidata na izborima za cenzora, Apija Klaudija: "Paule Emilije, zastenji pod zemljom kada doznaš da tvoga sina ka cenzorskoj časti vode telal Emilije i Licinije Filornik". *Plut. Aem. Paul.* 38.

Međutim, nažalost po Rimsku Republiku, Scipion Emilijan nikada nije pokušao da svoj ugled, utjecaj, znanje i moć pretoči u jasan društveni i ekonomski program, ili da ga bar iskoristi u ostvarivanju viših državnih ciljeva i interesa. Njegova lojalnost interesima oligarhije i bogatijih slojeva Rima zaprečavala mu je složenu analizu stanja u koje je zapala Republika. On se pokazao nesposoban da svoje vojničke uspjehe ujedini sa idejom o daljnjem razvitku države, kao što je to u sljedećem stoljeću uspio uraditi Julije Cezar. Scipion Emilijan je nesumnjivo bio svestrano talentiran, u poljima vojnih poslova, znanosti i knjige, ali izgleda da u sebi nije imao nit koja čini dobrog državnika i lidera. Možda je to bila i posljedica njegovog izbjegavanja bavljenja javnim poslovima u mladosti i većoj usresređenosti samo na knjigu, to jest automatsko usvajanje znanja bez njegove praktične realizacije i za lov gdje se, izolovan od ubitačnog ritma rimskog političkog života, mogao osjećati kao mali kralj. Tako je Scipion Emilijan svoj urođeni talent iskoristio samo u razaračke svrhe rimske ekspanzije koju su inspirisale *nova sapientia* i interese očuvanja društvenog, imovinskog, ekonomskog i staleškog *status quo* na unutarnjem planu. Iz svega ovoga se vidi da je Scipion Emilijan bio klasičan predstavnik nove rimske generacije. Njegovo široko helenističko obrazovanje nije bilo dovoljno, da bi se njegova ličnost razvila u onom pravcu kao što će se razviti kod njegovog rođaka Tiberija. Bio je pobornik ratova, a ne pomirljive politike svojih predaka koja je više diplomatskim nego vojnim sredstvima nastojala obezbjediti rimsku hegemoniju. I pored ratobornosti on nije bio nasilna osoba, kad su mu jednom prilikom zamjerili nedostatak agresivnosti, priča se da je odgovorio : “Za vojskovođu me majka rodila, ne ratnika”. *Frontin.* IV, VII, 4.

Ali razaranje Kartagine nije značilo i da je Republika zavladala i nametnula se sjevernoj Africi. Nakon smrti Masinise, zbog sve lošijih odnosa među njegovim nasljednicima, numidsko pitanje počinje ulaziti u orbitu rimskoga političkog sustava, dobijajući sve širi značaj u rimskoj vanjskoj politici. Na kraju je došlo i do još jednoga teškoga rata koji se paralelno odvijao sa obnavljanjem rimskih stranačkih sukoba, odnosno sa snaženjem popularske stranke koja je bila u zasjenku nakon završetka grakhovske revolucije.

Za vrijeme svoga boravka na sjevernoafričkom ratištu, Tiberije je inače iskazao svoj kvalitet, ne samo vojnički, čime je stekao popularnost među ostalim svojim drugovima. Ali sa druge strane, Tiberije je pred Kartaginom, boreći se za njeno zauzimanje i na razrušenim, nekada velelebnim biserom Mediterana, mogao da shvati šta to znači rat u svojim najsurovijim formama, i to posebno kada protivnik pruža očajnički i ustrajni otpor do samoga kraja. Masakr nad stotinama hiljada stanovnika Kartagine i totalno razaranje ovoga grada koji je bio središte semitsko – feničanske civilizacije na zapadnom Mediteranu, kao i pogibija značajnog broja rimsko – italskih vojnika u tim zbivanjima, a čemu je neposredno svjedočio u njihovoj punoj brutalnoj realnosti, morali su ostaviti neke tragove na Tiberiju Grakhu i njegovom razmišljanju i poimanju života. Da li je mladi Tiberije, tada mogao pravilno ocijeniti tragediju jedne zemlje, ili se slično hiljadama drugih vojnika radovao njenoj propasti. Da li je kao i svako drugo dijete koje želi da što prije odraste, neznajući da time napušta bezbrižnost djeteta i zaštitu roditelja a zauzvrat preuzima na sebe samo odgovornosti svijeta odraslih, Tiberije bio općinjen pobjedom rimskog oružja, svojom tek rođenom slavom, i radošću zbog položenog testa koji mu je otvorio tako željno čekana vrata svijeta odraslih. I da li mu je promakla slika uništenog grada i patnje i masovnog stradanja, ili je možda iz ruševina i vatre koja je proždirala

Kartaginu učio više i bolje o čovjeku i životu i univerzumu i sticao i apsorbirao u sebe sva ta ljudska, životna iskustva. Na osnovi dostupnog znanja moramo konstantovati da je ova crtica iz njegovog života ostala nepoznata. I to pitanje zauvijek će nam ostati neodgovoreno, ali možda bismo smjeli bar na momenat da pretpostavimo da stoičkim, helenskim i humanističkim obrazovanjem oblikovana duša mladića ipak nije mogla ni u tim trenucima biti ni ravnodušna, ni samozadovoljna a još manje instiktivno iz razloga pobjede do bijesa osiljena.

U dostupnoj i poznatoj izvornoj građi se ne nailazi na podatke o Tiberiju Grakhu u godinama nakon njegovog povratka iz sjeverne Afrike. Pa se tako ne raspolaže sa vijestima da je Tiberije boravio u nekom drugom vojnom pohodu ili bar bio u nekom izaslanstvu van granica Italije. Na njega se u izvornoj građi nailazi tek kada je izabran za kvestora. U ovom višegodišnjem međuvremenu, može se pretpostaviti da se Tiberije Grakh, pored obavljanja svećeničkih dužnosti, najvjerojatnije posvetio familiji i to su bile godine kada je i dobio djecu.

Makedonija

Gotovo paralelno sa III. punskim ratom dešavali su se i odsutni momenti po budučnost Makedonije i Helade,[61] koji su na kraju doveli

[61] O osvajanju Makedonije i balkanske Helade v. *CIL* VI, 331 (p 3004, 3756) = *CIL* I, 626 (p 921) = ILLRP 122 (p 319) = CLE 3 = CLENuovo p 95 = D 20 = CSE 9 = Epigraphica-2001-154 = AE 1999, + 142 = AE 2001, + 34 = AE 2001, + 158 = AE 2004, +00099 = EDCS-ID: EDCS-17300540 (Rim); *CIL* II, 1119 (p 838) = *CIL* I, 630 (p 921) = D 21d = CILA-2-2, 377 = ILLRP 331 (p 326) = ELRH-U 3 = ERItalica 67 = ZPE-177-289 = HEp 1989, 545 = HEp 1994, 698 = HEp 2007, 534 = AE 1985, 551 = AE 2004, +99 = AE 2011, 0494 (*Italica*); Grčka antologija (*Anth. Pal.*) VII, 297; IX, 151; *Polyb*. III, 5; XXXVI, 10 – 13; 17; XXXVII; XXXVIII, 1 – 6; 9 - 18;

do uspostave rimskog provincijalnog sustava i na području Makedonije, Helade i južne Ilirije.

Situacija u podijeljenim makedonskim državicama nije bila nimalo jednostavno, između male četiri državice uvijek su se javljali razdori i sukobi. Samim tim je raslo i nezadovoljstvo stanovništva. Rimljani su slali komisije u makedonske državice radi održanja mira (164. god. p. n.e., a 151. god. p. n. e. tamo je po službenoj dužnosti boravio i Scipion Emilijan). Makedonski identitet, održavan stotinama godina i hranjen uspjesima Filipa II, Aleksadnra Velikog, Antigona Gonate, Antigona Dosona, još uvijek je bio dosta snažan i bila je prisutna težnja za ujedinjenjem i eliminiranjem rimskog hegemonizma. I tada se javila jedna zanimljiva ličnost po imenu Andriks (Ἀνδρίσκος, iz grada *Adramyttium* u maloazijskoj Eolidi), koja je za sebe tvrdila da je princ Filip, sin Perseja (posljednjeg antigonidskog kralja Makedonije) i Laodikeje[62], i javno je isticao da namjerava da zavlada Makedonijom. On je uspio oko sebe privući veliki broj pristalica, i otišao je u Siriju da zatraži vojnu pomoć od seleukidskog vladara Demetrija I Sotera. Ali, Andriskova procjena da bi mu seleukidski

---

XXXIX, 1; 3 - 4; 8; *Cic. Leg. Agr.* I, 5; II, 87; *Cic. Att.* XIII, 5, 1; 6a, 1; 32, 3; 33, 3; *Cic. Mur*. 31; *Cic. Pis.* 61; *Cic. Fin.* V, 82; *Cic. Verr.* II, 1, 55; 3, 9; *Cic. Off.* II, 76; *Diod.*fr. knjige XXXI, 40; *Diod.*fr. knjige XXXII, 15; 9a; 9b; 26 – 27; *Verg. Aeneid.* I, 283 – 285; VI, 836 – 837; *Liv. Perioche* 48 - 53; *Liv. Ep. Ox.* 49 - 53; *Liv. Iul. Obsequens*, 19; *Strab*. VIII, 6, 23; *Vitr.* V, 5, 8; *Vell.* I, XI – XIII; II, CXXVIII, 2; *Val. Max.* VII, 1, 1;5, 4; *Petron. Sat.* 50, 5 – 6; *Plin. NH.*XVIII, 22; XXXIII, 149; XXXIV, 6 – 7; 12; 36; 64; XXXV, 23 - 24; XXXVII, 12; XXXVIII, 18; *Tac. Ann.* IV, 43; XII, 62; XIV, 21; *Dio Chrys. Or*. XXXVII, 42; *Plut. Mar.* 1; *Crass*, 36; *Phil*. 21; *Plut. Mor*. *Amatorius*, 737A; *App. Mac.*; *App. Pun.* 135; *Flor*. I, 30; 32 - 33; *Paus.* II, 1; V, 10; VII, 12 - 17; *Gell.* X, 16, 17; *Iust. Prol.* XXXIII; XXXIV, 1; *Cass. Dio* fr. XXI knjige; *Ampel.* XVI, 5; XLIV; *Sex. Aur. Vic. Vir Ill*. 60, 2 - 3; 61, 1-2; *Eutrop.* IV, 13 - 15; *Fest*. VII, 2; 7; *Euseb. Chron.* 239; 241; *Amm. Marc.* XXVI, 6, 20; *Hieron. Chron*. 1865; 1876; *Oros.* IV, 22; V, 3; *Zonar*. IX, 28; 31;CAH VIII, 319 – 323; Mesihović, 2011:249 - 252; Isto, 2015:422 – 425.

[62] Po Liviju (XLII, 52,) Persej je imao samo jednog sina, a pravi Filip je bio sin Filipa V.

kralj mogao pomoći bila je potpuno pogrešna. Pa je umjesto da dobije pomoć, Andrisk bio po naredbi Demetrija I Soterauzapćen i predan Rimljanima. Međutim, Rimljani nisu ozbiljno shvatali opasnost od Andriksa (ili Pseudo-Filipa) i on im je uspio pobjeći u Milet. I tamo je bio uhvaćen sa nakanom da ga se preda Rimljanima, ali Rimljani izjaviše da se pusti na slobodu. Rimsko ignoriranje Andriksa/Pseudo-Filipa, pokazalo se vrlo brzo kao jedna od njihovih većih grešaka u procjeni. Andriks je uspio doći u Trakiju, gdje je okupio vojsku (uz pomoć tračkih poglavica) i odatle je napao makedonske državice. Nakon početnog neuspjeha, Andriks je ipak uspio prodrijeti u Makedoniju i izvojevati niz pobjeda i pridobiti svu Makedoniju na svoju stranu, praktično je ponovo ujedinivšipod svojom osobom. Andrisk ili pseudo-Filip je imao i značajnu podršku u samoj Makedoniji, pa se sada Makedonija našla u stanju pobune protiv sustava za koji su smatrali da im je nametnuo Rim. Makedoncima, koji su osjećali poniženje zbog podjele njihove nekada moćne države i činjenice da su pod hegemonijom Republike, nije trebalo mnogo da povjeruju ili su se samo pravili da vjeruju u tvrdnje pseudo-Filipa. Ali, i tada su Rimljani Andriksa smatrali za neozbiljnog, i poslali su kao izaslanika Kornelija Scipiona Nasiku Korkula, i to bez vojske, da ozbiljno opomene Makedonce da napuste lažnog Filipa. Pokušaj ubjeđivanja Makedonaca da je pravi Filip umro, i da je riječ o prevarantu nije imao uspjeha. Vjerojatno su i sami Makedonci znali da je riječ o prevarantu, ali njima je jednostavno trebala jedna osoba, koja se poziva na kraljevsko porijeklo, i oko koje se mogu ujediniti. Nasika Korkul je morao da moli za pomoć ahajske i pergamske trupe, dok ne dođe pretor Publije Juvencije (*Publius Iuventius*) sa jednom legijom. Međutim, u bici do koje je došlo u Tesaliji 149. god. p. n. e., Andriksova vojska je teško porazila Rimljane, uništivši čitavu jednu legiju, a poginuo je i sam pretor Juvencije.

I tako je ovaj "odvratni čovjek", pretvarajući se da je kraljevski sin, uspio učiniti ono što mnogi pravi kraljevski sinovi u prethodnim razdobljima nisu mogli, a to je da uništi čitavu jednu rimsku legiju.Nakon toga Andriks je zavladao i Tesalijom i sklopio savez sa Kartaginom. Tek je tada u Rimu shvaćena ozbiljnost situacije i u Makedoniju upućena je dosta jaka rimsko – italska armija pod zapovjedništvom pretora Kvinta Cecilija Metela (*Quintus Caecilius Metellus*), koji je koristio i pergamsku mornaricu. I pored početnih uspjeha Andriksova vojska je poražena u Drugoj bitci kod Pidne 148. god. p. n. e. i pobježe u Trakiju. Metel je drugom pobjedom isposlovao da mu predaju Andriksa.I tako je završio IV makedonski rat. Andriskova kratkotrajna vladavina u Makedoniji ipak nije ispunila ni očekivanja Makedonaca, jer je bila obilježena okrutnošću i iznuđivanjem.

Radi svoje pobjede Metel je dobio nadimak „Makedonski“ (*Macedonicus*). Nakon ponovne okupacije Makedonije, establishment Republike je odlučio da više ne stvara sustav indirektne uprave sa protektoratima, nego da anektiraju makedonsko i šire područje. Četiri ranije male makedonske državice ukinuše, i kreirala se nova provincija Makedonija. Provinciji Makedoniji se pripojiše i zemlje u Epiru, južna Ilirija sa lukama Apolonijom i Epidamnom i jonski otoci, pa je tako nova provincija praktično zauzela jedno široko područje. Upravno sjedište provincije i njenog namjesnika nalazilo se u *Thessalonici* (Solun). I tako je Makedonija, zemlja koja je pod Filipom II ujedinila helenski svijet i iz koje se porodilo jedno veliko Carstvo Aleksandra Velikog, postala obična provincija jedne Republike sa zapada. Godina nestanka nezavisne i stvaranja provincijalne Makedonije 148. god. p. n. e. postala je i prva godina "makedonske ere", po kojoj se se otada u ovoj provinciji datiralo vrijeme.

Ali ni uspostava provincije, nije smirila duhove u Makedoniji i 142. god. p. n. e. pojavio se novi avanturista koji se predstavio kao tobožnji Persejev sin Aleksandar pod imenom Filip VII. (Andriks se proglasio Filipom VI.), i koji je sakupio oko Nesta vojsku od oko 16 – 17 000 ljudi. Ali kvestor Lucije Tremelij (*Lucius Tremellius Scrofa*) ga je uspješno porazio i proganjao do Dardanije. Nakon gušenja ovoga posljednjeg izraza antičke makedonske državnosti i samosvjesti, makedonska historija postaje rimska historija.Provincija Makedonija postala je osnovicom budućeg rimskog nadiranja prema središnjem Balkanu, a bila je i zemljopisni link Italije sa Malom Azijom i istočnim Mediteranom. U tu svrhu je izgrađena čuvena cesta *Via Egnatia*, koja se protezala od Epidamna/Dirahija i Apolonije, preko Soluna i rijeke Hebros (Marica) sve do Bizanta. Pored toga provincija Makedonija je služila i kao brana upadima barbarskih ilirskih, keltskih i tračkih zajednica sa Balkana prema Balkanskoj Grčkoj i tu ulogu je zadržala punih 120 godina, dok se granica ne pomakne i ne ustali na Dunavu.

Helada

U ovoj za mediteranski svijet burnoj decenija kada je Makedonija pretvorena u provinciju, a Kartagina razorena, došlo je i do stavljanja i dijelova balkanske Helade pod direktnu rimsku vlast. Nakon makedonskog rata, situacija i u balkanskoj Heladi, a posebno na Peloponezu se iskomplikovala. To je bio rezultat pogoršanja odnosa Republike i Ahajskog saveza. Činjenica je kako je vrijeme prolazilo da su balkanski Heleni sve više postajali svjesni rimskog jarma, i da je od njihove proklamirane slobode (koju su im kao dali i garantirali Rimljani nakon završetka II. makedonskog rata) ostala samo koprena iluzije. Rimljani su tek 151. god. p. n. e. pustili one ahajske taoce koje

su odveli nakon III. makedonskog rata. Uzrok konačnog pada balkanske Helade dali su Atenjani, koji su grad Orop (koji im je bio inače podložan) oplijenili. Oropljani su se potužili u Rim, a Senat ih uputi na Sikionce koji su trebali presuditi u sporu. Sikionci su osudili Atenjane na globu od 500 talenata. Radi toga su 150. god. p. n. e. Atenjani u Rim poslali na žalbu novu delegaciju koju su činili ugledni atenski filozofi i koja je uspjela isposlovati smanjivanje globe na 100 talenata. Međutim, balkanski Heleni su taj spor uspjeli dodatno usložniti. Atenjani nisu željeli da plate ni ovu manju globu, a umiješao se i Ahajski savez koji je prevario Oropljane (što je dovelo do korupcije i razmirica unutar njegovog vodstva). Da bi zabašurio nesumnjivu korupciju među vodećim ličnostima Ahajskog saveza (vezanu za ranijeg stratega Menalkida, Kalikrata i njega samog) Diaios (Διαῖος) iz Megalopolisa, strateg Ahajskog saveza za 150 – 149. god. p. n. e., je uveo Ahajce u novi rat.

Iako je bila prisiljena uči u Ahajski savez, Lakedemonska državica ("Sparta") se često suprostavljala savezu kao cjelini, posebno tužakanjem Rimu. Zato je ahajska skupština 149. god. p. n. e. donijela odluku da Sparta nema nadležnost u krivičnom zakonodavstvu, a niti pravo da šalje posebna poslanstva u Rim. Sparta se ponovo žalila Senatu, koji je poslao istražnu komisiju da provjeri šta se dešava. Ahajci, koji su u Tesaliji ratovali na rimskoj strani protiv Pseudo – Filipa, su odlučili 148. god. p. n. e. da udare na Lakedemonsku državicu pod strategom Damokritom. I pored rimske opomene, Ahajci napadnu i teško poraze Lakedemonjane. Diaios, novi – stari strateg, nastavi i rat, ali i uvjeravanje Republike u odanost prema njoj. U to vrijeme došlo je rimsko poslanstvo na čelu sa Aurelijem Orestom, koje u Korintu obavijesti ahajsku skupštinu da se mora odreći samo Sparte, nego i svih drugih gradova i oblasti od II. makedonskog rata. To bi dovelo Ahajski savez u stanje u kome se nalazio za Hanibalova

(II. punskog rata) rata. Takav zahtjev je doveo do neviđene razjarenosti unutar Ahajskog saveza, što je na kraju rezultiralo i pobunom naroda (kojega je na protulakedemonskim i proturimskim porukama pothranjivala demokratska frakcija). I sami rimski poslanici su bili izloženi uvredama i neugodnostima, pa je Senat poslao novo izaslanstvo na čelu sa Sekstom Julijem Cezarom tražeći da se Ahajci ipak podvrgnu zahtjevima Republike. Na ahajskoj skupštini u Egionu u proljeće 147. god. p. n. e. ponovi se od Ahajaca, na čelu sa novim strategom Kritolajem iz Megalopolisa, vrijeđanje Rimljana i njihovog poslanstva. Ahajci su isticali da Republici i Italskom savezu ne ide baš najbolje u ratu sa Kartaginom, što je dokaz da su rimski promašaji u prvim godinama III. punskog rata davali nadu i Andriksovim pristalicama i radikalnim demokratima u Ahajskom savezu da će se moći otarasiti rimskog sizerenstva. Nešto slično su mislili i Kartaginjani kada su neuspjehe Republike u teškom ratovanju u Iberiju od 153. god. p. n. e. tumačili kao mogućnost da će se uspjeti oduprijeti Rimu.I tako su pojedini ahajski političari smatrali da je vrijeme kada su Rimljani zauzeti teškim ratovima u Hispaniji i Africi savršeno za akciju. Nažalost po balkansku Grčku, ispostavilo se da su ipak napravili dosta lošu procjenu i da su precijenili svoje snage. Ahajski političari i vođe, svojim nepromišljenim postupcima su stavili tačku na postojanje kakve-takve helenske slobode.

Republika je ponovo nastojala pregovorima riješiti problem, i Sekst Julije Cezar je pokušao posredovati i smiriti situaciju na skupštini u Tegeji, ali neuspješno (za to snose krivicu Ahajci). I na prijedlog Kritolaja zaključi se rat protiv Lakedemonjana, pa je i rat sa Republikom bio sve bliži. Rimski vojskovođa Metel Makedonski pokušao je ponovo posredovati preko poslanika u Korintu, ali su ahajski sabornici toliko vikali da su rimski izaslanici morali napustiti

skupštinu i rat između Republike i Ahajskog saveza je bio neizbježan. Ahajski savez se suprotstavio daljnjem primanju "savjeta" iz Rima.

U odbranu Ahaje, posljednjeg bastiona drevne i slavne Helade stao je, ne oligarhija i ne bogataši, već prosti narod, zanatlije i seljaci. Ahajcima su se pridružili Tebanci, Halkiđani i mnogi drugi Heleni, ali ovo je bio samo očajnički krik jednog dijela Helena koji su pokušavali da zaustave neumitno.I u bitki kod Skarfeje, Metel Makedonski potpuno porazi ahajsko – tebansku vojsku (u bici je nestao i sam Kritolaj). Sa pobjedom kod Skarfeje, Rimljani su konačno u ovom ratu dočekali dugo čekanu brzu pobjedu.

Ponovno nastojanje Metela Makedonskog da uspostavi mir, nije uspjelo jer je ahajsko ratno-demokratska stranka dominirala i jer je za stratega imenovan ponovo Diaios iz Megalopolisa. On je primijenio mjere koje se preduzimaju samo u slučaju očaja i krajnje nužde. Zatražio je oslobađanje 12 000 odraslih robova koji su rođeni i odgojeni na teritoriji Ahajskog saveza, naoružao ih je i poslao u Korint. Proglašena je opća mobilizaciju svih građana, i uvedeni su vanredni nameti kako bi se popunila savezna blagajna. Populistički postupci Kritolaja i Diaiosa nisu naišli na odobravanje gornjih slojeva ahajskog društva, što se najbolje ogleda kod Ahajca Polibija koji je imao negativan stav, ne samo prema zemljacima Kritolaju i Diaiosu i njihovoj unutarnjoj politici, nego i prema ahajskom otporu Rimljanima uopće. Nije se dugo čekao konačan kraj helenskog otpora i Lucije Mumije,novi rimski konzul i zapovjednik trupa na Balkanu, je porazio zbrda-zdola skupljenu ahajsku vojsku kod Leukopetre. Diaios je pobjegao, ubio prvo suprugu, a onda otrovom izvršio samoubistvo. Bitka kod Leukopetre je predstavljala i konačan kraj postojanja nezavisne Helade.I svi ahajski gradovi, uključujući i Korint, se predadoše. Senat je naredio Mumiju da Korint uništi i rimsko – italske trupe pod njegovom komandom su osvojile, sustavno opljačkale,

zapalile i razorile Korint (prijestolnicu tadašnjeg Ahejskog saveza), a njegovo stanovništvo masakrirale i porobile.

Korint je još od arhajskog doba helenske historije bio vrlo bitno trgovačko čvorište sa snažnim privrednim potencijalima i kapacitetima. Njegovim razaranjem trgovina koja se prije odvijala preko Korinta bila bi prebačena u Rim.Preživjelo stanovništvo Korinta je bilo prodano u roblje, a gradsko područje postade „*ager publicus*“, izuzev malog dijela koji je predan susjednom Sikionu. Sada je grad Argos postao središtem za rimsko – italsku trgovinu na Peloponezu. Zato se može smatrati sa visokom dozom sigurnosti da su upravo ekonomski razlozi i u slučaju Korinta opet vodili Senat da zahtijeva potpuno uništenje ovoga grada Korinta, glavnog ekonomskog i političkog središta tadašnje Helade.Pored trgovačkog i privrednog potencijala, Korint je stotinama godina bio i vrijedan kulturološki biser Mediterana sa razvijenim i profinjenim umjetničkim izrazom. Tadašnjoj eliti Republike je posebno bilo stalo da dođu u posjed te vrlo, vrlo bogate umjetničke i kulturne baštine Korinta (koja se stoljećima stvarala i skupljala) pa je posebna pažnja posvećena tome da se to ne uništi, nego organizirano transportira u Rim. Pored novca i plemenitih metala, u Rim i u ostatak Italije seslijevalo i ogromno opljačkano umjetničko blago, pogotovu iz Helade i sa helenističkog istoka. Rimljani i ostali Italici su bili općinjeni idejom da prenesu kulturne tekovine osvojenih zemalja u Lacij i Italiju i tako u svoju zajednicu apsorbiraju kompletne kulture. To je na kraju dovelo i do globalizacije i jedinstva antičke kulture na kompletnom mediteranskom području i do stavaranja helensko – rimske civilizacije klasične epohe.U konkretnom slučaju zadatak prijenosa vrijednih umjetničkih djela iz Korinta je povjeren Mumiju, za koga se ne bi baš moglo reći da je bio kultiviran u helenističkom duhu, naprotiv riječ je o jednoj slabo obrazovanoj osobi o čijoj sirovosti su postojale u

tadašnjem Rimu i Italiji mnoge anegdote.[63] I tako je Mumije, po oficijelnom nalogu koji je došao iz Rima, morao da mnoge vrijedne statue, slike i druga umjetnička djela skupi i brodovima prebaci u Italiju. Golemo opljačkano umjetničko blago je nesumnjivo imalo značajnog utjecaja na dalje helensko – helenističko kultiviranje Italije. Što se tiće običnih vojnika, vladajući establishment je nastojao da i pljačkom bogatoga Korinta i djelidbama ratnoga plijena na neki način amortizira nezadovoljstvo skromnijih slojeva stanovništva jer bi i njima bio dodijeljen dio opljačkanog i prisvojenog. Naravno, mora znati da je i to kratkoročno, demagoško rješenje koje ipak u konačnici neće moći spriječiti klasni sukob koji je u uvjetima ne rješavanja uzroka krize bio ne samo neminovan, nego i determistički određen.

Rat Republike sa Ahajskim savezom je imao nesumnjivo i ideološko značenje, jer je proturimsko raspoloženje i podgrijavala i širila radikalno demokratska frakcija i njeni sljedbenici u Ahajskom savezu. Inače su antirimski sentiment u Heladi kao po pravilu činili demokratski elementi, dok su oni oligarhijski zastupali prorimski sentiment. To se može objasniti time da je oligarhijski segment Republike, uslijed agrarne krize, naglo ojačao i ekonomski i politički i društveno i kulturno na uštrb demokratskog segmenta, koji je prije II.

---

[63] Pojedine rimske vojskovođe koje su bile zadužene za zadatak prijenosa umjetničkih djela, znale su biti prilično nekultivirane osobe nesvjesne prave vrijednosti umjetničkih djela koja su prenosili i za koja su bili zaduženi od strane Senata. U tu grupu spadao je i Mumije, za kojeg postoji i sačuvana anegdota koja i predočava sirovost ovoga rimskog komandanta. Kada je poslije osvajanja Korinta Mumije bio zadužen za prijenos u Italiju slika i statua izrađenih rukama najčuvenijih helenskih umjetnika i majstora, a koje su Rimljani zatekli u osvojenom gradu, Mumije je upozorio radnike koji su radili na ovom projektu da ako izgube neki od umjetničkih radova, moraće sami da ih zamijene novim, to jest da ih oni sami ponovo izrade!?Anegdotu sa Mumijem i umjetničkim djelima, Velej Paterkul (I, XIII, 4) prenosi sa ciljem, kako bi na najbolji način opisao nekultiviranost pojedinih rimskih komandanata u republikansko doba.

punskog rata bio prilično snažan u rimsko – italskom svijetu i Republici. Zato je rimskoj eliti bilo prirodnije i funkcionalnije da se oslanja na oligarhijske skupine u helenskim polisima, nego na avanturističkije demokratske elemente. Masovno oslobađanje robova prije konačnog poraza Ahajskog saveza, ogorčeni otpor sa odbijanjem niza prijedloga za sporazumom i uzdanjem u neku narodnu snagu i savezništvo sa Kartaginom, ukazuju na svu socijalnu i ideološku napetost koja je vladala u tim godinama i u helenskom svijetu i širom mediteranskog svijeta, nastaloj i produbljivanoj i uslijed ekonomske krize.

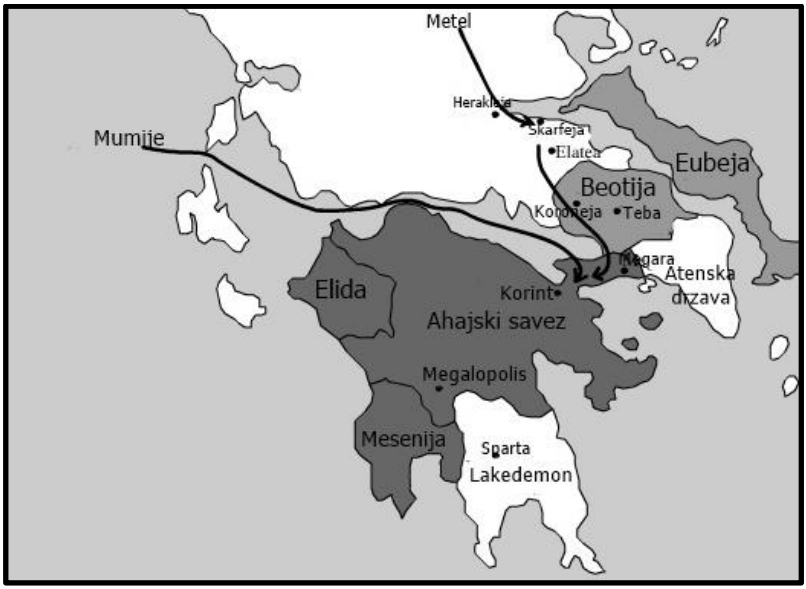

Nakon razaranja Korinta, Mumije više nije nailazio na otpor. Odnose u balkanskoj Heladi, Mumije je uredio zajedno sa povjerenstvom od 10 senatora, a dobio je i počasni nadimak „Ahajski“/*Achaicus*. Ovaj

put nije stvorena nova provincija, nego su potčinjeni (načelno i službeno slobodni) polisi (*civitates*), u kojima su izvršene i upravne promjene (uglavnom ukidanjem demokratskih elemenata i predajom vlasti u ruke lokalne oligarhije), predani pod kontrolu namjesnika provincije Makedonije. I tako je i prostor balkanske Helade/Grčke uključen u provincijski sustav imperija Republike. Samo su Lakedemon i Atena ostale *pro forma* „nezavisnim polisima.

Senat je sada uz Kartaginu, centar ekonomske i trgovačke moći zapadnog Mediterana, eliminirao i Korint, centar ekonomske i trgovačke moći istočnog Mediterana, i to sve iste godine.I tako se 146. god. p. n. e. našla upisana na historijskom kalendaru kao godina kada su dva višestoljetna velika, moćna i bogata grada Kartagina i Korint sravnjeni po naredbi Senata Republike. Čudnom koincidencijom ili očekivanim postupcima, iste godine kada je nestala feničanska Kartagina i ugasila se zapadnomediteranska feničansko – semitska nezavisnost, pao je i Korint i ugasila se i politička nezavisnost antičke Helade. Za 146. god. p. n. e. bitna je samo jedna činjenica, od tada je Sredozemno more za Rimljane istinski postalo *mare nostrum* (naše more) i kao takvo će ostati u narednih skoro sedam stoljeća. Za razliku od feničansko – kartaginskog nasljeđa (koje je nakon 146. god. p. n. e. bačeno u duboku sjenu), antička Helada je preko svoje kulture ustvari bila ta koja je trijumfirala, između ostalog zahvaljujući i svome rimskom osvajaču. Činjenica je ipak da je, izuzev brutalnosti razaranja Korinta, postupak Republike prema balkanskoj Heladi u periodu 147 – 146. god. p. n. e. ipak bio mnogo, mnogo blaži nego prema hispanskim zajednicama ili Kartagini. To je vjerojatno i rezultat iznimnog heleniziranja rimsko - italske kulture i načina života u prethodnim decenijima.

I tako su zemlja i narod Homera, Likurga, Solona, Klistena, Miltijada, Leonide, Temistokla, Perikla, Epaminonde, Demostena, Filipa i

Aleksandra, zemlja slavnih pomoraca koji su kolonizirali obale Mediterana i Crnog mora u tolikoj mjeri, da je Platon svoje sunarodnike usporedio sa žabama skupljenim oko bare, centar nauke i filozofije, učitelji predmeta *civilizacije* mnogim narodima i tvorci antičkog zapada, pali u ruke jednog od svojih učenika. Helada prepuna ponosnih građana, koji se nekada nikome nisu pokoravali, sada su bili pokoreni. Zašto i kako se to moglo desiti? Prvo Helada II. st. p. n. e. nije više bila ona stara Helada, ona je bila uspavana i umorna zemlja. U njoj su se dešavali slični procesi kao u današnjoj Evropi. Natalitet je padao, Heleni su se potpuno prepustili samozadovoljstvu, zanemarujući vrline i razvijanje sposobnosti. Gubili su i ono malo što im je ostalo od unutrašnje snage i vremena na međusobne sukobe, prepucavanja, i izdajstva. Oni su izgubili i ponos i političku samosvijest i izgledali su kao jedan svijet koji polako i duhovno i fizički izumire i koji će ukoliko se ne preporodi biti politički i vojno progutan od strane moćnijeg susjeda, što se uostalom na kraju i desilo sa Grčkom.

Heleni i Makedonci koji su bili gospodari ne samo kopna i mora, nego i svoje svijesti i duše, izgubili su tako sve. Njihovi potomci su ih iznevjerili, njihove ideale, njihovu hrabrost i umijeće, predajući se lagodnom životu i čulnim uživanjima. Da bi se ilustrovao sunovrat helenske političke samosvijesti, koja se polako pretvarala u kaljužu apatije i gubljenja državotvorne svijesti, najbolji je primjer otoka Roda koji je od kraja III. makedonskog rata pa u narednih više godina stalno pokušavao da povrati rimsku milost, izvinjavanima, poklonima i patetičnim moljakanjem. U svojoj pretjeranosti bili su odlučili čak i da podignu u Ateninom hramu kolosalnu statuu rimskog naroda visoku 30 lakata[64]. U sopstvenoj degradaciji Heleni su otišli suviše

[64] *Polyb.* XXXI, 4

duboko da bi ih više išta drugo moglo spasiti i bilo je došlo vrijeme da njihovu historijsku ulogu preuzme druga zajednica, jer Heleni su jednostavno sami sebe uništili. Nakon propasti Ahajskog saveza, Helada nije od Rimljana dobila unificiran status. Pojedini dijelovi su pretvoreni u *ager publicus*, drugi su opet pripojeni provinciji Makedoniji, a neki polisi koji su se u ratu držali neutralno ili otvoreno podržavali Rimljane zadržali su svoju fiktivnu nezavisnost, kao na primjer Atena, koja je ušla zvanično u sastav rimske države tek nakon Sulinog osvajanja pola stoljeća kasnije.

O uništenju Kartagine i osvajanju Makedonije i balkanske Helade, Polibije (XXXVIII, 1) navodi sljedeće: δοκοῦντος γοῦν μεγίστου πάθους γεγονέναι τοῦ περὶ τοὺς Καρχηδονίους οὐκ ἔλαττον ἄν τις ἡγήσαιτο, κατὰ δέ τι μεῖζον τὸ περὶ τὴν Ἑλλάδα τότε συμβάν. οἱ μὲν γὰρ τόπον ἔσχατον ἀπολογίας γε πρὸς τοὺς ἐπιγινομένους περὶ σφῶν ἀπέλειπον, οὗτοι δ᾽ οὐδ᾽ ἀφορμὴν εὔλογον ἔδοσαν τοῖς βουλομένοις σφίσι βοηθεῖν ὑπὲρ τῶν ἡμαρτημένων. καὶ Καρχηδόνιοι μὲν ἅμα ταῖς περιπετείαις ἄρδην ἀφανισθέντες ἀνεπαίσθητοι τῶν σφετέρων εἰς τὸ μέλλον ἐγένοντο συμπτωμάτων, οἱ δ᾽ Ἕλληνες ἐφορῶντες τὰς αὑτῶν ἀτυχίας παισὶ παίδων παραδόσιμον ἐποίησαν τὴν ἀκληρίαν.
(„Misli se da je najveća nesreća zadesila Kartaginjane. Međutim, ono što se dogodilo Helenima ne može se smatrati ništa manjim zlom, a u nečemu je i veće. Naime, Kartaginjani su budućim generacijama ostavili malu mogučnost da ih brane, a Heleni nisu pružili nijedan dobar povod onima koji žele da se za njih založe i opravdaju ih za počinjene greške. Također, Kartaginjani su u svojoj propasti bili istrebljeni i pošteđeni budućih patnji, a Heleni su promatrali svoje nesreće i predali ih u nasljeđe djeci svoje djece.”).

Nesumnjivo su razlozi ekonomske prirode bili temeljni uzročnici koji su vodili ka razvoju motivacije kod rimskoga establishmenta da se iste godine razore Kartagina i Korint. Tako su u osnovi rimskih surovosti

u postupku prema ova dva grada ležali praktični ekonomski interesi dva vodeća staleža Rimske države, senatora i vitezova. Gdje je sada u ruševinama Kartagine i Korinta bila ona rimska čast i vrlina, kojom su se Rimljani uvijek ponosili i na svakom je mjestu isticali. Čini se da ona pripada ugasloj rimskoj prošlosti, i nekom dalekom vremenu kada je živio Kamilo, kojem je za vrijeme rata Fališčanima, bilo važnije da sačuva svoju i rimskog naroda čast, nego da pobijedi služeći se nedostojnim sredstvima[65]. Između nasilja i zločina koji su se primjenjivali prema spoljnom svijetu, i nasilja i zla u unutrašnjim odnosima granica je bila jako tanka i bilo je potrebno samo malo da se ona pređe i da se sve ono zlo koje su Rimljani primjenjivali u svojim osvajanjima sada prenese među same Rimljane i Italike. Nasilje i zločin počinjeni prema vani, rezultira i sa mogućnošću da se ono desi i u unutrašnjim odnosima. A i žalostan je onaj narod koji zločince, kriminalce i rušitelje slavi kao heroje, a istinske heroje pretvara u izdajnike. Ideali starih rimskih vrijednosti su nestali, a novi sistem vrijednosti još se nije mogao ni nazrijeti. Nastupilo je vrijeme ratnih profitera, mešetara i smutljivaca svih vrsta, a tamo gdje završava vrlina, počinje grijeh i samouništenje.

Ilirija[66]

Deceniju nakon pada Kartagine i Korinta, na udaru Republike su se našli praostaci nekada moćne ardijejsko – agronidske „Ilirske države". Ilirija ili Ilirik, najpravilniji termin za ime partikulariziranogprostora koji se danas nepravilno naziva Zapadni Balkan, bio je strateški vrlo

[65] *Plut. Cam.* 10

[66] O opisanim ratovima i sukobima v. Mesihović, 2011:276 - 277; 252 – 253; Isto, 2015:418; 425.

bitan za Republiku i njen Italski savez, jer ga je od Italije dijelio uski jadransko – jonski morski pojas. Uz to je istočnojadranska, „ilirska", obala zbog svoje razuđenosti, mnoštva otoka, zaliva, uvala, i dobrih luka bila je prikladna i za pomorske komunikacije, ali i za gusarsku/piratsku i razbojničku aktivnost, tu kroničnu boljku ilirskih zemalja od najranije historije pa do modernih vremena. Još od 229. god. p. n. e. i I. ilirskog rata, Republika je bila zainteresirana da istočnojadransko, „ilirsko" primorje bude ili pod izravnom ili indirektnom kontrolom. Time su se štitile i istočne granice Italije, ali i osiguravala sigurnost plovidbe Jadranskim i Jonskim morem. Za razliku od ilirskog primorja, u ovoj epohi Republika nije bila zainteresirana za širenje svoje domene u dublju ilirsku kontinentalnu unutrašnjost.

Nakon završetka III. ilirskog rata i podjele nekad jedinstvene agronidske „Ilirske države" 168/167. god. p. n. e.Rim je uspostavio jedan sustav koji se sastojao od mreže protektorata, "saveznika" i postaja duž jadransko – jonskog primorja i na otocima, koji bi služio kao neki "sanitarni" i kontrolni koridor na strateški bitnom morskom prostoru. Međutim, rušenje agronidske dominacije na ilirskoj srednjojadranskoj obali je neizostavno kao posljedicu imalo pojavu novih političkih i narodnosnih fenomenakoji su postajali remetilački faktor za rimski sigurnosni i kontrolni sustav na Jadranu. Najvažnija pojava su bili Delmati (i njihova politija) koji su se sa prostora jadranskog zaleđa spustili i na obalu u toku III. i II. st. p. n. e. Ovaj veliki i moćan ilirski narod se sredinom II. st. p. n. e. prostirao od rijeke Krke pa do Neretve, zahvatajući i dijelove današnje zapadne Bosne. Delmati, koji su nekada priznavali vladavinu ilirskih kraljeva, za vrijeme kralja Gencija su se odmetnuli od agronidske hegemonije i počeli da ugrožavaju svoje druge ilirske i helenske susjede. Na poziv drugog ilirskog narodaDaorsa (koji su inače uvijek bili vrlo lojalni

Republici) i helenske apoikije Isse (na otoku Visu), Republika je poslala 158. god. p. n. e. izaslanstvo na čelu sa Gajem Fanijem[67] da mirnim putem pokušaju riješiti probleme sa Delmatima. Kada je poslanstvo stiglo u Delminium (glavno delmatsko naselje u području današnjeg Duvna/Tomislavgrada), Delmati su se vrlo loše ponijeli prema poslanstvu, a izgleda da je poslanstvo bilo i napadnuto pa su ubijeni isejski i daorski pratioci. To je nesumnjivo dovelo do rata. Tako su i Delmati ponovili istu stvar koju je sedamdeset godina ranije učinila ilirska kraljica Teuta. Prvi pohod na Delmate iz 156. god. p. n. e. koji je iz Narone vodio konzul Gaj Marcije Figul[68] je završio porazom, a ni drugi Figulov napad na Delminium nije donio uspjeha. Tek naredne 155. god. p. n. e. konzul Publije Kornelije Scipion NasikaKorkul uspio je zauzeti Delminium, središte Delmata, i razoriti ga.[69] Od plijena iz delmatskog rata Korkul je dao izgraditi je portiko na Kapitolu.Sa I. delmatskim ratom iz 156. i 155. god. p. n. e. i Nasikinim razaranjem Delminiuma nije uništen otpor Delmata, nego je on samo označio početak dugotrajnog, kroničnog problema koji je rimska država imala sa ovim ilirskim narodom. Ustvari sa 156. god. p. n. e. započelo je jedno od najdugotrajnih i najnezahvalnijih (jer zaostalo i siromašno područje nije moglo ponuditi zadovoljavajući ratni plijen, a gubici ljudi i resursa su bili znatni) rimskih osvajačkih ratovanja.I teku jesen 9. god. n. e. sa ugušenjemVelikog Ilirskog ustanka nestao je,zajedno sa otporom ilirskih naroda i posljednji trag otpora Delmata.

Pored osiguravanja jadranskog sigurnosnog sustava, Republika je kao strateško pitanje od primarnog značenja smatrala i istočne granice

---

[67] *Caius Fannius Strabo*, konzul za 161. god. p. n. e.

[68] *Caius Marcius Figulus*, konzul za 156. god. p. n. e.

[69] *Polyb.* XXXII 9; 13; 18-19; *App. Ill*. 11; *Sex. Aur. Vic.*44, 4-5

Italije, odnosno kontroliranje situacije prema sjeverozapadu Ilirika/Ilirije. Iz dobro utvrđene Akvileje, rimsko – italske trupe poduzimaju operacije prema Zapadnom Balkanu. Nakon pokoravanja Histra, Italija je imala zajedničku među sa Japodima, velikim ilirskim narodom koji je zauzimao jedno prostrano područje od srednjeg Pounja, preko Like sve dok Kupe i Kvarnera. Čarke na granici su neminovno vodili ka žešćim sukobima pa je tako konzul Kornelije[70] između 159. i 156. god. p. n. e. prodirao do u dubinu teritorija na istočnom pravcu, prema Segestici (Sisak), ali je bio poražen, pa se morao vratiti. Gaj Sempronije Tuditan, inače poznati historičar i govornik, je 129. god. p. n. e. pokrenuo pohod protiv Japoda. Nakon početnih neuspjeha je uspio doprijeti sve do rijeke *Titius* (današnja Krka).[71]

I dok su se odvijale žestoke rasprave šta uraditi u vezi Numancije i započinjalo formiranje reformatorskog kružoka, Rim je ponovo svoje orlovske kanđe usmjerio na zapadni Balkan.I pored pobjeda u tri ilirska rata i uništenja „Ilirske države“ 168/167. god. p. n. e.,pokoravanja Histra, bezbroj pohoda protiv niza drugih zapadno-balkanskih naroda, uništenja Delminijuma, istočnojadranska obala se nije smirivala. Stalno su izbijali novi i novi, kao hidra, nemiri koji su neizostavno vodili Rimljane u ratove, bilo da zaštite svoje helenske i ilirske saveznike, bilo rimske građane i druge Italike koji su tamo boravili.Ardijejci (nekada jedan od najjačih i najponosnijih ilirskih naroda)i drugi ilirski narod Plereji se nisu smirivali, i napali su rimske pozicije u Iliriji. Republika je reagirala i poslala dvije rimske legije (10 000 pješadinaca i 600 konjanika) pod zapovjedništvom konzula

[70] Moguće *Lucius Cornelius Lentulus Lupus*, konzul za 156. god. p. n. e.

[71] *App. Bell. civ.* I, 19; *Plin. NH* III, 129

Servija Fulvija Flaka[72] koje su brzo stavile situaciju pod rimsku kontrolu.[73] Po Strabonu (VII, 5, 6) Ardijejce su zbog što su sa svojim gusarskim družinama "uznemiravali more", Rimljani iz primorja preselili u unutrašnjost i "natjerali da obrađuju zemlju", gdje su, Ardijejci nenaviknuti na život u kontinentalnoj unutrašnjosti, polako izumirali, iako se još sredinom I. st. n. e. spominju u popisu ilirskih naroda naronitanskog konventa provincije Gornji Ilirik.[74] I tako je 135. god. p. n. e. završen i posljednji pokušaj Ilira da ostanu bilo kako pomorski faktor na Jadranu, i snovi drevnih agronidskih kraljevasa istočne obale da Jadransko - Jonsko morsko prostranstvo bude jezero Ilira, su tako u sukobu sa ekspanzivnom Republikom sa zapadne obale nakon stotinu godina borbi, konačno bili potpuno skršeni. Odbrana Ilirije se sada pomaknula od morskih poprišta na kontinentalno primorje.

Imperium rimskog naroda u predvečerje revolucije

615. godine (po Varonovoj eri) od svoga osnivanja (*ab urbe condita*), Republika je predstavljala teritorijalno najveću i vojno-politički najjaču silu Mediterana. Senat i Rimski narod su bili oni koji su odlučivali o sudbini desetina miliona ljudi koji su živjeli u bazenu Sredozemnog mora. Klica urbanih civilizacija Starog svijeta nalazila se tada pod kontrolom samo jednog grada. Od pobjede u II. punskom ratu (219 - 201 god. p. n. e.) pa do navedene godine, Rimska republika je obezbijedila svoju potpunu prevlast na Mediteranu, doživjevši i značajnu teritorijalnu ekspanziju, o čemu je detaljnije

[72] *Servius Fulvius Flaccus*, konzul za 135. god. p. n. e.

[73] *Liv. Perioche* 56; *Strab.* VII, 5, 5 – 7; *App. Ill.* 10.

[74] *Plin. NH.* III, 143.

govoreno u ranijim poglavljima. Rimljani su do tada p. n. e. formirali i šest provincija (Sicilija, Korzika i Sardinija, dvije na Iberijskom poluostrvu, Makedonija, Afrika) u teritorijalnom smislu. Rimljani su imali savezničke, bolje reči protektoratske veze duž čitavog Mediterana, uključujući i istočni Jadran i njegovo zaleđe. Na Jadranu su Issa i ilirski Daorsi bili rimski "saveznici". Ali svi ti izvanitalski "saveznici", bez obzira koliko bili vjerni Rimu, nikada nisu imali status kao Italici, nego su se uvijek nalazili u nešto podređenijem položaju.

Iskustvo Numancije

Svoj *cursus honorum* Tiberije Grakh je nastavio kandidiranjem i izborom za jednoga od kvestora,[75] i to baš u vrijeme kada su zbivanja u hispanskim provincijama, konkretno vezano za keltibersku zajednicu Numanciju bila u središtu pažnje političkog i vojnog establishmenta Republike. Tiberije Grakh je za kvestora izabran u toku 138. god. p. n. e., (i to za narednu godinu)i dodijeljen je konzulu (za 137. god. p. n. e.) Gaju Hostiliju Mancini (*Caius Hostilius Mancinus*) koji je određen da predvodi armiju protiv Numantinaca u Bližoj Hispaniji (*Hispania Citerior*). Samim tim je i kvestor Grakh trebao da prati konzula Mancinu na ovom jednom vrlo teškom poduhvatu. Pošto funkcija kvestora u slučaju dužnosti u provincijama i ratnim uvjetima nije podrazumijevala samo obnašanje civilnih poslova (poglavito financijskih i materijalnih poslova), nego i učestvovanje u borbenim operacijama, Tiberije Grakh je u štabu konzula Mancine bio i jedan od visokih časnika.

[75] Za izbore kvestora i kurulnih edila su bile nadležne tributske komicije.

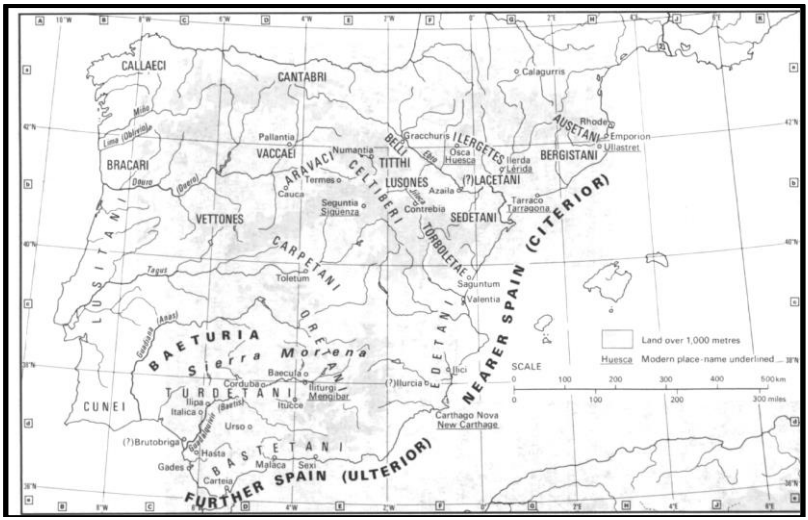

Iberski poluotok sredinom II. st. p. n. e.
Karta preuzeta iz CAH VIII, 120, Map 8.

Skoro četvrt stoljeća relativnog mira, stabilnosti, koegzistencije i prosperiteta u odnosima između provincijskih vlasti i Republike na jednoj strani i domorodačkih zajednica na drugoj strani, a koje je uspostavljeno zahvaljujući djelovanju Tiberija Sempronija Grakha Starijeg su prekinuti 154. god. p. n. e. Međutim, ovaj period je završen kada je imperijalistička i ekspanzionistička politika (oličena u *nova sapientia*) koju je povela nova generacija Rimljana dovela do naglog pogoršavanja odnosa između Republike i niza domorodačkih zajednica u unutrašnjosti i zapadu poluotoka, što je sve na kraju rezultiralo i spiralom teških, višedecenijskih, kontinuiranih ratova koji su i Hispaniju i Republiku i Italije doveli u vrlo neizvjesnu poziciju odsredine šeste decenije prije nove ere.Ta *nova sapientia* se poklopila i sa razvijanjem krize ekonomskog, socijalnog i društvenog poretka Republike i Italije, u historiografiji nazvanoj “agrarna kriza”. Tri su

glavne faze ili tri dijela dvodecenijskog ratovanja na iberijskom poluotoku : II. keltiberski rat, Luzitanski rat (sa podfazom rat sa Virijatom), Numantinski ili III. keltiberski rat.[76]

Prvi rat u nizu bio je onaj sa keltiberskim narodom Bela (*Belli*), i koji je počeo 154. god. p. n. e. Vladajućem establishmentu Republike je

---

[76] O ovim ratovima v.InscrIt XIII-2, 17 = EE-IX, 740 = Gordon 36 = AE 1898, 14 = AE 1922, 96 = AE 1953, +236 = AE 1993, +144 = AE 2002, +181 = AE 2007, 312 = EDCS-ID: EDCS-38000281 (Palestrina / *Praeneste*); *Lucil.* 426 – 439; 714; 1123; *Polyb*. III, 5; XII, 5; XXXV, 1 - 5; *Cic. Brut*. 80; 84; 89-90; *Cic. Mur*. 59; *Cic. Att.* XII, 5b, 1; *Cic. De Orat.* I, 181 -182; 227 – 228; 238; II, 137; 263; 267; *Cic. Div. Caes*. 66; *Cic. Off.* II, 40; III, 109; *Cic.de Rep.* I, 17; 71; III, 28; VI, 11; *Cic. Balb*. 47; *Nepos, Cato* III, 4; *Sall. Iug*. 7 – 10; 22; *Diod.*fr. knjige XXXI, 39 – 42; fr. knjige XXXIII, 1 (excerpti Fotija i Konstantina Porfirogenita); 2 (excerpt Konstantina Porfirogenita); 7 (excerpt Konstantina Porfirogenita); 16-17 (excerpt Konstantina Porfirogenita); 19 (excerpt Konstantina Porfirogenita); 21 (excerpt Konstantina Porfirogenita); 24 (excerpt Konstantina Porfirogenita); 26-27 (excerpt Konstantina Porfirogenita); *Diod.*fr. knjige XXXIV, 4 (excerpt Konstantina Porfirogenita); 7 (excerpt Konstantina Porfirogenita); 33 (excerpt Konstantina Porfirogenita); *Liv*. XXXIX, 40; *Liv. Perioche* 47 - 49; 52 – 57; 59;*Liv. Ep. Ox.*48 - 49; 51 - 55; *Liv. Iul. Obsequens*, 17 - 18; 22 -25; *Strab*. III, 2, 1; 3, 1; 3; 4, 13; *Ovid. Fast.* III, 147 – 148; VI, 461 – 461; *Vell.* I, XII, 4; II, I, 3 – 5; II, 1; IV, 2 – 7; V, 1 – 3; IX, 4; XC, 3; *Frontin. Str*.I, 1, 12; II, 5, 7; 8, 7; 13, 4; 17, 4; III, 7, 3; 10, 6; 11, 4; 17, 9; IV, 1, 1; 5; 11; 20; 23; 3, 27; 5, 2; 7, 27; 42; *Val. Max.* I, 6, 7; II, 7, 1; 10 - 11; III, 2, 6;2e, 7; 21; 7, 2; 5; V, 1, 5; 2e, 4; VI, 4, 2; 6, 3; VII, 4, 5; 6e, 2; VIII, 1, 2; 5, 1; 7, 1; 15, 4; IX, 6, 2 -4; 3, 7; *Sen. Mai. Contr*.I, 8, 12; *Sen. Dial*. III, 11, 7; *Sen. Ep.* 66, 13; *Petron. Sat.* 141; *Plin. NH*, XXXIV, 18; XXXVII, 9; *Quint.* II, 15, 8; *Tac. Ann*. III, 66; *Plut. Tib. Gracch.* 21; *Plut. Cat. Mai*. 15; *Plut. Mar.* 3; 13; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,*200D; 201A – 201F; *Plut. Mor. Quaestiones Romanae,*272D; *Plut. Mor. Praecepta gerendae reipublicae,* 805A; *Suet. Galb*. 3; *App. Hisp.* 44 – 99; *Flor.* I, XXXIII, 10 – 17; XXXIV; *Gell.* I, 23; II, 13, 3; VI, 9, 12; XIII, 3, 6; *Front. Epist. Ad Caes.* III, 20 (fr. Katonovog djela *Origines*); *Iust.* XLIV, 2, 7 - 8; *Polyaen* VIII, 16, 2 -4 ; *Aelian. VH* XI, 9; *Cass. Dio* fr. XXII knjige; fr. knjige XXIII; *Ampel.* XVIII, 14; XXII, 3; XLVII, *Sex. Aur. Vic. Vir Ill.* 47, 7; 58, 2-3; 6; 59, 1; 4; 61, 3 -4; 64, 2; 71; *Fest*. V, 1; *Eutrop*. IV, 9; 16 - 17; 19; X, 17; *Amm. Marc.* XIV, 11, 32; XXIII, 5, 20; XXV, 9, 11; *Vegetius*, I, 15; *Hieron. Chron*. 1875; *Augustin. de Civ. Dei*, III, 21; *Oros.* IV, 21; V, 4 – 5; 7 - 8; 23; ; *Cor. Iuris civilis, Dig.* L, 7, 18; fr. *Cassiod. Chr.* 601; 619; *Suda,*Ῥουτίλιος Ῥοῦφος; Ejnevpese; ajposfalhvsaß;CAH VIII, 131 – 142; Mesihović, 2011:263 - 276; 277 – 278; Isto, 2015:286; 293; 405 – 410.

kao povod za rat poslužilo obnavljanje, širenje i jačanje zidina grada Segede (središta naroda Bela), kao i planirano povećavanje samoga grada. Rimljani su to smatrali povredom ugovora iz 178. god. p. n. e. jer su suprotno njemu, bar su to tako Rimljani tumačili ugovor, Segečani podizali svoje fortifikacije.I to je iskorišteno kao povod za izbijanje rata.[77] Pošto su Beli bili u nekoj konfederalnoj zajednici sa još tri keltiberska naroda (Aravaci, Lusoni i Titi) to je značilo da se rat raširio na jednom prostranom području. *Oppidum*[78] Numancija, prijestolnica Aravaka, je bila i središte ove keltiberske konfederacije.[79] Novonastale prilike u Hispaniji su bile odraz promjene dotadašnje rimske vanjske politike i uvođenje novih sredstava ekspanzionističke politike.

Rimsko – italske i njima savezničke trupe su se suočile sada sa ratom gerilsko – partizanskog tipa, a koji antički pisci nazivaju "vatreni rat"

---

[77] Rat sa Belima je doveo do jedne velike promjene koja je postala neizostavna bitnost naše civilizacije. Zbog rata, došlo je i do promjene u rimskom kalendaru. Prije 154. god. p. n. e. konzuli i pretori su nastupali sa dužnošću 1. ili 15. marta (pa se od tih datuma računao i početak nove godine; v. *Liv*. XXXII, 1 kada su konzuli za 199. god. p. n. e. stupili na dužnost za martovskih ida = 15. III., te slične podatke u *Liv*. XXXIII, 44; XXXIX, 6; XLI, 6.), ali je zbog situacije u Hispaniji, bilo potrebno da novi konzuli i pretori ranije stupe na dužnost, a da stari ranije preuzmu svoje provincije. I stupanje na dužnost novih konzula je pomjereno za 1. januar 153. god. p. n. e. Sukladno sa promjenom datuma stupanja konzula na dužnost, promijenjen je automatski i datum početka nove godine (koji se održava i danas).

[78] *Oppidum* (množina *oppida*) je naziv koji su Rimljani republikanskog i ranoprincipatskog perioda koristili kao terminološko određenje za veća naselja, poluurbanog ili protourbanog tipa na prostorima zapadne i središnje Europe, Podunavlja i zapadnog i središnjeg Balkana. Većinom se ovaj naziv vezuje i koristi u kontekstu Kelta i svih njihovih izvedenica, ali i u kontekstu Ilira, Luzitanaca, Tračana, Germana i svih drugih europskih naroda i zajednica na željeznodobnom nivou razvitka.

[79] Numancija je bila smještena na „osrednje visokom brežuljku pokraj rijeke", koji je danas poznat pod nazivom Cerro de la Muelai koji je nadzirao gornji dio doline rijeke Duero i kontrolirao prelaz preko ove rijeke.

(πύρινος πόλεμος).[80] Sa ovakvim, za helensko – rimsku praksu ratovanja (temeljenu na bitkama na otvorenom ili na opsadama kraćega ili dužega trajanja) neuobičajenim, načinom ratovanja regularne trupe su teško izlazile na kraj. U Hispaniji se sve izmijenilo. Bitke na otvorenom nisu ništa rješavale, rat je postao kontinuiraniji, sa stalnim napadima i borbama svuda, i samo bi dolazak zime uspijevao da smanji intenzitet borbi. Rimljani i njihovi italski i drugi saveznici na takav način ratovanja i karakter borbi jednostavno nisu imali pripremljeni kvalitetni odgovor koji bi ugušio otpor brzo i djelotvorno. Inače do kraja svoje historije Rimska Država nije znala pronači djelotvoran način kako bi se suprostavili gerilcima i partizanima.[81] I takav način ratovanja primijenili su i Hispanci protiv rimskih legija i kohorti njihovih saveznika, sa svim onim posljedicama koje je ono donosilo. Već 152. god. p. n. e. Rimljani su

---

[80] *Polyb.* XXXV, 1.

[81] Ni jedna imperija ni prije ni poslije rimskih ratova u Hispaniji, teško se ili se nije uopće, mogla nositi sa partizanskim i gerilskim načinom ratovanja. Nemogavši naći odgovore kako da završi rat i pobijedi partizane i gerilce, osvajačke vojske su u općoj frustraciji koja bi zavladala među njima, gubile smisao za racionalno vođenje rata, i otpočele bi primjenjivati sistem oštrih, surovih i masovnih represalija, vršili su pogubljenja i pokolje često ne razlikujući nevine od gerilaca, protjerivanja, odmazde, uzimanje talaca i vršile "spaljivanje zemlje". Iako je takva taktika mogla uz velike napore i gubitke svojih sredstava i ljudi, donijeti osvajačima i pobjedu, češće su partizani-gerilci bili ti odnosili pobjedu. Istina njihove pobjede su gotovo uvijek plaćene ogromnim gubicima među civilnim stanovništvom koje bi bilo izloženo bijesu osvajača, i materijalnim razaranjima. Historija poznaje niz primjera koji samo mogu potkrijepiti izneseno pravilo. Tako su Skiti krajem VI. st. p. n. e. uspješno primijenili partizansko-gerilsku taktiku protiv armije perzijskog cara Darija. Najveći i najduži otpor, uz neke i pobjede nad pojedinim njegovim vojskama, Aleksandru Velikom pružio je Spitamen, upravo služeći se taktikom iznenadnih udara i povlačenja. Ni velike sile i imperije XX. st. i pored sve vatrene i tehnološke moći, te obučenosti vojnika, koju su posjedovale nisu u većini slučajeva uspijevale da poraze gerilce i partizane. Samo kao primjere koji potvrđuju izneseno pravilo navešćemo slučajeve burskih komandosa, Titovih partizana, Vijetkonga, afganistanskih mudžahedina i kurdskih/sjevernosirijskih YPG formacija.

imali mogućnost da završe rat, jer su Aravaci pristalina sve rimske odluke, dok su Aravaci tražili od Senata da sa svoje strane samo ispoštuje ugovore koje su decenijama ranije postigli sa Tiberijem Starijim. Ali i pored zalaganja konzula Marka Klaudija Marcela[82], koji se nalazio na hispanskom ratištu i koji je bio potpuno svjestan stanja na terenu za razliku od senatora koji su se nalazili u Rimu, da se prihvati ponuda pobunjenih Aravaka, Senat je odlučio nastaviti rat[83]. Posljedica takve odluke je 20 - godišnji rat koji je postupno zahvatio najveći dio Hispanije.

Ovi sukobi na iberijskom poluotoku koji su se razvukli u toku naredne dvije decenije su postali jedna vrlo iscrpljujuća kampanja za Republiku i njene saveznike, sa velikim gubitcima u ljudstvu, materijalu, resursima i živcima, a malom dobiti u plijenu. Na bojištima iberijskog poluotoka će se prvi put jasno ispoljiti i simptomi agrarne krize, posebno negativno izraženi na borbenoj gotovosti i moralu oružanih snaga Republike, pa su i u samoj Italiji dvodecenijski ratovi u Hispaniji bili iznimno nepopularni u Italiji. Vijesti koje su od tada dolazile u Italiju govorile su samo o velikim gubicima rimsko – italskih trupa, hrabrosti i umijeću domorodaca i nastavku borbi kojima se nije vidio kraj. Rimski mladići su prvi put tada u historiji, počeli da izbjegavaju regrutaciju izmišljajući čitav niz izgovora. Čak se nije javio ni dovoljan broj kandidata za službu vojnih tribuna,[84] iako se ranije javljalo više kandidata nego što je trebalo, a i legati

---

[82] *Marcus Claudius Marcellus*, konzul za 166., 155. i 152. god. p. n. e.

[83] *Polyb.* XXXV, 3

[84] Vojne tribune (više vojne oficire) je od 362. god. p. n. e birao narod u tributskim komicijama između prijavljenih kandidata, a kasnije ih je mogao imenovati i vojskovođa. Izabrani od naroda vojni tribuni su se zvali *tribuni comitiati*, a od vojskovođe *tribuni rufuli.* U svakoj legiji se nalazilo po šest vojnih tribuna.

(zapovjednici legija) su prestali ispunjavati naredbe[85]. Nešto slično se nije dešavalo ni kada je Hanibal harao Italijom.

I u tom osjećaju beznadežnosti, uzrokovanog živim pijeskom hispanskog rata, koji je vladao u Italiji, pojavio se Scipion Emilijan („koji je tada još bio mlad i važio za pristalicu daljeg ratovanja“) i koji je od Senata zatražio da umjesto u Makedoniju, gdje su sami Makedonci izričito zahtijevali da im se pošalje kako bi riješio njihove unutrašnje razmirice, bude poslat kao legat ili bar vojni tribun u Hispaniju. On je tada postao legat konzulu Luciju Liciniju Lukulu (*Lucius Licinius Lucullus*, konzul za 151. god. p. n. e.) koji je preuzeo zapovjedništvo nad armijom u provinciji „Bližoj Hispaniji”. Polibije (XXXV, 4) navodi: οἱ γὰρ πρότερον ἀποδειλιῶντες, ἐκτρεπόμενοι τὸν ἐκ παραθέσεως ἔλεγχον, οἱ μὲν πρεσβεύσειν ἐθελοντὴν ἐπηγγέλλοντο τοῖς στρατηγοῖς, οἱ δὲ πρὸς τὰς στρατιωτικὰς καταγραφὰς προσεπορεύοντο κατὰ συστρέμματα καὶ συνηθείας.
(„Svi koji su se ranije plašili sada su se stidjeli poruge koja bi ih snašla kada bi se njihov postupak uporedio sa Scipionovim, pa su počeli dobrovoljno da se javljaju u /vojničku op. S.M./, neki su se nudili da idu kao legati zapovjednicima, a drugi u gomilama i po udruženjima odlazili na regrutaciju“).
Scipion Emilijan se osobno vrlo istakao na hispanskim ratištima, pa je 151. god. p. n. e. u dvoboju ubio istaknutog neprijateljskog, keltiberskog poglavicu, a u Interkatiji (gradu zajednice Vakeja) je dobio odlikovanje *corona muralis*, koja se dodjeljuje onome koji se prvi popne na zidine neprijateljskog grada, uporišta, utvrda.[86] Težina rata u Hispaniji je bila toliko velika, da je Scipion Emilijan u zimu 151 – 150. god. p. n. e. otišao u posjetu numidskom kralju Masinisi,

[85] *Polyb.* XXXV, 4

[86] *Vell.* I, XII, 4

kako bi nabavio slonove za Lukulovu armiju, tom prilikom Scipiona Emilijana je pratio Polibije. On je spadao u red oni koji nisu bili demoralizirani, i značajno je utjecao da se ipak održi kakva – takva odgovarajuća borbena spremnost oružanih snaga Republike i njenog Italskog saveza i invaziono - ekspedicione armije u hispanskim ratovima, u tim uvjetima vrlo teške situacije uzrokovane ratom na Iberijskom poluotoku.

Nova sapientia, agrarna kriza, pohlepa za bogatim plijenom, teškoće rata i iscrpljivanje resursa kao posljedicu su imali i brutalno i nečasno ponašanje rimskih zapovjednika na samome terenu, koje se manifestiralo vjerolomstvima, bezrazložnim pokoljima, izvrgavanjima dogovorenih sporazuma, atentatima. Zapovjednici rimske vojske u hispanskom ratu su bili daleko od časti i ponosa svojih predaka (npr. scena sa Kamilom Furijem i Faliscima iz Falerije)[87] i često su se služili prevarom, vjerolomstvom, izvrgavanjem dogovorenih sporazuma, bespotrebnim pokoljima. A i njihova pohlepa za ratnim plijenom i bogatstvom Hispanaca je bila daleko od rimskih državnika i vojskovođa prethodnih generacija i njihovog osjećaja za pravdu, slobodu i čast. Lucije Licinije Lukul je 151. god. p. n. e., u potrebi za novcem, je odlučio napasti Vakeje, navodeći kao povod da su oni povrijedili Karpetane (koji su bili lojalni Rimljanima i naseljavali su središnje područje današnje Kastilije). Ovaj rat je bio obilježen aktima surovosti i prijetvornosti od strane Lukula. On je dao gotovo istrijebiti odraslu mušku populaciju jednog plemena iz naroda Vakeja, i to na vjeroloman način jer je prvo ugovorio mir sa njima, a onda naredio pokolj.

Na kraju su ipak upornost i odlučnost Republike da pobijedi protivnike, brutalnost vojnih komandanata rimsko – italskih trupa, kao

[87] *Plut. Cam.* 10.

i nejedinstvo i nesloga Hispanaca, njihovi iznimno veliki gubitci, pa i otvorena izdaja među njima, ali i loše procjene, vodili ka postupnom slamanju središta ogorčenog domorodačkog otpora i bar kako – takvom pacificiranju pojedinih keltoiberskim naroda. Pobune i otpor Republici i njenim saveznicima u ovom dvodecenijskom periodu su se odvijali u sukcesivnim fazama. Hispanci se poradi svojih etničkih, narodnosnih, političkih i kulturoloških razlika nisu ujedinili kako bi se u isto vrijeme suprostavili Rimu.Uz to, Rimljani su uvijek mogli računati da u pojedinim domorodačkim zajednicama nađu elemente koji bi im bili ili lojalni ili bi zastupali njihove interese, i da svojim izdajničkim aktivnostima podrivaju ne samo stvaranje jedinstvenog fronta, nego i bilo kakvog učinkovitog otpora.[88] Rimska politika u Hispaniji je ovaj put imala sreće.

---

[88] Jednu zanimljivu situaciju u ovom kontekstu opisuje Polibije (XXXV, 2): ὅτι ἐπειδὴ οἱ Κελτίβηρες ἀνοχὰς ποιησάμενοι πρὸς Μάρκον Κλαύδιον τὸν στρατηγὸν τῶν Ῥωμαίων ἐξαπέστειλαν τὰς πρεσβείας εἰς τὴν Ῥώμην, οὗτοι μὲν τὴν ἡσυχίαν ἦγον, καραδοκοῦντες τὴν ἀπόφασιν τῆς συγκλήτου, Μάρκος δὲ στρατεύσας εἰς τοὺς Λυσιτανοὺς καὶ τὴν Νερκόβρικα πόλιν κατὰ κράτος ἑλὼν ἐν Κορδύβᾳ τὴν παραχειμασίαν ἐποιεῖτο. τῶν δὲ πρέσβεων εἰς τὴν Ῥώμην παραγενομένων, τοὺς μὲν παρὰ τῶν Βελλῶν καὶ Τίττων, ὅσοι τὰ Ῥωμαίων ἡροῦντο, παρεδέξαντο πάντας εἰς τὴν πόλιν, τοὺς δὲ παρὰ τῶν Ἀραυακῶν πέραν τοῦ Τιβέρεως ἐκέλευσαν κατασκηνοῦν διὰ τὸ πολεμίους ὑπάρχειν, ἕως βουλεύσωνται περὶ τῶν ὅλων. γενομένου δὲ καιροῦ πρὸς ἔντευξιν, κατὰ πόλιν ὁ στρατηγὸς εἰσῆγε τοὺς συμμάχους. οἱ δὲ καίπερ ὄντες βάρβαροι *** διετίθεντο λόγους καὶ πάσας ἐξευκρινεῖν ἐπειρῶντο τὰς διαφοράς, ὑποδεικνύντες ὡς, εἰ μὴ συσταλήσονται καὶ τεύξονται τῆς ἁρμοζούσης κολάσεως οἱ πεπολεμηκότες, παραυτίκα μέν, ἐπανελθόντων τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατοπέδων ἐκ τῆς Ἰβηρίας, ἐκ χειρὸς προσεπιθήσουσι τὴν δίκην αὐτοῖς. ὡς προδόταις γεγονόσι, ταχὺ δὲ πάλιν αὐτοὶ κινήσουσι πραγμάτων ἀρχήν, ἐὰν ἀνεπιτίμητοι διαφύγωσιν ἐκ τῆς πρώτης ἁμαρτίας, ἑτοίμους δὲ πάντας πρὸς καινοτομίαν ποιήσουσι τοὺς κατὰ τὴν Ἰβηρίαν, ὡς ἱκανοὶ γεγονότες ἀντίπαλοι Ῥωμαίοις. διόπερ ἠξίουν ἢ μένειν τὰ στρατόπεδα κατὰ τὴν Ἰβηρίαν καὶ διαβαίνειν καθ᾽ ἕκαστον ἔτος ὕπατον ἐφεδρεύσοντα τοῖς συμμάχοις καὶ κολάσοντα τὰς Ἀραυακῶν ἀδικίας, ἢ βουλομένους ἀπάγειν τὰς δυνάμεις παραδειγματιστέον εἶναι τὴν τῶν προειρημένων ἐπανάστασιν, ἵνα μηδεὶς ἔτι ποιεῖν θαρρῇ τὸ παραπλήσιον τούτοις. οἱ μὲν οὖν Βελλῶν καὶ Τίττων συμμαχοῦντες Ῥωμαίοις ταῦτα καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια διελέχθησαν. ἐπὶ δὲ τούτοις εἰσῆγον τοὺς παρὰ τῶν πολεμίων. οἱ δ᾽ Ἀραυάκαι παρελθόντες κατὰ μὲν τὴν

Nakon primirivanja, pokazati će se samo privremenog, na bojišnici sa keltiberskim narodima, došlo je novoga, još težega rata sa Luzitancima. Postupci pretora Servija Sulpicija Galbe (*Servius Sulpicius Galba*, konzul za 144. god. p. n. e., direktni predak princepsa Galbe, koji je skinuo Nerona), namjesnika „Dalje Hispanije“, ubrzali su izbijanje novog, mnogo žešćeg, sukoba u

---

ὑπόκρισιν ἐχρῶντο τοῖς λόγοις ὑποπεπτωκότως καὶ ταπεινῶς, τῇ γε μὴν προαιρέσει [ὡς] διέφαινον οὐκ εἰκούσῃ τοῖς ὅλοις οὐδ᾽ ἡττωμένῃ. καὶ γὰρ τὰ τῆς τύχης ἄδηλα πολλάκις ὑπεδείκνυον καὶ τὰς προγεγενημένας μάχας ἀμφιδηρίτους ποιοῦντες ἐν πάσαις ἔμφασιν ἀπέλειπον ὡς ἐπικυδεστέρων αὐτῶν γεγονότων. τέλος δ᾽ ἦν τῶν λόγων: εἰ μέν τι δεῖ ῥητὸν πρόστιμον ὑπομένειν τῆς ἀγνοίας, ἀναδέχεσθαι τοῦτ᾽ ἔφασαν, τελεσθέντος δὲ τοῦ προστάγματος ἐπανάγειν ἠξίουν ἐπὶ τὰς κατὰ Τεβέριον ὁμολογίας αὐτοῖς γενομένας πρὸς τὴν σύγκλητον.

(“Kada su Keltiberi sklopili primirje sa rimskim zapovjednikom Markom Klaudijem /Marcelom op. S.M./, poslali su delegaciju u Rim i čekali senatske odluke. Marko je poveo pohod protiv Luzitanaca i u jurišu osvojio grad Nerkobrik. Zimu je proveo u Kordubi. Od poslanika pristiglih u Rim, senatori su primili /vjerojatno u februaru, koji je Senat posvetio primanju izaslanstava op. S.M./ u Grad predstavnike onih slojeva Bela i Tita koji su podržavali Rimljane, a poslanicima Aravaka, rimskih neprijatelja, naredili su da ostanu s druge strane Tibra dok Senat ne donese konačnu odluku. Kada je došlo vrijeme za audijenciju, gradski pretor je uveo saveznike u Senat. Iako su bili barbari, ovi su održali govor i pokušali da detaljno objasne sporna pitanja. Ukazali su na činjenicu da će se oni koji su digli oružje, u slučaju da ne budu pokoreni i da izbjegnu odgovarajuću kaznu, čim se rimske legije povuku iz Iberije, odmah osvetiti njima samima, kao izdajnicima, i da će brzo započeti novi rat ako ostanu nekažnjeni za prvu grešku. Također, činjenica da su se pokazali kao dostojni suparnici Rimljana navešće i sve ostale narode u Iberiji da teže promjenama. Zato su tražili da rimske legije ostanu u Iberiji i da svake godine dolazi konzul /do 154. god. p. n. e. hispanske provincije su dodjeljivane pretorima ili propretorima op. S.M./ koji će štititi saveznike i kažnjavati Aravake za njihove prekršaje. A ako žele da vrate legije, neka Aravake primjerno kazne zbog ustanka, da se niko ne bi usudio na nešto slično. To je bio govor rimskih saveznika među Belima i Titima. Potom su uvedeni poslanici neprijateljskog naroda. Kada su ušli, Aravaci su, spolja gledano, govorili ponizno i pokorno, ali se vidjelo da u svojim pravim opredjeljenima nisu ni popustili ni pretrpili poraz. Naime, više puta su pomenuli nestabilnost Tihe, a predstavljanjem dosadašnjim bitaka kao neriješenih pokazali su da, u stvari, smatraju da su u svima bili bolji od Rimljana. Govor su ovako završili : ako treba da budu izričito kažnjeni za svoje greške, pristaju i na to, ali kada izvrše rimska naređenja, tražiće od Rimljana da poštuju dogovor koji su Aravaci sklopili sa Senatom uz posredovanje Tiberija /Grakha Starijeg op. S.M./.”)

Iberiji. Galba je 150. god. p. n. e. prodro u Luzitaniju (današnji Portugal i dio zap. Španije) i zaključio sa Luzitancima mir po kome su oni trebali predati oružje, a kao nadoknadu za to, dozvolilo bi im se preseljavanje u bogatu rimsku pokrajinu Betiku (današnja Andaluzija). Međutim kada su Luzitanci predali oružje, Galba, kao klasičan predstavnik *nova sapientia* generacije agresivnih Rimljana koji nije poznavao riječ čast, počinio je vjerolomstvo, dijelom izvršivši masakr nad Luzitancima, a dijelom ih pretvorivši u roblje. Procjenjuje se da je ovom prilikom nastradalo na desetine hiljada Luzitanaca. Na ovakav vjerolomni postupak podigla se čitava Luzitanija na ustanak i time gurnula Republiku u novu epizodu hispanskih ratova. Kada je vijest o vjerolomstvu i pokolju došla u Rim, izazvala je zaprepaštenje i negodovanje među rimskom "starom gardom", posljednjim predstavnicima duha staroga republikanskog Rima. Katon Stariji i plebejski tribun Lucije Skribonije Libon[89]pozvali su Galbu na krivičnu odgovornost, ali su uplakana Galbina djeca i nadasve golemo blago "ublažili srce" rimskog naroda. I tako je nekažnjen ostao još jedan zločin, a nekažnjavanje jednog zločina uvijek za sobom povlači drugi zločin.Novi vođa Luzitanaca je bio Virijat (*Viriathus; Viriatus*), čije ime i ličnost su postali sinonim za otpor Hispanaca osvajačkim vojskama.Virijat je rođen blizu obala Atlantika. U svome dječačkom dobu bio je pastir, ali životne okolnosti su od njega stvorile dušu pobune Luzitanskog naroda.Sam Virijat je bio među nekolicinom koji su uspjeli da se spasu bijegom prilikom Galbinog pokolja. Luzitanci sve do Virijata nisu imali adekvatnog lidera koji bi se suprotstavio Rimljanima, a nakon pokolja on je postao vođa prevarenih i masakriranih Luzitanaca. Rat sa Virijatom, bio je još katastrofalniji i nezahvalniji za Rimljane nego onaj raniji rat sa keltoiberskim narodima. Ratna sreća se u Luzitanskom ratu poigravala

[89] *Lucius Scribonius Libo*; plebejski tribun 149. god. p. n. e.

sa rimskim zapovjednicima, kao što su pretor Gaj Vetilije[90] (147. god. p. n. e.), pretor Gaj Plancije[91], Kvint Fabije Maksim Emilijan[92], i njihovim hispanskim saveznicima koji su više puta bili prisiljeni da priznaju svoju nesposobnost da izađu na kraj sa pobunjenim Luzitancima. Virijat se izvlačio iz nemogućih situacija koje su mu priređivale rimske trupe i snage njihovih saveznika. Istom metodom kojom se kasnije služio Sertorije, Virijat je svoje snage slao u raznim pravcima, a onda ih ponovo skupljao, pokazujući pritom veliku manevarsku sposobnost svojih snaga. Jednom prilikom svoje umijeće Virijat je dokazao, jer rat se najbolje vodi mozgom a ne srcem ili snagom, navukavši rimsku konjicu na močvarno tlo puno dubokih rupa. Dok se on sam uspio izvući poznavanjem staza koje su mu omogućile izlazak iz močvare, Rimljani su upali u prirodnu zamku, utapajući se u živom blatu močvare. Kvint Fabije Maksim Servilijan[93] (kao prokonzul) je bio prisiljen da 141. god. p. n. e. sa Luzitancima dogovori mir,pod uvjetima koji su odgovarali Virijatu i njegovom narodu. Konačno je Servilije Cepio[94] uspio (nakon raskidanja mirovnog sporazuma koji je ugovorio njegov biološki brat Maksim Servilijan) da dovede Virijata u situaciju da traži primirje.I tek su se zahvaljujući izdajstvu ljudi iz Virijatove pratnje koji su ga 139. god. p. n. e. umorili na spavanju, Rimljani riješili jednog od najvećih svojih protivnika na tlu Hispanije. Otpor Luzitanaca koji se i bez Virijata nastavio slomio je tek Decim Junije Brut 138. god. p. n. e., nastavivši

---

[90] *Caius Vetilius*

[91] *Caius Plancius*

[92] *Quintus Fabius Maximus Aemilianus*, konzul za 145. god. p. n. e. i biološki brat Scipiona Emilijana

[93] *Quintus Fabius Maximus Servilianus*, konzul za 142. god. p. n. e.

[94] *Quintus Servilius Caepio,* konzul za 140. god. p. n. e.

prodirati sve do Atlantika i proslavivši iduće godine u Rimu i trijumf. Pohod Junija Bruta je nanio velike gubitke hispanskom peregrinskom stanovništvu (procjenjuje se da je oko 50 000 ljudi umoreno). Još za vrijeme luzitanskog rata, došlo je ponovo do sukoba sa Keltiberima, koji su se inspirirani i ponukani Virijatom 143. god. p. n. e. pobunili. Ali je sa Keltiberima uspio uspješno da izađe na kraj Kvint Cecilije Metel Makedonski[95].

Za dalje političko i društveno profiliranje Tiberija Grakha najbitnija faza je bila ona treća, numantinska (III. keltiberski rat) u kojoj je i on aktivno učestovao. Nakon višegodišnjeg primirja u širem području rijeke Ebro, 143. god. p. n. e. ponovo je izbio sukob sa Aravacima i Numancijom. Ovaj sukob se razbuktao dok još uvijek nije bio završen luzitanski rat, što je dodatno opterećivalo i razvuklo vojne i materijalne resurse Republike i Italskog saveza, a nastavio se u punom intenzitetu i nakon likvidiranja Virijata i sloma luzitanskog otpora. Zbog žestine i posebno dugotrajnosti otpora ove keltiberske zajednice, Numancija je i predstavljala i posljednji ostatak ove faze (koja je počela 154. god. p. n. e.) rimskog ratovanja za gospodstvo nad ovim resursima bogatim europskim jugozapadnim poluotokom. Kada su gradovi Numancija i Termantija[96], poslali izaslanike u Rim da izdejstvuju sporazum sa Senatom, Rimljani su im garantovali mir pod određenim uvjetima.Svaka zajednica je trebala Republici predati po 300 talaca, 9000 vojnih ogrtaća, 3000 koža, 800 ratničkih konja, i kompletno naoružanje. U slučaju da ispune sve uslove, građani Numancije i Termantije postali bi prijatelji i saveznici (*amici et socii*) rimskog naroda. Iako su bili spremni da pošalju taoce, konje i danak,

---

[95] *Quintus Caecilius Metellus Macedonicus*, konzul za 143. god. p.n.e. O njemu v. *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata*, 202A.

[96] Kod Diodora. XXXIII, 16,1 (excerpt Konstantina Porfirogenita) Τερμήσσιοι, kod Apijana (*Hisp*. 7) *Termantia*.

rimski uvjet apsolutne demilitarizacije, Numantinci su odbili. Ako se ima pred očima sudbina Kartagine, koja je prvo bila razoružana, a da bi joj tek tada bili prezentirani još teži zahtjevi što je u slučaju Kartagine na kraju rezultiralo i njenim razaranjem i Luzitanaca na kojima je, pošto su predali oružje, izvršen masakr, lahko je opravdati numantinsko odbijanje demilitarizacije. Iako Numancija nije mogla da izvede na bojno polje i da naoruža više od 10 000 ljudi, njeni građani su se ipak pokazali dovoljno sposobnim da s uspješno brane od napada rimsko – italskih armija.

Izvorna građa detaljno opisuje kako je Numancija, koja je bila siromašna zajednica na željeznodobnom nivou sa malobrojnijim stanovništvom i vojskom i bez snažnih i kvalitetnih odbrambenih fortifikacija uspijevala da se 11 godina uspješno, herojski i časno suprotstavlja desetorostruko većoj i bolje opremljenoj armiji i tako bila na najveću slavu cijele Hispanije.

Uslijedila je serija napada oružanih snaga Republike na Numanciju. Smjenjivali su se visoki rimski zapovjednici na čelu trupa koje su nastojale više – manje neuspješno da pobjednosno završe rat. Prvi je bio Kvint Cecilije Metel Makedonski[97], koji je uspio da potčini druga plemena Aravaka, izuzev Numancije i Termancije. Njegov nasljednik je bio Kvint Pompej[98], koji je pored određenih početnih uspjeha (zauzimanjei razaranjegrada Lagni[99]) pretrpio niz ozbiljnih poraza od

---

[97] *Quintus Caecilius Metellus Macedonicus*, konzul za 143. god. p. n. e.

[98] *Quintus Pompeius*, konzul za 141. god. p. n. e. On ili njegov istoimeni sin (plebejski tribun za 132. god. p. n. e.) je bio oponent Tiberija Grakha i njegovih reformi. *Plut. Tib. Gracch.* 14. Njegova familija je u narednim periodima stranačke, političke i ratne historije Republike imala vrlo značajnu ulogu, posebno pri kraju kasnorepublikanskog razdoblja.

[99] Numantinci su ne samo u kampanji Pompeja nego i u toku cijelog rata podnijeli veliki napor, postajući i novi nosilac otpora Hispanije i pomažući svima onima koji su

Numantinaca, radi čega je tajno ispregovarao i određeni mirovni sporazum koji nije baš bio povoljan za rimske interese.Ubrzo je u Bližu Hispaniju stigao Marko Popilije Lenas[100], kao novi namjesnik i zapovjednik tamošnje armije. Kada su numantinski izaslanici došli da finaliziraju svoje obaveze prema sporazumu, Pompej je odbacio da je sklopio bilo kakav sporazum sa Numantincima. Sa druge strane, numantinski izaslanici su dokazivali da su sa Pompejem dogovorili sporazum, iznoseći dokaze i svjedoke za tako nešto. Radi toga je stvar predata Senatu na razmatranje i donošenje konačne odluke. I nakon razmatranja situacije, Senat je odbio bilo kakav mir i odlučio poslati Gaja Hostilija Mancinu kao novoga zapovjednika armije koja je trebala da pobijedi Numantince.[101] Po Frontinu, Popilije je napao i Numantince. Pošto su oni odbijali bitku na otvorenom ispred svojih poljskih fortifikacija, nego su ostali zbijeni unutar grada, Popilije je bio prisiljen da naredi napad, sa ciljem da pomoću ljestvi Rimljani pređu odbrambene bedeme. Ali pošto se napad nije odvijao kako je bilo planirano, a i bojeći se mogućnosti da će upasti u klopku, Popilije je opozvao napad. To je bila greška, jer umjesto da ostanu unutar

---

se suprotstavili Rimljanima. Zajednici i naselju Lagni, koji je napadala Pompejeva armija, Numantinci su poslali svojih 400 ljudi. Građani Lagnia su pristigle Numantince nazivali spasiteljima, ali kako je opsada poodmakla, a stanje unutar grada postajalo sve teže, stanovnici Lagnia su ponudili predaju uz uslov zagarantirane bezbjednosti za građane. Pompej je odbio razgovarati o bilo kakvim uslovima predaje, sve dok oni sa svoje strane prvo ne izruče Numantince. Građani Lagnia su to prvo odbili, ali kako je stanje postajalo neizdrživo, odlučili su da izdaju svoje spasioce. Numantinci su shvatili šta se dešava i otpočeli su unutar grada borbu za svoj spas. Saznavši šta se dešava u samom gradu, Pompej je otpočeo napad na gradske zidine i uspio provaliti u grad, ubijajući plemiće Lagnija, ali je pokazao dovoljno milosti prema preživjelim Numantincima koje je poštedio.

[100] *Marcus Pompillius Laenas*, konzul za 139. god. p. n. e.

[101] Sam Pompej je zahvaljujući svome utjecaju uspio da izbjegne kaznu koja se u sličnim situacijama primjenjivala prema rimskim vojskovođama koje su sklapale "sramne" sporazume sa neprijateljima.

svojih odbrambenih fortifikacija, Numantinci su se brzo pregrupisali i napali Rimljane, koji su silazili sa odbrambenih opkopa i povlačili se. U međuvremenu je Popilije napao Lusone, koji su bili susjedi Numantinaca, ali nije postigao ništa i po dolasku svoga nasljednika na poziciji zapovjednika, on se vratio u Rim. Numanciju je sada čekalo suočenje sa novim zapovjednikom i novim napadom, a u tome je aktivni učesnik bio i Tiberije Grakh.

Moderna rekonstrukcija fortifikacija Numancije

Sa konzulom Gajem Hostilijem Mancinom je u Hispaniju krenuo i njegov kvestor, mladi Tiberije Sempronije Grakh koji se nalazio na početku svoje *cursus honorum* karijere. Kao kvestor, Tiberije Grakh je imao pravo da ga na ovom pohodu prati jedan liktor, koji je bio i njegov čuvar, ali i najbliži oficijelni suradnik. O Mancininom i Tiberijevom putovanju iz Italije u Hispaniju podatke nalazimo u

sažetku Livijevog djela od Julija Obsekvensa, periohi LV. knjige Livijevog djela, u djelu Valerija Maksima i u osmom odjeljku Plutarhovog životopisa Tiberija Grakha.[102] Sudeći po ovim podatcima, Mancina i Tiberije Grakh su Rim napustili i preko Etrurije prvo došli do Herkukove Luke[103] na etrurskoj/toskanskoj obali. Zbog lošega znamenja, Mancina se uplašio i odustao od isplovljavanja iz ove luke, pa je krenuo znatno dalje (sjevernije) kroz Etruriju i Liguriju sve do Đenove[104]. Odatle su oni konačno otplovili u Bližu Hispaniju. Kao što se iz priloženoga vida, Tiberije Grakh je proputovao kroz cijelo Etruriju, pa je mogao bolje sagledati stanje nastalo uslijed agrarne krize.[105] Plovidba se vjerojatno odvijala uzduž obale, a ne preko

---

[102] *Liv. Iul. Obseq.* 24; *Liv. Perioche* 55; *Val. Max.* I, 6, 7; *Plut. Tib. Gracch.* 8.

[103] Danas Porto Ercole.

[104] Od Đenove je u republikansko doba kao luka odakle su polazile ekspedicije na iberijski poluotok, bila još bitnija Pisa. Odatle je, na samome početku II. punskog rata, u Hispaniju poveo armiju Tiberijev pradjed Publije Kornelije Scipion. *Polyb.* III, 41. Međutim, njegov istoimeni sin (kasnije poznat kao Afrikanac Stariji) i Tiberijev djed je, kada je kretao da preuzme rimsko – italsko zapovjedništvo u Hispaniji, isplovio sa trupama sa ušće Tibra. Njegova flotila se kretala uz obalu Etrurije i Ligurije. *Liv.* XXVI, 19. Sudeći po vrelima, borbeni konvoji koji su iz Italije išli u Hispaniju, kretali su se duž obale (Etrurije/Toskane, Ligurije, masilijanskog priobalja, sjeveroistočne Španije), a nisu se otiskivali kraćim, ali rizičnijim, putem preko otvorenog more. Pored ovih morskih komunikacija, korišten je i kopneni put nazivan Heraklova cesta. Riječ je o drevnoj prapovijesnoj komunikaciji koja je povezivala Iberski poluotok sa južnom Galijom i Apeninskim poluotokom, i koja se protezala uzduž ligurske i galsko-mediteranske obale, odnosno današnje Azurne obale. Njegovo postojanje mitologija pripisuje Heraklu (Herkulu), koji je navodno tim putem iz Hispanije dotjerao stado goveda koje je oteo čudovištu Gerionu, što je spadalo u jedno od njegovih 12 junačkih djela.

[105] Tiberijev brat Gaj je u svome vjerovatno političkom pamfletu, a koji Plutarh naziva "knjižicom", zapisao da se već na putu za Numanciju Tiberije susreo sa posljedicama krize. Tako je u Etruriji vidio zemljišta napuštena od seljaka, a koja sada obrađuje mnoštvo dovedenih "barbarskih" robova ili su jednostavno nekadašnja obradiva područja pretvorena u ogromna prostranstva pašnjaka na kojima su lutala

otvorenog mora. Vjerojatno su se na iberijski poluotok iskrcali u Emporiju[106] (Ἐμπόριον, *Emporiae*, Ampurias, Empúries) ili Taraku (*Tarraco*, danas Tarragona), odakle su dalje otišli prema ratištu u dubljoj unutrašnjosti.

U provinciji je Mancina od Popilija preuzeo i armiju sa kojom je trebalo da zapečati sudbinu Numancije. Kao kvestor, Tiberije Grakh je predstavljao jednog od najistaknutijih pojedinaca u ovoj armiji, i bio je nesumnjivo hijerarhijski na visokoj poziciji u okviru konzulovog štaba. Međutim, i pod Mancininim zapovjedništvom, stvari kod Numancije se baš nisu odvijale po planovima i željama Rima. Na numancijskom ratištu, Mancina se pokazao kao još znatno lošiji zapovjednik u odnosu na svoje prethodnike. U čestim sukobima sa znatno malobrojnijim i slabije opremljenimNumantincima, njegove trupe su trpile značajne gubitke, pa je on donio odluku da se trupe sklone u tabor. Ali ni tamo nisu ostale dugo, jer se, dobivši lažnu vijest da u pomoć Numantincima dolaze španski narodi Kantabri i Vakeji, Mancina uspaničio i napravio veliku taktičku grešku. Bez ikakvog pokušaja da dođe do relevantnih vijesti i pravilno sagleda situaciju na terenu, on je naredio da armija iskoristi noćnu tminu, ugasi vatre i neopaženo pobjegne iz tabora.Međutim njegovo povlačenje ipak nije moglo ostati neprimjećeno od budnih Numantinaca. I ovaj put kao i godinu dana ranije u slučaju Popilija Lenasa, Numantinci su pokazali svoju dobru manevarsku sposobnost i umijeće brzog napada na neprijatelja u povlačenju. Brzim udarom su zauzeli prvo tabor a zatim su i napali jedinice u zalaznici Mancinine

---

stada stoke. Po Gaju, vidjevši svojim očima posljedice agrarne krize Tiberije je donio odluku da svoj život i političku karijeru posveti borbi za reforme.

[106] U Emporij je za vrijeme II. punskog rata prvotno uplovio sa svojom flotilom i armijom Kornelije Kalvo. *Liv.* XXI, 60. U Emporiju se iskrcao po svome dolasku u Hispaniju i Tiberijev djed Publije Scipion. *Liv.* XXVI, 19; XXVIII, 42.

armije. Numantinci su ovim jedinicama nanijeli velike gubitke, dok se veći dio Mancinine armije potisnuo na "nezgodna mjesta odakle nisu mogli umaći".

Ta po Plutarhu "nezgodna mjesta" na koja se našla potisnuta Mancinina armija su, po Apijanu, bila prostor gdje je nekada tabor imao Kvint Fulvije Nobilior[107], koji je zapovijedao trupama Republike u II. keltiberskom ratu i neuspješno opsjedao Numanciju.[108] Moguće je da to mjesto bilo na lokalitetu Renieblas, nešto istočnije od Numancije.[109]

---

[107] *Quintus Fulvius Nobilior*, konzul za 153. god. p. n. e.

[108] *App. Hisp.* 46 – 47.

[109] Po L. Keppie (1998, 28): "If Roman interference in the eastern Mediterranean against the declining power of the Hellenistic kingdoms was largely crowned with success, the progress of her endeavours in the west—in Spain— was marked by frequent reverses; everywhere there was evidence of greed, cruelty, and insensitivity towards the half-conquered tribes. It was indeed not until the time of Augustus that Spain was entirely brought within Roman control. An army of two (later four) legions was kept permanently in Spain from the end of the Second Punic War, and the need to maintain its numbers proved a constant drain on manpower. Roman citizens, Latins and Allies, alike demurred at being despatched to Spain—an ancient equivalent of the Russian front—where hard fighting in an inhospitable terrain might bring little reward. Roman ineptitude encouraged further revolts from 154 onwards: the Lusitanians of the far West inflicted defeats on successive Roman commanders, and a treacherous massacre of their chief warriors in 150 only fuelled the revolt further, and called up a formidable foe, Viriathus, who had commanded a native force in the Roman service, and so knew something of their methods. Almost simultaneously the Celtiberians of the northern highlands broke into open revolt, and a succession of commanders struggled to control them. By 141 a single strongpoint remained in rebel hands: the hilltop fortress of Numantia, near modern Soria. Not far away to the east, on high ground at Renieblas, is a series of superimposed Roman camps, probably the bases of successive Roman commanders of the 150s and 140s in their attempts to overawe the Numantians and capture the town (fig. 12). The camps at Renieblas, with their walls and internal buildings in stone, and short traverse ditches masking the gateways, stand comparison for their regularity with any matching sequence from Britain or Germany (figs 13, 14). The camps seem likely to have held a force of two legions, together with a corresponding number of Allies. The consul of 137, with a

Tabor III Renieblas, veličine 45 hektara, koji se identificira kao zimski tabor konzula Nobiliora. Slika preuzeta iz Keppie, 1998, 29, sl. 13.

---

remit to bring the war to a prompt close, was surrounded by the Celtiberians in his camp (presumably at Renieblas) and compelled to surrender his entire force.“

Još su trupe pod komandom Nobiliora značajno trpile u ovom taboru, zbog nedostatka zaliha i oštre zime sa snježnim olujama i ledom. Tada je izgubio i znatan broj vojnika, bilo kada su skupljali drvo van tabora ili unutar tabora od iscrpljenosti i hladnoće.

Taktička pozicija Mancinine armije je bila sada takva da se nisu mogli izvući. Pokušani su i proboji, ali su bili bezuspješni.Za rimsko – italske trupe pod komandom Mancine, pored toga što su se nalazile opkoljene na taktički vrlo lošem prostoru, bez pripreme i bez fortifikacija sa oskudnim zalihama i malom mogućnošću da im dođe bilo kakva pomoć, dodatniproblem je bila i činjenica da je njihov zapovjednik potpuno izgubio kontrolu nad situacijom. Izgubljena nada je nešto najgore što se može desiti čovjeku, a upravo to se sada desilo Mancini, koji je zapao u očaj i apatiju, i jednostavno se nije uspio snaći u novonastaloj situaciji. Tako se rimsko – italska armija iz Bliže Hispanije, zajedno sa velikim brojem neboračke pratnje našli pred potpunim uništenjem. I tada se u sačuvanim vrelima pojavljuje kvestor Tiberije Grakh, koji se cijelo vrijeme nalazio u okvirima zlosretne Mancinine armije, kao osoba koja treba da spasi vojsku i brojnu civilnu pratnju.

U dostupnoj izvornoj građi nailazi se na značajan broj podataka koji se odnose na kapitulaciju Mancinine armije. Ciceron u djelu "O dužnostima" (109) govori o prijedlogu zakona uvedenom u skladu sa senatskim dekretom (od strane Lucija Furija Fila[110] i Seksta Atilija Serana[111], konzula za 136. god. p. n. e.) po kojem je Gaj Mancina trebao biti isporučen Numantincima zbog sporazuma koji je napravio sa njima, a koji Senat nije ratificirao. Kada je ovaj zakon usvojen,

[110] *Lucius Furius Philus*

[111] *Sextus Atilius Serranus*

Mancina je isporučen Numantincima. U djelu “O Republici” (III, 28), Ciceron daje detaljnije informacije po kojima je konzul Lucije Furije Fil bio taj koji je,nakon senatskog dekreta, iznio prijedlog zakona pred narod (u smislu komicija, “narodne skupštine”), o isporučivanju Mancine Numantincima radi odbijanja autorizacije sporazuma koji je ovaj postigao sa spomenutom hispanskom zajednicom. U djelu “O Oratoru” (I, 181) Ciceron navodi da je glavni fecijal Republike zbog numantinskog sporazuma isporučio Gaja Mancinu Numantincima, ali da su ga ovi odbili prihvatiti. Nakon toga se Mancina vratio kući i pokušao ući u Senat da zauzme svoje senatsko mjesto. Ali ga je u tome spriječio tadašnji plebejski tribun Publije Rutilije, koji je naredio da se Mancina izvede iz Senata. Rutilije se pozivao na staru odredbu po kojoj onaj koga je glavni fecijal isporučio neprijatelju nema pravo na *postliminium.* I u odjeljku II, 137 istoga djela, Ciceron ponovo razmatra pitanje pravnog statusa Mancine, nakon što ga je glavni fecijal izručio Numantincima. Sudeći po svim ovim Ciceronovim podatcima, sam Gaj Mancina je podržao i senatski dekret, i prijedlog zakona po kojem bi bio isporučen Numantincima. Inače, Ciceron je prilično blagonaklon prema Gaju Mancinu, hvaleći ga kao časnog, ispravnog, skromnog, poštenog, čovjeka od vrlina, često u usporedbi prema Kvintu Pompeju koji je isto potpisao sporazum sa Numantincima, ali se snažno potrudio da ne bude zbog toga kažnjen. Zanimljivo je da u priči o numantinskom sporazumu i Mancini, u spomenutim podatcima Ciceron nigdje ne spominje Tiberija Grakha koji je ustvari bio glavni pregovarač i najzaslužnijiza postizanje sporazuma. Ciceron u svojim drugim djelima ima iznimno negativno mišljenje o Tiberiju Grakhu, kojega smatra skoro neprijateljem Republike i trenutnog političkog poretka, ali ga ne spominje u kontekstu “numantinskog sporazuma”, dok hvali karakter njegovog zapovjednika Mancine, koji je zbog komandne odgovornosti bio kažnjen i isporučen radi istoga sporazuma.

Julije Obsekvens (24) nakon spominjanja niza loših znamenja u 137. god. p. n. e., posebno onih vezanih za Gaja Mancinu, na kraju samo konstatira da je Mancina bio poražen od Numantinaca, kojima je kasnije predan. U periohi LV knjige Livijevog djela se navodi da je Mancina ne samo poražen, nego i istjeran iz tabora, pa je radi spasa svoje armije, on zaključio sramotni mirovni ugovor. Taj sporazum je Senat odbio da ratificira. U ovoj periohi se kaže da je tada 40 000 pripadnika rimske armije bilo poraženo od samo 4000 Numantinaca. U periohi LVI knjige se samo navodi da je kako bi se oslobodila Republika vezanosti za numantinski sporazum, njegov "podstrekivač" Mancina bio predan Numantincima, koji su ga odbili primiti.

Velej Paterkul (II, 1, 3 – 2, 1) govori da se nakon umorstva luzitanskog vođe Virijata, razbuktao numantinski rat. Numancija nije nikada imala pod oružjem više od 10 000 ljudi. I on spominje da je Hostilije Mancina bio naveden na sklapanje sramnoga mirovnog ugovora, radi čega je preko fecijala Mancina, nag i ruku vezanih na leđima bio predan Numantincima. I Velej spominje da za razliku od Pompeja, Mancina nije odbijao da bude kažnjen zbog potpisivanja sporazuma sa Numantincima. Numantinci su ga odbili primiti, postupivši isto onako kako su jednom bili učinili Samniti nakon Kaudinskog sporazuma, navodeći da državnu povredu „vjere", tj. sporazuma ne treba ispirati krvlju pojedinca, tj. smatrajući da se krvlju jednog čovjeka ne može okajati kršenje sporazuma. Velej nadalje kaže da je Mancinina predaja izazvala veliki razdor u Republici, jer je za plebejskog tribuna izabran Tiberije Grakh koji je kao kvestor bio predložio i sklopio sporazum radi kojega je Mancina predan Numantincima. Navodno je Tiberije teško podnosio da se bilo šta od onoga što je postigao u sporazumu derogira i plašio se da zbog sporazuma ne bude presuđen i kažnjen kao i Mancina. I u odjeljku II, 90, Velej Paterkul ponavlja da je

numantinski sporazum koji je bio Mancinin (i koji je bio još sramotniji od Pompejevog) raskinuo Senat, a da je Mancina isporučen.

Iz podatka Valerija Maksima (II, 7, 1) se može primijetiti da je rimsko – italska armija u Bližoj Hispaniji kojom je zapovijedao Mancina i u kojoj se nalazio Tiberije Grakh bila opterećena sa velikim brojem nevojnog osoblja, između ostaloga i sa čak 2000 prostitutki, da je bila slaboga morala, slabe borbene spremnosti, slabe discipline i da se obečastila sramotnim ugovorom. Uz prostitutke, uz armiju se kretalo se brojno prateće neboračko osoblje, trgovci, ljekari, krčmari, veliki broj prostitutki, i svi ostali koji su mogli naći neku korist od vojske, a bilo je i oficira i vojnika koji su sa sobom vodili i svoje robove i članove porodice. Rimsko – italska armija u Bližoj Hispaniji je ličila na neki pravi mali pokretni, putujući grad sa mnoštvom civila, a ne na neku regularnu borbenu formaciju. I u ovom podatku se spominje žalosno izručenje Mancine, kao antipod veličanstvenom trijumfu Scipiona Emilijana nakon pobjede nad Numancijom. Plinije Starije (XXXIV, 18) spominje zanimljiv detalj po kojem je nakon povratka u Rim, nakon pokušaja njegovog izručenja Numantincima, Mancina naručio skulpturu koja bi trebala predstavljati njega u odjeći koju je nosio kada je bio predat Numantincima.

Najopširniji raspoloživi izvještaj o ulozi Tiberija Grakha u zbivanjima vezanim za Numanciju se nalazi u životopisu (odjeljci 5 - 7) posvećenom njemu u Plutarhovim "Usporednim životopisima". Tiberije je ždrijebom bio određen da bude onaj kvestor koji će pratiti konzula Gaja Mancinu u njegovom zapovjedništvu u ratu protiv Numancije.[112] I Plutarh, slično Cicerona, ima relativno dobro

[112] Ždrijeb, taj nepristrasni «demokratski» arbitar bar po poimanju ljudi iz epohe klasične civilizacije, odlučio je umjesto mladog tada 26godišnjeg Tiberija Grakha. Demokratija, taj konačni cilj svih idealista, šta je to? Bukvalno predstavljeno to je „vlast naroda". Ali nije sve baš tako jednostavno. Demokratija više stvara i otvara

pitanja i nedoumica nego što nudi rješenja i odgovora. Prvo, šta je to narod koji vlada u demokratiji?, Različite su definicije i u antičkom dobu, i kasnijim epohama i danas onoga šta se podrazumijevalo pod tim narodom. U Ateni je praktična politička prava imala samo petina stanovništva, a ona nam služi kao uzor demokratske države!? U pojedinim drugim državama procenat je još bio i niži. Da li jednom „demokratskom“ narodu pripadaju i njegovi maloljetnici, a ako pripadaju što niko normalan ne može osporiti, zašto oni nemaju politička prava, je li to “vlast naroda”. Možda će neko odgovoriti da oni nisu dovoljno zreli da pravilno politički razmišljaju, ali šta je u tom slučaju sa onim koji su postali senilni ili su izgubili razum, a raspolažu sa političkim pravima. Šta je sa strancima koji imaju prebivalište na teritoriji jednog “demokratskog“ naroda i ispunjavaju sve obaveze prema državi u kojoj žive, a šta sa onima koji pripadaju „demokratskom“ narodu, ali žive daleko i nemaju apsolutno nikakvih obaveza prema tome narodu i svojoj matičnoj državi? Položaj onih koji su se ogriješili o zakon i nalaze se u zatvoru, da li oni još uvijek imaju politička prava? Može li se takav metod uopće kvalitetno provesti u društvu u kome ljudi razmišljaju kao kolektiv, a ne kao individua? Imaju li i oni koji ne razmišljaju samosvjesno, nego se povode za modom, instinktima i ludilom, ili se nalaze pod utjecajem drugog i slušaju njegove direktive, politička prava? Da li stvarno glas svakog glasača vrijedi isto? I ako ne vrijedi, kakva je alternativa? Da li baš svi imaju aktivno i pasivno pravo? Mogu li se glasovi kupiti? I kako izbjeći izborne manipulacije? Ko ima pravo predlagati? Šta je sa onima koji su indiferentni prema političkom životu, a šta sa apsistentima? Da li svako ima pravo da iznese svoje mišljenje, čak i ako je ono negativno prema i samom sistemu demokratije? Da li demokratija može postati talac stranaka koje će je transformisati u partokratiju ili populističkih demagoga koji će je pretvoriti u tiraniju. Da li je u demokratiji zagarantovano pravilo da vladaju samo najumniji, najsposobniji, najpošteniji, najsnažniji, ili važe neka druga načela? Kakav je način izbora „demokratskog“ naroda? Je li to jedan čovjek-jedan glas ili elektorski oblik ili sistem izbornih jedinica ili delegatski sustav. I kako u bilo kojem od navedenih izbornih sustava izabrati najbolje?

Sve ove nedoumice, koje su predstavljale i potencijalnu opasnost za samu ideju demokratije bile su prisutne tokom čitave historije, još od arhajske Helade pa do danas. Antički ljudi su na neka pitanja koja su proizilazila iz ovih gore postavljenih nedoumica, pokušavali odgovoriti uvođenjem (manje ili više rasprostranjenim) izbora javnih djelatnika ždrijebom, a ne javnim glasanjem. Atenjani su, izuzev stratega, većinu svojih javnih službenika birali ždrijebom. Smatrajući takvu metodu apsolutnim vrhuncem pravde i demokratije, oni su nesvjesno učinili upravo suprotno, jer su lišili narod jedne od najvažnijih poluga vlasti prepuštajući je sreći. Rimljani su to znali, pa su uglavnom ždrijebu prepuštali izbor unutar već po „demokratskom“ narodu izabranom kolegiju magistrata.

mišljenje o Gaju Mancini, pa tako kaže da on kao čovjek nije bio loš, ali je bio najnesretniji od Rimljana kao vojskovođa. Plutarh navodi da je u ovoj kampanji, usred nesreća i nepovoljnih događaja koje su zadesile rimsko – italske trupe, ne samo da je još više bljesnula Tiberijeva pronicljivost i hrabrost, nego i, što je iznenađivalo, i veliko poštovanje prema svome zapovjedniku Mancini koji uslijed svega toga što se dešavalo na frontu nije više ni sam znao da li je zapovjednik svoje armije. Zanimljivo je to što izvorna vrela (koja je, ne navodeći ih, koristio Plutarh) ističu kako je i u tim teškim okolnostima za rimsko - italsku vojsku, Tiberije i nadalje pokazivao poštovanje prema svome zapovjedniku iako se ovaj pokazao kao vrlo loš komandant armije. Ovim su željeli još više potcrtati njegove besprijekorne karakterne osobine časti i hrabrosti, na ovom primjeru izražene u njegovoj lojalnosti prema svome hijerarhijski nadređenom zapovjedniku, kao što to i dolikuje svakome rimskom i italskom časniku i vojniku, bez obzira ako je taj nadređeni starješina i taktički i strateški nesposobnjaković i vrlo loš komandant. Činjenica je da je Tiberije Grakh ostao lojalan Mancini ne samo u toku borbi i pregovora na numantinskom ratištu, nego i u „borbama“ u senatskoj kuriji kada se pretresao „numantinski sporazum“.

Mancina je od samoga početka svoje kampanje trpio poraze, pa se u toku noći pokušao sa svojom armijom iskrasti iz svoga tabora. Ali mu nije uspjelo da se neopaženo povuće, bio je primijećen od Numantinaca koji su odmah zauzeli tabor i napali i pobili one vojnike koji su bila u zalaznim jedinicima. Mancinina armija je bila potisnuta i opkoljena na nezgodnom prostoru odakle se nije mogla izvući i prijetilo joj je totalno uništenje. Mancina, izgubivši nadu u spasonosni proboj, je odlučio da pregovara i da pokuša da se na neki način dogovori sa Numantincima, pa im je poslao glasnike. Međutim, Numantinci su odbili pregovarati sa glasnikom kojeg je poslao

Mancina iultimativno su tražili da pregovaraju samo sa mladim kvestorom Tiberijem Grakhom za kojega su (na neki način) saznali i znali da se nalazi u Mancininoj armiji kao visoki časnik. Po Plutarhu, to su uradili jer su znali da je Tiberije Grakh bio tada na najvećem glasu u Mancininoj armiji kao osoba od karaktera, ali i jer su još uvijek u kolektivnoj memoriji imali lijepo i pozitivno sjećanje na ugled, autoritet i časnost njegovog istoimenog oca, koji je decenijama ranije bio sklopio sa Numantincima mirovni sporazum. Numantincima je onda i njegov sin ulijevao povjerenje. Tako je višedecenijsko hispansko sjećanje na Tiberijevog oca i ovdje imalo svoju ulogu. Kao što je već rečeno sam Mancina je izgleda u tim trenutcima u potpunosti izgubio kontrolu i nad situacijom i nad samim sobom. I ne samo zbog toga što su Numantinci zahtijevali njega kao glavnog pregovaraća sa rimske strane, nego i radi toga "samogubljenja" Mancine, odluka da se pošalje Tiberije kao glavni pregovarač je izgleda bila donesena bez velikog predomišljanja. Tiberije Grakh je tako bio imenovan za pregovarača sa iznimnim opsegom ovlaštenja. Samim tim izgleda da je Mancina digao ruke od svega, i da je još samo *pro forme* bio zapovjednik prepuštajući se fatalizmu i Tiberijevoj pregovaračkoj snalažljivosti.Tiberije Grakh je poslan Numantincima, kako bi pokušao spasiti što se spasti može.Pregovori Tiberija i Numantinaca su bili dosta teški. Tiberijeva pregovaračka pozicija u startu je bila prilično nepovoljna, tako da je on morao upotrijebiti sve svoje sposobnosti kako bi postigao ostvarenje bar nekih od svojih ciljeva i interesa.Koristeći sva svoja diplomatska umijeća, nakon teških pregovora, on je uspio postići jedan sporazum kojim je osigurao primirje i spas života 20 000 rimsko – italskih vojnika i mnogobrojne nevojne pratnje (npr. sluge, prostitutke, trgovci, pa i familije vojnika). Po sporazumu, razoružana vojska i njena pratnja (kojima je nesumnjivo prijetila ili sigurna smrt ili ropstvo) su imali garantirani odlazak sa bojišnice u sigurnija područja.

Na prostoru, gdje su se nalazili i sa kojega su sada mogli bezbjedno otići, Rimljani, ostali Italici i svi drugi koji su se tamo nalazili su morali ostaviti oružje, opremu i mnoge druge stvari. Tiberijeva pronicljivost, hrabrost, izdržljivost u vođenju zamornih i sumornih pregovora su uspjeli da spase rimsko – italsku armiju kojom je zapovijedao Mancina iz već otpisane situacije. Katastrofa slična onoj koja se desila stoljeće i po kasnije u Teutoburškoj šumi kada su bile samljevene tri legije, tako je bila izbjegnuta.

Kakvi su osjećaji prožimali Tiberija, a misli strujale umom poslije potpisivanja sporazuma. Slavna rimska seljačka milicija stajala je razoružana i osramoćena. Ko ili što je za to bilo krivo. Tiberiju nije trebalo dugo da pravilno odredi uzroke poraza. Zdrav razum, logika i cjelokupno njegovo obrazovanje otkrivali su mu ključni razlog. Borbena sposobnost rimskog i italskog seljaka, ključne jedinke rimske vojske je oslabila. Zašto se on obični vojnik borio u dalekoj Hispaniji, u tuđoj zemlji daleko od svoje porodice. Za raskoš i bogatstvo nobila i slavu svojih vojskovođa. Svoju krv i snagu su prolijevali za lagodan život malobrojnog sloja koji je vladao Republikom, za one koji su bili glavni krivci za njihove nedaće, za njihovo siromaštvo, za napuštanje ognjišta i svojih zemljišta. I sada su ti pauperizirani seljaci trebali da se bore za veličinu Rima u Numanciji. Borili bi se i ginuli, postajali invalidi ili odlazili u ropstvo, dok su njihove porodice u Italiji bile prepuštene same sebi i pohlepi veleposjednika. A nasuprot sebe imali su građane Numancije koji osim svoje slobode i života ništa više nisu mogli da izgube. Numantinci su se borili za svoju zemlju, svoj grad, svoje porodice i njihovi motivi su bili superiorniji nego kod rimskih vojnika. Zar se znači neka motiviranost i zalaganje i mogla očekivati od rimskih vojnika pred Numancijom.

Numantinci su sve zatećeno u opkopu prisvojili kao ratni plijen, uključujući i službene kvestorske dokumente, zapisnike, zapise i

račune, poglavito financijske naravi o prihodima, troškovima i izdacima koje je imala armija, a koje su Tiberije Grakh i njemu direktno subordinirani pomoćnici vodili, a za koje je on bio oficijelno zadužen i pred Republikom, njenim institucijama i zakonima odgovoran. I tada ponovo dolazi do izražaja Tiberijev perfekcionizam i odgovornost u obnašanju javnih službi, čak i u ovim nezgodnim okolnostima i uvjetima na numantinskoj bojišnici. Njemu je bilo veoma stalo da do njih ponovo dođe, i da bi ih povratio Tiberije Grakh je pokazao ne samo osobnu hrabrost nego i priličnu dozu samouvjerenosti. I kada je Mancinina armija već bila prilično odmakla sa za njih nesretnog numantinskog bojišta, on se, praćen sa trojicom ili četvoricom drugova, vrati u Numanciju. Kada je došao pred Numanciju, pozvao je poglavara Numantinaca i tražio da mu se vrate njegovi službeni spisi. Do tih zapisa, Tiberije Grakh je želio doći ne samo zbog toga što je bio perfekcionista, nego još više kako ne bi svojim političkim neprijateljima dao povoda za akciju protiv njega po optužbi za zloupotrebu službe, posebno po financijskim pitanjima, a on se ne bi mogao opravdati jer su službeni spisi u rukama Numantinaca. Tiberije je znao da u naelektrisanoj areni političkog života Republike i Italije, neprijatelje nije teško steći, i da se on mora osigurati od bilo kakve optužbe za eventualne finansijske malverzacije bilo po povratku u domovinu bilo u svojoj daljnjoj političkoj karijeri. Tiberiju Grakhu su za njegovu političku karijeru najbolja oruđa bili njegovo poslovično i širom poznato poštenje, vrline i odgovornost prema i javnoj dužnosti i privatnoj obavezi, radi kojega je stekao i još uvijek sticao pristalice i obožavatelje. Pod tim osobinama je on bio poznat ne samo u Rimu, u Republici, Italiji, nego i u provincijama, pa i narodima i zajednicama van imperija rimskog naroda, kao npr. kod Numantinaca. Međutim, u klimi jedne sredine, kao što je tada bila visoka rimska politika, u kojoj su napredovali korupcija, političarenje, pretvornost, sitničarenje, jal, ljubomora, zavist, dekadens u moralu i

vrijednosnim normama, te jaka bezkrupulozna konkurencija za političke pozicije, oreol "poštenog i časnog" čovjeka se uvijek nalazi pod stalnom prismotrom onih nečasnih pokvarenjaka koji su spremni da traže i najmanju sitničavost i mikro – grešku kako bi i te dobre ljude od vrlina uvaljali u "isto blato koje je društveni habitus najgorih" i pred javnošću izrekli onu najopasniju sintagmu iza koje se zaklinju najgori ljudi i najgori poretci, i kakistokratski sustavi →"svi su oni isti". Svega toga je bio i svjestan i Tiberije Grakh, jer je znao da će ne samo zbog toga ugleda poštenog čovjeka koji je imao u javnosti, nego i zbog svega onoga što se dešavalo na numantinskom ratištu (posebno uključujući postignuti sporazum), naći ne samo pod lupom, nego i pod udarom vrlo moćnih i bogatih pojedinaca. Uostalom, Tiberije Grakh je sigurno dobro znao da su njegovog djeda Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg i brata mu Lucija njihovi politički protivnici i neprijatelji iz reda rimsko – italskih konzervativaca upravo proganjali po optužbama za navodne pronevjere iz javnih fondova. Zato je bio odlučan da dođe do tih kvestorskih spisa na kojima se nalazio poglavito sadržaj financijske i materijalne prirode, kako bi se mogao efikasno braniti ako bi ga neko optužio za pronevjeru. Svi ti navedeni razlozi objašnjavaju toliko njegovo insistiranje da mu se vrate kvestorski zapisi. I on nije oklijevao da se ponovo pojavi pred Numantincima, praćen sa veoma malim brojem ljudi, i da traži od njih da mu se vrate ti spisi. Numantinci su ne samo bili zaprepašteni postupkom mladoga kvestora, nego su se obradovali da mogu da mu pomognu i učine uslugu pa su ga pozvali u sam grad. I pored premišljanja, Tiberije Grakh je ipak na kraju procijenio, a posebno jer mu je veoma stalo da ponovo u posjedu ima svoje kvestorske spise, da treba da uzvati na poziv Numantinaca. U samoj Numanciji, Tiberije Grakh je tada dočekan sa poštovanjem i ljubaznošću. Njemu su vraćeni službeni spisi (riječ je bila o pločicama), a ponuđeno mu je i da od ostatka ratnog plijena uzme šta god hoće. Tiberije Grakh je uzeo

samo još tamjan koji se koristio prilikom javnih žrtvovanja, i nakon srdačnog pozdravljanja oprostio se od Numantinaca, iskazavši im svoje prijateljstvo.

Međutim, po povratku u Rim dočekala ga je sasvim drugačija atmosfera, sa pomiješanim raspoloženjem prema onome što se desilo u Numanciji. Na jednoj strani, poglavito nobili, su te njegove pregovore i dogovoreni sporazum osuđivali i optuživali kao strašno poniženje i sraman za Republiku, i po njima se vojska trebala boriti do kraja, odnosno do posljednjeg vojnika i časnika.Ove „patriote“, „domoljubi“i „rodoljubi“ nisu mogli ili nisu htjeli shvatiti šta je ustvari postignuto sporazumom. Samo oni čiji život ili životi njemu bliskih ljudi, nisu bili ugroženi pred Numancijom i koji su se zanosili suviše upadljivim patriotizmom koji je bio koliko deklarativan toliko i lažan, mogao da zamjeri Tiberiju na onome što je učinio.Na drugoj strani, rođaci i prijatelji spasenih vojnikai onih koji su bili u pratečem osoblju, koji su činili velik dio naroda, su se okupljali oko Tiberija Grakha i zahvaljivali mu se na spasavanju života tolikih građana, dok su krivicu za poraz i sramotu koju je vojska doživjela na numantinskom bojištu svaljivali samo na njenoga zapovjednika Mancinu. Tako je za jedne Tiberije Grakh bio teški grešnik, a za druge (istina nemjerljivo brojniju masu) veliki spasilac. Oni koji su bili ljuti zbog svega što se dešavalo na numantinskoj bojišnici i postignutog sporazuma zahtijevali su i insistirali su da se u ovom slučaju postupa po primjeru predaka, konkretno nakon poraza u Kaudinskom klancu cc 200 godina ranije. “Kaudinski model”je podrazumijevao da se neprijatelju isporuče nagi ne samo odgovorni zapovjednici i vojskovođe, nego da se izruće i oni koji su učestvovali i sudjelovali kod sklapanja primirja, kao kvestori i vojnički tribuni (odnosno svi oni koji su bili odgovorni za poraz i sramotno poniženje), prebacivši tako

na njih krivicu (kao neku vrstu "otkupnine") zbog prekršene zakletve i kršenja sporazuma.

Po Plutarhu, odnosno njegovom vrelu, narod koji je najviše pokazivao naklonost i privrženost Tiberiju Grakhu, je na komicijama donio zaključak da se samo Gaj Hostilije Mancina izrući nag i vezan Numantinacima, dok su svi ostali časnici pošteđeni zbog Tiberija Grakha ne samo predloženog kažnjavanja, nego i bilo kakvog sudskog procesuiranja u vezi događaja koji su se odigrali u okolini Numancije. Povezujući ove informacije koje daje Plutarh sa Ciceronovim podatkom iz djela "O Republici" (III, 28) održavanje ovih komicija se može datirati u 136. god. p. n. e.

Plutarh nadalje govori da je, pored pritiska javnosti, u toj poštedi Tiberija Grakha određeni doprinos imao i Scipion Emilijan koji je tada bio najmoćniji i najutjecajniji čovjek u Republici i Italskom savezu. Međutim, i pored toga što je Tiberije Grakh bio spašen, Scipiona Emilijana su optuživali da ipak nije učinio dovoljno. Prvo mu je bilo zamjereno što se nije potrudio da numantinski sporazum (koji je postigao Tiberije Grakh) bude ratificiran, čime bi bio potvrđen i autoritet Tiberija Grakha.[113] Zatim se Scipionu Emilijanu ništa manje nije prigovaralo i jer nije koristeći svoj autoritet, ugled i utjecaj spasio i Mancinu. Jer zašto bi Gaj Mancina bio kažnjen na takav način, kada neke druge, ranije rimske vojskovođe koje su bile odgovorne za slične poraze nisu ne samo bili kažnjeni nego nisu bili ni pozvani na sud, kao na primjer Kvint Pompej.

---

[113] U ratifikaciji "numantinskog sporazuma" Tiberiju Grakhu nije pomogla ni činjenica da je njegov punac Apije Klaudije Pulher, inače veliki podržavalac svoga zeta, izabran za cenzora u 136. god. p. n. e. i da je bio i princeps Senata. Odium Senata i elite prema "numantinskom sporazumu" je bio i prevelik da bi se moglo uraditi bilo šta u prilog njegove ratifikacije.

Međutim, Scipion Emilijan ne samo da nije nimalo pomagao Tiberiju Grakhu i njegovim prijateljima, pristalicama, istomišljenicima i suradnicima po pitanju "numantinskog sporazuma", nego se naprotiv on naročito isticao u stavu da se ne ratificira sporazum.Nesumnjivo je odbijanje da se potvrdi sporazum sa Numantincima, dovelo do neslaganja Tiberija i Scipiona Emilijana. I tako se na pitanju potvrđivanja sporazuma ili njegovog odbijanja javila i prva pukotina u odnosima između Tiberija Grakha i njegovoga zeta. Ovoj pojavi jaza između njih dvojice, koji je vremenom samo narastao, je sigurno doprinosio i Tiberijev punac Apije Klaudije Pulher, koji nije podnosio Scipiona Emilijana.[114]

Što se tiče Mancine, zašto bi uopće Scipionu Emilijanu stalo da stane u zaštitu Mancine i založi svoj kredibilitet, kada već to nije učinio sa „numantinskim sporazumom". Uostalom, izrućenje Mancine je otvaralo put da se nastavi rat sa Numancijom punom žestinom, što bi onda zahtijevalo na terenu novoga, odlučnog, sposobnog i iskusnog vojnog zapovjednika kao što je to npr. sam Scipion Emilijan.

Za razliku od odnosa prema "numantinskom sporazumu", protivljenje izručenju Tiberija Grakha je za Scipiona Emilijana bilo i pitanje sopstvene časti i autoriteta. Iako se nije slagao sa "numantinskim sporazumom", Scipion Emilijan nije mogao a da ne spasi svoga šuru, jer bi po njegov integritet i utjecaj bilo vrlo loše ako bi javnost percepirala da nije mogao ili želio da spasi osobu koja mu je u familijarnom smislu vrlo bliska, sa kojom je dijelio zapovjednički šator za vrijeme posljednje etape III punskog rata, i koja je za vrijeme pada Kartagine odlikovana najvišim vojnim odličjima. U rimsko – italskom društvu (i nekada i sada) zasnovanom na snažnim

[114] O Apijevom animozitetu prema Scipionu Emilijanu, još od 143. i 142. god. p. n. e., v. *Plut. Aem.* 38.

familijskim vezama, koje garantiraju i nečiju hijerarhijsku poziciju, status ali i mogučnosti karijere, izbjegavanje pomoći nekome iz svoje "familije" bi se moglo smatrati ili slabošću ili gubitkom časti. A i nepomaganje Tiberiju Grakhu u tim danima, značilo bi i totalni raskid sa punicom Kornelijom, ženom i moćnom i utjecajnom. Raspad familijskih konekcija (bez obzira na već izraženi loši brak sa Sempronijom) i dobijanje novoga neprijatelja unutar sopstvenoga ambijenta, na sve izavrelijoj političkoj pozornici Republike i Italskog saveza i među tadašnjom elitom u kojoj je "svakome svakome bio vuk", su stvari koje Scipion Emilijan sebi jednostavno nije smio dopustiti. Scipion Emilijan je i dobro znao da u slučaju da se nije suprotstavio onima koji su se zalagali za izručenje Tiberija Grakha, ili da je bio pasivan u ovom predmetu ili da je čak pristao na izručenje da bi izgubio dosta od popularnosti u javnosti. Scipion Emilijan je svoj utjecaj, moć i *auctoritas*[115] crpio i iz činjenice da je u odnosu na ostale visoke predstavnike establishmenta, elite i nobiliteta on bio popularan i u skromnijim slojevima rimskoga i italskoga stanovništva. I ako ne bi spasio Tiberija, to se definitivno ne bi svidjelo toj masi, koja je iako bila pauperizirana, ipak je još uvijek bila dovoljno politički svjesna i imala pravo glasa. I tako je on spasio Tiberije Grakha, vjerojatno očekujući da će se vremenom "ohladiti glava" njegovog šure. Sigurno

[115] U drevnom rimskom svijetu *auctoritas* je pojmovno određivala nivo nečijeg autoriteta, prestiža, ugleda, osobnog integriteta, snage volje, snage riječi, snage u općem smislu, zapovijedanja, moralne i vrijednosne pozicije, moći, utjecaja, podrške i u javnom i u privatnom životu. *Auctoritas* nije morala imati samo političko značenje, nego se mogla prostirati kroz sve sfere života i imati i općekulturno značenje. I žene su mogle isto posjedovati *auctoritas*. Za razliku od *potestas* i *imperium*, čija je moć proizlazila iz zakona, državnih institucija i načela suvereniteta građana i naroda, *auctoritas* je bila neka vrsta pečata samoga pojedinca u sustavu rimskoga svijeta, pa bi npr. u tome kontekstu *auctoritasa* njegov savjetpredstavljao savjet koji se ne bi mogao tek tako ignorirati ili zanemariti. Ciceron u djelu o Zakonima (III, 28) kaže: *Cum potestas in populo auctoritas in senatu sit.* ("Dok je moć /u smislu da je izvorni suverenitet u rimskom građanstvu op. S.M./ u narodu, *auctoritas* se nalazi u Senatu.").

je pretpostavljajući tako nešto, Scipion Emilijan i odlučio da napusti Rim i Italiju i ode na hispansko – numancijsko bojište. Po svemu sudeći, on nije imao pojma da se priprema projekat rješavanja agrarne krize nuđenjem i usvajanjem paketa agrarnog zakonodavstva, a koji bi vodio njegov šura. Da je kojim slučajem znao ili predpostavljao šta će se to desiti i dešavati u Gradu, Scipion Emilijan sigurno ne bi otišao za Hispaniju. Izgleda da su Tiberije Grakh i njegovi prijatelji i suradnici koji su pripremali projekat za plebejski tribunat za 133. god. p. n. e. to radili tako što su se distancirali u potpunosti od Scipiona Emilijana. I kandidiranje Tiberija Grakha za plebejskog tribuna za 133. god. p. n. e., i predizborna kampanja i sami izbori i kontione na kojima se diskutiralo o nacrtu agrarnog zakona su se najvjerojatnije odigravali u periodu kada je Scipion Emilijan bio odsutan iz Italije. Možda su reformatori, uključujući i Tiberija Grakha, i željeli da pokrenu svoju akciju kada Scipion Emilijan napusti Rim i ode sa trupama u Hispaniju. Tako bi izbjegli potencijalnu opasnost da im on, sa svojim utjecajem i moći i ugledom i autoritetom i svojom klijentskom i prijateljskom mrežom, oteža i kandidiranje i pobjedu na izborima, ali posebno nastup na kontionama na kojima bi javnosti prezentirali svoj nacrt zakona. Nije bilo za odbaciti ni pomisao da bi on mogao i spriječiti sam zakon. Zato su izgleda reformatori i čekali da Scipion Emilijan napusti Italiju, da se smanji njegova konekcija sa Gradom, elitom i političkim zbivanjima u prijestolnici imperije rimskoga naroda, i onda su se pokrenuli na akciju. Radi ovoga konteksta je i izabrana 133. god. p. n. e., jer se pretpostavljalo da u toku većega dijela te godine, pogotovu onog prvog njenog dijela kada se i planiralo usvajanje agrarnog zakona, Scipion Emilijan neće biti prisutan u Rimu i Italiji, nego će biti zabavljen sa zahtjevnim numantinskim ratom.

Po Plutarhu, odnosno njegovom vrelu, čini se da je ipak da je u vrijeme rasprave o "numantinskom sporazumu" nastao razdor između Tiberija Grakha i njegovog zeta Scipiona Emilijana, i to ponajviše zbog navodnog Tiberijeva častoljublja i podbadanja njegovih prijatelji i sofista, tj. filozofa i retorika. Ali čini se da se taj razdor ipak nije u tom vremenu izrodio ni u šta nepopravljivo niti ozbiljno, niti je još poprimio velike razmjere, te da je ostao na nivou neslaganja i različitog mišljenja. Tako i Plutarh navodi da izgleda da Tiberije Grakh ne bi ni zapao u velike nevolje za vrijeme svoga plebejskog tribunata da se kojim slučajem u Rimu tada nalazio Scipion Emilijan. Ali ovaj je već bio na numantinskoj bojišnici kada je Tiberije Grakh započeo svoju agitaciju za agrarni zakon. Zanimljiva je Plutarhova opaska da su na razdor prema Scipionu Emilijanu, Tiberija Grakha podbadali sofisti. Pod ovim sofistima bi se sigurno mogli podrazumijevati oni helenistički mislioci, filozofi i ideolozi koji su se tada nalazili u blizini Tiberija Grakha i ostalih pojedinaca iz visoke rimske politike, a koji su zastupali radikalnije socijalne, demokratske pa i revolucionarne stavove i bili nezadovoljni oportunizmom Scipiona Emilijana. Nesumnjivo su oni bili ti koji su očekivali od Scipiona Emilijana i njegovog bliskog prijatelja Gaja Lelija da pokrenu reforme kako bi se suprostavili agrarnoj krizi. Pošto su ova dvojica, uvidjevši otpor sa kojim bi se suočili, odustali od agrarnog zakona, možda su dobili određene poene na onoj strani koja je bila protiv novoga agrarnog zakona, ali su u svome liberalnom taboru izazvali veiko nezadovoljstvo. I to nezadovoljstvo je onda, nekoliko godina kasnije, u potpunosti kulminiralo kada po mišljenju tih nezadovoljnika Scipion Emilijan nije dovoljno uradio u slučaju "numantinskog sporazuma" nego je opet išao "niz dlaku" konzervativne frakcije. Za to "lijevo krilo" liberalne frakcije priča vezana za "numantinski sporazum" je imala i posebno, ideološko značenje. Činjenica je da je taj sporazum spasio živote desetina hiljada

ljudi iz onih socijalnih slojeva čije interese su predstavnici toga krila tvrdili da predstavljaju i zastupaju, i zbog toga im je bilo stalo da se sporazum ratificira. Sa druge strane, insistiranje dijela nobila da je sporazum nečastan, sramotan za Republiku i njenu vojsku, kod "lijevog krila" je sa pravom izazivala uvjerenje da su ovi bili spremni "zbog navodnih viših interesa", tj. zaštite Republike da se ne osramoti, u sigurnu smrt pošalju veliku masu običnih, unovačenih ljudi. Derogiranje sporazuma koje se desilo bio je čin koji će imati velike konsekvence na unutrašnjopolitičkoj sceni Republike, a posebno za odnos onih koji su bili suštinske reforme prema Scipionu Emilijanu. Primarnost njihovih želja je bilo očuvanje sporazuma, tako da je. svakome upućenijem u tadašnju visoku politiku Republike, bilo jasno da ih neće zadovoljiti niti smiriti samo spašavanje Tiberija Grakha i drugih časnika. Ako se Scipion Emilijan nadao da je to bio zadovoljavajući kompromis, grdno se prevario. Predstavnici "lijevoga krila" su, sa derogiranjem numantinskog sporazuma, tada već u potpunosti spoznali da su pojedini izrođeni, uslijed agrarne krize, predstavnici nobiliteta izgubili bilo kakvu vezu sa humanizmom i da nemaju nikakvu empatiju i osjećaj prema skromnijim slojevima društvima. Za njih su ti slojevi bili samo pijuni koji su oni koristili za svoje interese, svoje akcije i djelovanje, uopće se ne obazirući na štetu koju bi te akcije proizvodile za skromnije slojeve. Životi desetina hiljada ljudi su za njih bili potpuno bezvrijedni, objekti koji bi trebali njima služiti. To je bilo toliko različito od shvatanja i odnosa prema skromnijim slojevima stanovništva ranijih generacija rimskih i italskih elita. Međutim, to pogrešno stajalište dijela tadašnje elite da skromniji slojevi nemaju svoju volju i da se sa njima može raditi šta hoće, će im se vrlo brzo "obiti o glavu svom žestinom". Možda su ovi slojevi desenijama godinama, pa i decenijama trpili pod teretom agrarne krize, ali sve ima svoju "tačku pucanja", pa tako i strpljivost i trpljenje ljudi. Posebno bi one koji su pripadali "lijevom krilu" razdražilo to da

je Scipion Emilijan izabran za konzula za 134. god. p. n. e., i samim tim imenovan i za novoga zapovjednika armije u Bližoj Hispaniji, kako bi pobjedonosno završio numantinski rat.[116] "Lijevo krilo" je mislilo da je on ustvari kalkulirao sa "numantinskim sporazumom" i išao više u korist konzervativaca, kako bi ostvario svoje osobne ambicije tako što bi se nastavio rat sa Numancijom i bio izabran za konzula i novoga zapovjednika armije u Bližoj Hispaniji. To je bio onda i konačan kraj liberalne frakcije kao jedinstvene političke struje rimskoga političkog života. Ustvari, moguće je pretpostaviti da je u stavu Scipiona Emilijana da se sporazum ne potvrdi ležala vjerovatno i želja da se prekidom primirja i nastavkom rata sa Numancijom, on imenuje za novog zapovjednika vojske. Znaći na stav Scipiona Emilijana u vezi prihvatanja ili odbacivanja „numantinskog sporazuma" utjecali su i njegovi lični razlozi i slavoljublje koji su bili tako snažni da su potisnuli u drugi plan interese, pa i čast i ponos njegovog mladog šurjaka, za kojeg je bespogovorno odbacivanje sporazuma koji je sklopio značilo nesumnjivo poniženje. Želje Scipiona Emilijana su se uspjele ostvariti i on je sa novom vojskom krenuo prema Numanciji. Naravno, postoji i drugačija pretpostavka, da u periodu kada je odbijen „numantinski sporazum" Scipion Emilijan nije ipak proračunato i promišljeno razmišljao da bi u neko dogledno vrijeme on preuzeo komandu u ratu sa Numancijom, i da su ga u tome da se ne bori za interese svoga šure po pitanju ratifikacije „numantinskog sporazuma" vodili neki sasvim drugi razlozi[117]. I tek

---

[116] Sljedeći zapovjednici u Bližoj Hispaniji Lucije Furije Fil (konzul za 136. god. p.n.e.) i Gaj Kalpurnije Pizon (*Caius Calpurnius Piso*; konzul za 135. god. p. n. e.) su izbjegavali sukobe sa Numantincima, nesumnjivo čuvajući to za Scipiona Emilijana koji dolazi u Hispaniju 134. god. p. n. e. Kandidiranje i izbor Scipiona Emilijana za konzula su sigurno učinjeni poradi namjere konačnog obračuna sa Numancijom.

[117] Možda je glavni razlog bila njegov uobičajeni i poslovični oportunizam u odnosima sa establishmentom, odnosno izbjegavanje direktnog i žestokog sukobljavanja i

kada su zakazali i drugi zapovjednici na hispanskom ratištu, kao što su Lepid, Furije Fil i Pizon, da je pala odluka da se na Numantince pošalje najbolji i najiskusniji vojskovođa sa koji je tada Republika raspolagala. U prilog ove pretpostavke bi govorio podatak iz Florovog djela po kojem se, kad je postalo jasno da je Numancija nesavladiva, javila potreba za onim koji je bio razorio Kartaginu.[118] U tome skladu je i podatak Plutarha u „*Regum et imperatorum apophthegmata*“ po kojem je rimski narod izabrao Scipiona Emilijana za konzula jer su Numantinci izgledali nepobjedivi i jer su pobijedili mnoge rimske zapovjednike. Slično iznosi i Apijan (kada govori o hispanskim ratovima), da je rimski narod postavši umoran sa numantinskim ratom, koji je bio dugotrajniji i ozbiljniji iznad svakoga očekivanja, izabrao Scipiona Emilijana, osvajača Kartagine, ponovo za konzula, vjerujući da je on jedini čovjek koji može potčiniti Numantince.

Ali, bez obzira koje pretpostavke i teorije su bile tačne, ostaje činjenica da su odbijanje Scipiona Emilijana da aktivno podrži ratifikaciju „numantinskog sporazuma“ i njegovo nešto kasnije kandidiranje za konzula za 134. god. p. n. e., koje je motivirano samo težnjom da on bude taj koji će voditi novu ratnu kampanju na Numanciju, predstavljali međaše konačnog raskida Scipiona Emilijana

---

sučeljavanja po teškim i suštinskim temama sa istim tim establishmentom. Ta njegova osobina je bila vidljiva i kada je Gaj Lelije povukavo svoj reformni projekt. Čim su se suočili, još i prije same procedure, sa otporom njihovom nacrtu reformi, Gaj Lelije i Scipion Emilijan su se u potpunosti povukli, bez čak traženja bilo kakvog kompromisa.

[118] Zanimljivo je Florovo, ili možda od njegovog vrela (Livija!??), opisivanje i karakteriziranje Scipiona Emilijana kao onoga “koji je požarom Kartagine bio upućen u razaranje gradova“, pa se valjda smatralo da je radi toga kompetentan da bude zapovjednik armije u Bližoj Hispaniji koja bi se osvetila Numanciji za nametanje sramotnog sporazuma, koji je uzgred rečeno Republika jednostrano raskinula.

sa progresivnim, reformističkim „lijevim krilom“ stranke čiji je nekada glavni reprezent bio sam Scipion Emilijan.Nezadovoljnici su sa slučajem “numantinskog sporazuma” izgubili bilo kakvu iluziju da bi išta mogli očekivati više od Scipiona Emilijana, i odlučili su da reformnu akciju poduzmu bez ikakve povezanosti sa njim i Gajem Lelijem. Tako su se faktički reformisti otcijepili od liberalne frakcije. Sudeći po broju ljudi i imenima onih koji su aktivno učestvovali u revolucionarnim zbivanjima u 133. god. p. n. e., ili su na bilo koji način podržavali pokret koji je vodio Tiberije Grakh, ili kasnije bili uključeni u neki vid djelovanja na osnovi popularske platforme, izgleda da se većinski dio nekadašnje liberalne frakcije priključio reformatorima. Scipion Emilijan, Gaj Lelije i još neki koji se nisu priključili reformatorima, su tako ostali bez svoje značajne suradničke baze i na kraju su se morali prikloniti konzervativcima, oponentima i neprijateljima reformi i italskoj latifundijskoj oligarhiji

Što se tiče familijskih odnosa, izgleda da oni nisu doživjeli tada potpuni raskid kao u slučaju frakcijske povezanosti. Uostalom, u numantinsku kampanju koju je vodio Scipion Emilijan, otišao je i Tiberijev mlađi brat Gaj. Ali činjenica je da u familijskim odnosima, nakon što se jednom pojavila napuklina, više nije bilo popravki. Odsustvo Scipiona Emilijana u toj kritičnoj 133. god. p. n. e. je stvarno samo doprinosilo produbljivanju jaza i u familiji, da bi se nakon njegove opaske na vijest o smrti šure i povratka u Rim došlo i do familijskog potpunog raskola, pa i otvorenog unutarporodičnog neprijateljstva i sukoba. Ali takvo stanje je još uvijek bilo daleko 137. i 136. god. p. n. e., i iz neslaganja u ovom periodu tek su se kasnije izrodili i netrpeljivost i neprijateljstvo, posebno kada se bude odvijala borba za politički i ekonomski program koji je iznio i vodio Tiberije Grakh.

Plutarh u usporedbi Agisa i Kleomena sa Grakhima (3) spominje da je Tiberije Grakh u Numanciji uspio postići primirje, kojim je izbavio 20.000 vojnika koji nisu imali druge nade u spas.

Flor (I, XXXIV (2, 19) detaljno opisuje kako je Numancija, koja je bila siromašna zajednica na željeznodobnom nivou sa malobrojnijim stanovništvom i vojskom i bez snažnih i kvalitetnih odbrambenih fortifikacija uspijevala da se 11 godina uspješno, herojski i časno suprotstavlja desetorostruko većoj i bolje opremljenoj armiji i tako bila na najveću slavu cijele Hispanije. Ta Numancija je uspijevala da prisili protivnika na sramotne sporazume. I na kraju se na Numanciju morao poslati onaj zapovjednik koji je bio razorio Kartaginu. Sam Flor konstatira da je uzrok rata sa Numancijom bio nepravedan. Kao rimski uvjet za mirovni ugovor Numantincima je bilo naloženo da polože oružje, što su oni odbili i pod vodstvom Megaravika se odlučili boriti. Iako su mogli poraziti Kvinta Pompeja, ipak su više voljeli postići dogovor sa njim. Zatim su Numantinci napali Hostilija Mancinu, nanoseći mu stalno gubitke u tolikoj mjeri, da niko nije mogao podnijeti čak ni da pogleda u oči ili čuje glas Numantinca. Ali, ipak umjesto da potpuno unište Mancininu armiju, Numantinci su preferirali sporazum sa Mancinom. Numantinci su se zadovoljili sa razoružavanjem Mancinine armije. Ali, do mira nije došlo jer su Rimljani bili ljuti zbog bešćašća i sramote numantinskog sporazuma, pa su kako bi izbrisali tu sramotu katastrofe (po uzoru na ono što se desilo kod Kaudinskog klanca) odlučili da izruče Mancinu Numantincima.

Apijan je u svojim hispanskim ratovima (80; 83) opisuje kako se Gaj Mancina našavši se u zoru (nakon neuspjeha da se u toku noći neopažen sa armijom izvuće iz tabora) zatvoren i opkoljen od Numantinaca, bez priprema ili fortifikacija, složio sa uvjetima sporazuma sličnim onima koji su ranije napravljeni između Rimljana i

Numantinaca. On je sebe za ovaj ugovor vezao zakletvom. Kada su ove stvari postale poznate u Rimu, bilo je dosta gnjeva zbog ovoga najsramotnijeg ugovora, i drugi konzul Marko Emilije Lepid Porcina[119] je poslan u Španiju. Mancina je bio pozvan nazad kako bi mu se sudilo, a pratili su ga i numantinski izaslanici. Rasprava po ovom pitanju u rimskom Senatu je prilično trajala. Numantinski izaslanici su predstavili ugovor koji su napravili sa Mancinom, dok je on, sa druge strane, krivicu bacao na Pompeja, njegovog prethodnika u zapovjedništvu, koji mu je predao bezvrijednu i loše snabdjevenu armiju, sa kojom je sam Pompej bio često pobjeđivan, pa je tako načinio sličan ugovor sa Numantincima. Dodao je da je rat bio pod lošim znamenjima, što se desilo jer su Rimljani kršili ove sporazume. Senatori su bili podjednako bijesni na obojicu, ali je Pompej izbjegao kaznu jer se njemu za njegovo ponašanje na numantinskom ratištu sudiloranije. Odlučeno je da se Mancina izruči Numantincima zbog toga što je postigao sporazum, bez autorizacije. Na postupak sa Mancinom pozivalo se na slijeđenje primjera predaka koji su nakon poraza u Kaudinskom klancu izručili Samnitima 20 zapovjednika koje su smatrali odgovornim jer su postigli sporazum sa Samnitima za koji nisu imali ovlaštenje, a koji je Republika odlučila neratificirati. Mancinu je u Iberiju odveo fecijal Furije, i izručio ga je gologa Numantincima, ali su oni odbili da ga prime.

Aul Gelije (VI, 9, 12) spominje (citirajući riječi Valerija Antija iz 22. knjige njegovih Historija) Tiberija Grakha, koji je bio kvestor Gaja Mancini u Hispaniji, koji je sa drugima zajamčio mir. Po Kasiju Dion (fr. knjige XXIII, 79 i fr. knjige XXIV, 83, 2 - 3) Rimljani su primili numantinske izaslanike, po njihovom dolasku, izvan zidina (misli se na gradski *pomerium*), kako njihov prijem ne bi mogao izgledati da

[119] *Marcus Aemilius Lepidus Porcina*, konzul za 137. god. p. n. e.

nagovještava ratifikaciju ugovora. Ali ipak su im poslali poklone prijateljstva, jer nisu još željeli da im oduzmu nadu u pronalaženje rješenja u novonastaloj situaciji. Mancinini suradnici, među kojima je gotovo sigurno bio i Tiberije Grakh, govorili su o neophodnosti učinjenog dogovora i broju spašenih ljudi, i izjavili su da još uvijek drže sve svoje ranije posjede u Iberiji. Oni su i molili da se na postignuti dogovor ne gleda u odnosu na trenutno stanje, nego u odnosu na opasnost koja je u to vrijeme prijetila vojnicima, i da ne razmotraju šta je trebalo učiniti, nego šta je bilo moguće. Numantinski izaslanici su sa svoje strane isticali svoju raniju dobru volju prema Rimljanima, ali i dosta toga i o nepravdama Rimljana radi kojih su morali ići u rat, kao i o krivokletstvu Pompeja. Oni su tražili i ljubazan postupak u zamjenu za spas Mancine i ostalih. Međutim, po Kasiju Dionu Rimljani su anulirali sporazum i također su odlučili da se Mancina preda Numantincima. Nešto kasnije u svome tekstu Kasije Dion navodi da su uzroci sukoba iz 133. god. p. n. e. bili u tome što je Tiberiju Grakhu odbijen trijumf nad Numantincima, za koji se on ranije bio nadao da će biti počašćen, budući da je on vodio pregovore sa Numantincima. Ali, umjesto da dobije nagradu, Tiberije Grakh zamalo da nije bio isporučen Numantincima. Zato se on odlučio da postane vođa ne birajući sredstva, pa se povezao sa interesima naroda, jer je smatrao da svoje političke ciljeve i ambicije bolje može postići uz pomoć naroda, nego sa Senatom. Sekst Aurelije Viktor (*Vir Ill.*59, 1 – 4 i 64, 1) spominje i Mancinu i Tiberija Grakha u kontekstu zbivanja na numantinskom ratištu i postizanja sporazuma koji je spasio 20.000 rimsko – italskih vojnika, ali koji je odbijen od strane Republike. Eutropije (IV, 17, 1) govori kako nakon što je konzul Kvint Pompej napravio sraman mir sa Numantincima, koji su bili najmoćnija nacija Hispanije, isto to učinio i Gaj Hostilije Mancina. Ali narod, tj. komicije i Senat su odredili da taj numantinski sporazum bude poništen. Mancina je predat neprijatelju kako bi se oni mogli

osvetiti na njemu zbog vjerolomnog raskidanja sporazuma. Amijan Marcelin (XIV, 11, 31; XXV, 9, 11) govori da je Mancina isporučen Numantincima, nakon završetka njegove konzulske dužnosti. Mancina je nakon što je prestao biti konzul za 137. god. p. n. e., izgubio i svoj imunitet pa ga se moglo i suditi i izručiti na prilično sraman način. Amijan Marcelin govori da su sporazumi koji su bili sklapani sramno i u krajnjoj nuždi, i to uz obostrano zaklinjanje propisanim riječima, raskidani uz obnovu rata, i u kontekstu toga spominje da je Mancina zbog takvog sporazuma predan Numantincima. Augustin u svome djelu "O božjoj državi" (III, 21) spominje, u kontekstu kritiziranja "paganskog" sujevjerja, sporazum sa Numantincima koji je okaljan užasnom sramotom i loše predznake za konzula Mancinu, kao i da je Numancija, taj maleni grad poražavao rimsko – italske armije. Orosije (V, 4, 19 – 21; V, 5, 1 - 6) opisuje kako je konzul Mancina, nakon što je preuzeo zapovjedništvo nad armijom u Bližoj Hispaniji od Popilija, trpio stalne preokrete na borbenom polju. Na kraju je bio doveden u takvu očajničku poziciju da je bio prisiljen da sklopi najsramotniji sporazum sa Numantincima. Orosije dalje govori, da iako je i Kvint Pompej, nešto ranije također sklopio jednako sramotan sporazum sa istim Numantincima, Senat je odredio da se sporazum odbaci i da se Mancina preda Numancima. Gaju Mancini je skinuta odjeća, vezali su mu ruke na leđima i javno ga izložili pred numantinskim kapijama. Pošto ga je Numancija odbila primiti, on je tu ostao još dugo u noć. Orosije konstatira da je Mancija, ostavljen od sopstvenog naroda i odbačen od neprijatelja, pružio takvu sliku koja je izazvala i prijatelje i protivnike na plač. Nešto kasnije u svome tekstu, hvaleći vrijednosti, vrline, hrabrost, dobru vjeru, milost, pravednost Numantinaca, daje još informacija vezanih za numantinski sporazum. Tako se govori da je Senat bio u tišini kada su numantinski izaslanici tražili ili nepovrediv mir, prema učinjenom sporazumu, ili povratak svih onih koje su oni pustili da odu, tj. armije i nevojne pratnje. Orosije kaže i da je

Mancina bio taj koji je, pod zaštitom mirovnog sporazuma, spasio poraženu armiju od neminovnosti pokolja i tako je sačuvao za bolja vremena. Postavlja se u ovom kontekstu rasprave i niz kritičkih pitanja preko kojih se ukazuje na nedosljednost, nepouzdanost i neprincipijelnost rimske politike prema Numanciji, Mancininom numantinskom sporazumu i samome Mancini. U Orosijevom tekstu je vrlo jasna tendencija apologije Gaja Mancine, kao osobe koja je učinila sve što je mogla da spasi armiju koja je bila okružena, a koga je ipak Senat osudio da bude predan neprijatelju. I u Justinijanovom kodeksu (*Dig.* L, 7, 17, *Pomponius, On Quintus, Mucius,* XXXVII) se govori o slučaju Gaja Hostilija Mancine i njegovom izručenju, i to sa pravnoga pitanja da li onaj prekršitelj koga je neprijatelj odbio primiti, ostaje i dalje rimski građanin. U ovom podatku se nadalje kaže da je ovo pitanje bilo temeljito razmatrano u slučaju Hostilija Mancine, koga su Numantinci odbili primiti kada je bio predat njima. I da je zbog toga naknadno donesen zakon koji je omogučio Mancini da ostane rimski građanin. U romejskoj enciklopediji *Suda* u dvije natuknice se spominje Mancina koji je bio osuđen da bude predat Numantincima.

Kako se može naslutiti na osnovi izvornih podataka koji se odnose na numantinsku epizodu života Tiberija Grakha, jasno je da on nije uspio izdejstvovati sporazum da bi opkoljena armija kojom je formalno zapovijedao Mancina sigurno doživjela totalno fizičko uništenje. Takav poraz kao posljedicu bi vjerovatno imao i postupno gašenje rimske vlasti u Bližoj Hispaniji, slično onome što se stoljeće i po kasnije dogodilo u Teutoburškoj šumi u slučaju Germanije. Iz samo takvog sagledavanja činjeničnog stanja i konteksta zbivanja, možemo tumačiti i ocjenjivati Tiberijev sporazum.

GRESKA – FLOR (129. STR)

Motivacija i stvaranje popularskog kružoka

Pojedina literarna vrela uglavnom motivaciju za pokretanje agrarnog zakonodavstva iz 133. god. p. n.e. vežu za ambiciju Tiberija Grakh.[120] Iako je nesumnjivo i osobna ambicija imala određenu ulogu, ipak je pretjerano to predstavljati kao glavni motivirajući činilac da se Tiberije Grakh otisne u plebejski tribunat 133. god. p. n. e. sa reformskim agrarnim zakonodavstvom. Isticanje osobnih razloga i navodnih ambicija Tiberija da se brzo i demagoški uspinje na sam vrh politike Republike uglavnom su rezultat ili površnog sagledavanja čitave situacije ili namjerni, negativno propagandistički izražaji onih koji su bili nedobronamjerni prema revoluciji ili "čisti" kontrarevolucionari. Namjerno uklanjanje stvarnih uzroka i povoda koji su vodili ka izbijanju revolucije iz javnog diskursa i njihovo stavljanje u duboki zasjenak u odnosu na stalno forsiranje motivacije i povoda koji se baziraju na samo nekoj osobnoj ambiciji, ljubomori i drugim emocionalnim stanjima i željama Tiberija Grakha je ustvari bilo glavno antirevolucionarno propagandno sredstvo ne samo u tadašnjoj publicistici i historiografiji, nego i općenito javnosti. Ako bi se i pokret i revolucija personalizirali, kontrarevolucionari su smatrali, i to sa pravom, da bi na taj način oslabili i sam pokret svojih protivnika jer bi jer lišili idejne osnove. Ideje su uvijek mnogo

[120] Tako u skladu sa načelom da uzroke velikih i značajnih historijskih događaja i procesa traže u malim povodima, ljudskim intrigama i emocijama, korijene Tiberijeve aktivnosti nalaze u njegovim skrivenim emocijama. Navodno je Tiberije po povratku iz Numancije, ustanovio da ga je njegov vršnjak izvjesni Spurije Postumije pretekao prestižem i utjecajem u govorničkoj vještini i postajući predmet javnog divljenja. Ljubomoran na slavu svoga vršnjaka, a željeći da i sam ostvari ugled velikog govornika Tiberije se prihvatio jedne "smione političke mjere". *Plut. Tib. Gra.* 8. U ovako sročenu pretpostavku antičkih historičara, možemo prilično sumnjati jer da nije posjedovao kvalitete koji su ga predodređivali za poduhvat reformi nema te emocije koja bi ga natjerala da se prihvati jednog takvog hrabrog zadatka.

opasnije nego sami ljudi, a tu činjenicu su optimati, od kojih su mnogi bili vrlo obrazovani i inteligentni, itekako dobro poznavali. Uz to i minimiziranje ili bacanje u zasjenak stvarnih uzroka revolucije je uvijek u interesu otuđene i dominantne elite, jer bi u suprotnom morali rješavati problem koji su sami stvorili.[121]

Sudeći po svemu onome što do sada znamo o onome što je direktno vodilo ka izbijanju revolucije, ipak su razlozi i motivacija za pokretanja političkih i zakonodavnih dešavanja koja su obilježila 133. god. p. n. e. u Republici, uveliko nadilazili puke osobne razloge i ambicije, kojih je nesumnjivo bilo, ali ne u svojstvu presudnih i ključnih faktora. Već prilikom prvotnog pregleda historijskog razvitka 134. i 133. god. p. n. e. uviđaju se neke činjenice koji govore u prilog izrečenom mišljenju da osobni razlozi nisu igrali prioritetnu ulogu u ovim dešavanjima.

Prvo, u tadašnjoj konstelaciji odnosa u Republici, poduzimanje i pokretanje projekta koji bi regulirao korištenje *ager publicusa* spadalo je u najopasniji i najteži poduhvat kojega bi se neko prihvatio u svojoj političkoj karijeri. Da je to bilo tako shvatano u rimsko – italskoj javnosti tih godina, dokazuje i to da je Gaj Lelije brzo odustao od sopstvenog pokretanja agrarne reforme i da je zbog toga dobio nadimak "Mudri"/"Razumni", u smislu da je pametno izbjegao da budu uvućen u vrlo opasnu situaciju. Te opasnosti je itekako morao biti svjestan i Tiberije Grakh, i da su ga samo pokretale osobne

[121] Tvrdnja Veleja Paterkula (II, II, 1) da se Tiberije kandidirao za tribuna kako bi izbjegao izvođenje pred sud i kažnjavanje zbog pregovora kod Numancije može se smatrati paušalnom tvrdnjom. Prvo, događaji vezani za iskustvo Numancije padaju u 137. i 136. god. p. n. e, a Tiberije se kandidovao za narodnog tribuna tek u drugoj polovini 134. god. p. n. e. Zašto bi rimsko zakonodavstvo čekalo tako dugo da izvede pred sud i kazni Tiberija, kada je ono inače u slučajevima ovakve prirode bilo dosta ekspeditivno. Na kraju čitav proces vezan za Numanciju je završen par godina prije Tiberijeve kandidature, kada je kažnjen Gaj Mancina.

ambicije za brzim uzdizanjem na političkoj sceni Republike, on bi se sigurno odlučio za neki lakši ili oportunističkiji ili demagoški poduhvat. Načelno gledano, osobe koje su pokretane samo osobnim, interesima, ambicijama i željama za površnim personalnim materijalnim ili časnoljubnim probitcima uglavnom nastoje u postizanju svojih ciljeva da rizikuju što je moguće manje. A Tiberije Grakh se prihvatio posla sa najvećim mogućim rizikom.

Drugo, iako je i u historiografiji čitava priča sa agrarnim zakonodavstvom iz 133. god. p. n. e. i ostalim zbivanjima proisteklim iz navedenog zakonodavstva nominirana sa Tiberijem Grakhem, činjenica je da to nije bila akcija jedne individue, nego je riječ o jednom masovnom pokretu u koji je bio uključen veliki broj ljudi iz širokoga dijapazona tadašnjeg rimsko – italskog, pa i mediteranskog svijeta. Sam pokret nije bio liderski vođen, nego su u njemu, pored Tiberija Grakha, i mnogi drugi imali vrlo istaknutu ulogu. Toliki broj ljudi, od kojih su neki bili tada i stariji i utjecajniji i ugledniji, pa i politički moćniji od samoga Tiberija Grakha, nije mogla povezati u jednu zajednicu puka politička ambicija Tiberija Grakha. Poveziona nit je morala biti snažno snažnija, kompleksnija, sadržajnija i morala se ticati javnoga, općega interesa od esencijalnog značenja za Republiku i njene građane.

Plebejski tribunat Tiberija Sempronija Grakha je kulminaciona posljedica agrarne krize, povijesnog fenomena koji se postupno razvijao decenijama ranije da bi svoj vrhunac doživljavao, zločudno metastazirajući skoro u svim porama Republike, Italskog saveza i rimsko – italskog društva upravo u četvrtoj deceniji II. st. p. n. e. Nesputana kriza, nastala poradi promjene mentaliteta i sustava vrijednosti kod dijela rimske i italske elite, njen neumoljive pohlepe i sve veće samodopadnosti i arogancije i oholosti, kršenja ili izigravanja starih zakona, zloupotrebe javnog zemljišta, korupcije, sve većega

socijalnog raslojavanja, naglog povećanja broja robova, pauperizacije sitnog i srednjeg seljaštva (koji su do krize činili ubjedljivu većinu rimsko – italskog stanovništva) i njegovog pretvaranja u bezemljaše, nadničare, zakupce, proletarijat ili lumpenproletarijat, povećanja gradske sirotinje, pada prirodnog priraštaja, sve većega nezadovoljstva masa..itd…itd…morala se riješiti ili će završiti u slomu Republike i njenih institucija, već polako krizom nagriženih. Zadatka ne samo zaustavljanja posljedica krize, nego i rješavanja uzroka njenoga nastanka prihvatila se jedna grupa uglednih i utjecajnih Rimljana koji su do tada bili više – manje vezani za liberalne, filohelenske krugove rimsko – italskog društva. Jedini konkretni način bila je preraspodjela unutar fonda *ager publicus*, kako bi što je moguće veći broj seljaka koji su izgubili svoje posjede došao u mogučnost da koristi čestice javnog zemljišta. Naravno, donošenje jednog ovakvog *Lex Agraria* bi podrazumijevalo i faktičko oduzimanje dijela javnoga zemljišta koje su koristili bogataši, a koji su oni zaposjeli izigravajući odredbe agrarnog zakona Licinija i Sekstija[122] iz 368/367. god. p. n. e. o dozvoljenom maksimumu *ager publicusa* koji je pojedinac (u smislu familije) mogao koristiti. A to nije nimalo jednostavan zahvat. Ova grupa iz koje će se razvitka stranka *populares*, je odlučila da sa svojim zakonskim predlogom o agrarnoj reformi ide kao sa izbornim programom Tiberija Sempronija Grakha (koji je tada imao 28/29 godina) koji se kandidirao za plebejskog tribuna za 133. god. p. n.e. Nakon više nego uvjerljive pobjede na izborima, Tiberije Sempronije Grakh je na samome početku svoga mandata predložio novi *Lex*

[122] U okviru sadržajne zakonodavne djelatnosti (*Leges Liciniae Sextiae*) plebejskih tribuna Gaja Licinija Kalva Stola (*Caius Licinius Calvus Stolo*; o njemu v. Smith W., 1867:I, 586; PWRE, 1926, XIII. 1, *col*. 232 - 234) i Lucija Sekstija Laterana (*Lucius Sextius Lateranus*; o njemu v. Smith W., 1849:II, 724; PWRE, 1923, II A. 2) nalazio se i *Lex de modo agrorum* koji je regulirao korištenje javnoga zemljišta.

Agraria, koji je dubinski nastojao (sa preraspodjelom unutar fonda *ager publicus*) da sanira i posljedice krize, ali i da se riješi njenih uzroka.

Jedan od najvažnijih podataka po pitanju motivacije Tiberija Grakha da se uspusti u opasnu arenu borbe za rješavanje ekonomske i socijalne krize, a koji se nalazi u dostupnoj izvornoj građi je onaj koji je zapisao njegov brat Gaj, a prenio Plutarh u Tiberijevom životopisu (8): „Ali njegov je brat Gaj napisao u nekoj knjižici da je Tiberije, putujući kroz Etruriju na putu za Numanciju i videći nenastanjenost zemlje i dovedene barbarske robove kako je obrađuju i pasu stada, tada prvi put zamislio političko djelovanje koje je za njih obojicu bilo izvor nebrojenih nevolja. Ali najvećim dijelom Tiberijev je žar i revnost uspalio sam narod, pozivajući ga natpisima na trijemovima, zidovima i spomenicima da vrati siromašnima javnu zemlju." Ovaj podatak je vjerojatno najtačniji, jer dolazi iz zapisa Gaja, sa kojim je Tiberije imao vrlo izraženu bratsku i emocionalnu povezanost. Tiberije i Gaj su gotovo sigurno međusobno razgovarali i o ovome putu, i o ostalim iskustvima koja su doživljavali. Tiberije se tako već na početku svoga odašiljanja u Hispaniju, susreo sa posljedicama krize, i to u etrurskom susjedstvu samoga Rima. Zemljišta napuštena od seljaka, depopuliranost značajnog prostranstva, mnoštvo dovedenih "barbarskih" robova koji obrađuju latifundijska zemljišta ili po njima čuvaju stada koja ih pasu, nekadašnja zemljoradnička područja pretvorena u ogromna prostranstva pašnjaka na kojima su lutala stada stoke, nesumnjivo su morala u Tiberiju Grakhu pobuditi i emocije, ali i razmišljanja tipa: šta se to dešava? kako je do toga došlo? kako ovaj vidljivi i nadgrizajući problem riješiti?. Ipak sa druge strane, teško je prihvatiti činjenicu da 26godišnji Tiberije, izabran za kvestora, obrazovan, iz familije sa jakim konekcijama i spoznajama, nije znao prije ovoga puta šta se to dešava u ekonomskom, socijalnom,

demografskom i političkom životu njegove domovine. Uostalom, već nekoliko godina ranije, Gaj Lelije (najbolji prijatelj Tiberijevog zeta Scipiona Emilijana) je pokušao sa predlaganjem agrarnog zakona koji bi se odnosio na problem "agrarne krize". U blizini i oko Tiberija Grakha su se i duže vrijeme već nalazili socijalni i demokratski ideolozi, teoretičari, filozofi i zastupnici, kao i niz starijih rimskih javnih osoba koje su morale biti vrlo svjesne "agrarne krize" (uzroka, razvijanja i posljedica) koja je divljala u Republici i Italiji. Teško je i pomisliti da u spomenutim uvjetima, Tiberije Grakh nije imao pojma šta se to dešava na ekonomsko – socijalnoj pozornici domovine, i da se sa time i to u punom smislu upoznao tek u Etruriju, dok je išao u Hispaniju. Ono što bi se moglo sa visokim nivoom vjerojatnoće pretpostaviti, jeste da je Tiberije Grakh i prije puta za Numanciju znao da se odvija kriza, znao za posljedice krize, znao za određene prijedloge rješavanja krize koji su cirkulirali među elitom i općenito u široj javnosti, bio pod utjecajem socijalnih i demokratskih elemenata, poznavao ljude koji su se već javno zalagali za reforme, ali da je tek na putu, u Etruriji uvidio katastrofalne opsege i posljedice krize. Te scene, koje je vidio svojim očima, su nesumnjivo imale veliko značenje za njegovo promišljanje koje će ga u krajnjoj liniji voditi ka njegovom presudnom kandidiranju za plebejskog tribuna za 133. god. p. n. e. Moguće je da je u Etruriji Tiberije upravo shvatio da on mora nešto učiniti po ovom pitanju, i da je onda to kasnije, sječajući se tih scena i momenata sa puta te osjećanja koja su preplavila, pripovijedao Gaju koji je opet to onda uvrstio u svoje djelo koje Plutarh naziva „knjižicom".I u tom smislu bi se onda uklopila izvorna rečenica da je Tiberije Grakh tada prvi put zamislio ono političko djelovanje koje je za njih obojicu (tj. obojicu braće) bilo izvor nebrojenih nevolja, tj. da će završiti sa mučeničkom smrću i Tiberija i 12 godina kasnije i Gaja. Možda su se već tada u njegovoj glavi pojavili zametci političkog i ekonomskog programa u cilju rješavanja krize, zbog kojeg će ga

historija i zapamtiti. Ali, još uvijek je diskutabilno da je na „etrurskom putu“ Tiberije Grakh baš donio odluku da svoj život i političku karijeru posveti borbi za reforme.Sam Gaj je Tiberijev “etrurski put” iskoristio kako bi u svojoj knjižnici, koja je bila vjerojatno u formi nekoga politička pamfleta, iskoristio kako bi opisivao idejno – ideološku i motivacionu osnovu revolucionarnog grakhovskog pokreta. Spominjanjem posljedica krize u Etruriji, Gaj je upravo pravilno i odlično poentirao po pitanju šta je to dovelo do grakhovske revolucije, i da to nisu bili neki prozaični osobni razlozi kao što su prevelika i nekontrolirana ambicija, sujeta, ljubomora, želja za prevratom, navodne tiranske ili monarhističke sklonosti i slično kako su to propagandistički širili njihovi protivnici i neprijatelji, nego da je razlog bilo vidljivo ekonomsko i drugo teško stanje u Republici i Italiji.

Na spoznaju katastrofalne situacije, stećenu na “etrurskom putu” samo su se dodatno nakalemili iskustvo Numancije, ustanak robova na Siciliji i posebno pozivi od strane običnog naroda, preko natpisa na trijemovima, zidovima i spomenicima da vrati siromašnima javnu zemlju. Definitivno su Tiberijev žar i revnost najviše uspalili i raspalili, kao i podigli adrenalin, samopouzdanje i hrabrost upravo ovi javni pozivi, jer su mu dali na uvjerenju da za svoju političku aktivnost i predložene mjere može očekivati i uživati masovnu podršku. Ovaj podatak da je narod i prije izbora za plebejske tribune za 133. god. p. n. e. javno pozivao Tiberija Grakha da se odvaži i bori za interese pauperiziranih, kao da nagovještava da je Tiberije na neki način bio poznat i cijenjen među običnim narodom. Moguće je da je taj njegov ugled među skromnijim slojevima stanovništva ponajviše stečen zahvaljujući njegovoj ulozi u “numantinskim zbivanjima”, jer je primarni interes običnog naroda bilo da se sačuvaju životi vojnika i civilne pratnje, što je Tiberije Grakh uspješno i uradio. Njih nisu baš

interesirali visokopolitički ciljevi pozicije Republike i Italskog saveza u Hispaniji, niti očuvanje ugleda i autoriteta vojske kao institucije, što je bio primarni interes nobiliteta. Ustvari, oni koji su najviše bili protiv "numantinskog sporazuma" su bili oni koji su bili vrlo daleko od stvarnog bojišta, gdje su zaštićeni u samome Gradu vodili "žestoke bitke" u senatskim debatama, nišanili i pucali, pobjeđivali ili bili ranjavani samo "oštrim" oratorskim bravurama i metaforama. Za njih životi "nekih drugih", tih prezrenih i gladnih nisu ništa značili, i mogli su se žrtvovati na metafizičkim oltarima podignutim u čast obožavanja nekih metafizičkih "božanstava", a u stvarnom, fizičkom svijetu ustvari u svrhu svoga sve većega bogaćenja.

Naravno na fenomen motiviranja ne bi trebalo zanemariti ni numantinski faktor i sve ono što se dešavalo kod i posebice nakon Numancije. To je moguće bila ono što je prelomilo Tiberija da preuzme kormilo predvođenja velikog reformnog zahvata kojim bi se riješila agrarna kriza, i skrene svoju do tada uspješnu političku karijeru i uspinjanje u rimskoj hijerarhiji na drugi, mnogo rizičniji kolosjek. Na samo ubrzavanje donošenja odluke o aktivnom nastupanju, reformatori i Tiberije Grakh su nesumnjivo bili motivirani i izbijanjem velikog i opasnog ustanka robova na Siciliji, koji je i sam bio jedna od posljedica poremećaja agrarnih odnosa. [123] Sam Tiberije Grakh je iznosio primjer težinu ustanka na Siciliji, kada je želio da naglasi štetnost primjenjivanja velikog robovskog rada, na uštrb slobodnog rimsko – italskog seljaštva. Reformisti su brzo shvatili i uzroke ustanka i bili itekako svjesni potencijalno sličnih opasnih situacija u kojima bi se mogla naći Italija i Republika. Samo se u raspravi o ovom motivirajućem aspektu postavljaju sljedeća pitanja :

[123] O vezi između grakhovskih reformnih programa i projekata i "sicilskog" faktora v. Green, 1961; Garnsey – Rathbone, 1985.

1. Koliko je sama pobuna imala primarni i odlučujući karakter u odnosu na ostale motivirajuće aspekte.
2. Je li ustanak na Siciliji imao utjecaja na odluku da ciljevi reformi budu smanjivanje broja robova i da se izvrši redistribucija zemlje iz fonda *ager publicusa* kako bi se limitirala latifundijska privreda i značajno povećao broj slobodnih sitnih seljaka.

Nesumnjivo je da je značenje „sicilskog“ motivirajućeg faktora bilo iznimno i vrlo bitno, samo najvjerojatnije nije bilo primarno. Moguće je da je ovaj faktor imao samo ubrzavajući efekt na reformatore. U skladu sa tim, i reformistički ciljevi i zadatci, kao već spomenuto smanjivanje broja robova i redistribucija zemljišta u vlasništvu Republike nisu nastali niti formulirani zbog „sicilskog“ faktora, koji je i u ovom slučaju samo ubrzao njihovo javno i oficijelno prezentiranje i predlaganje. I smanjivanje broja robova i redistribucija zemljišta *ager publicus* su postali glavni ciljevi reformističkog pokreta i prije izbijanja ustanka i dolaska katastrofičnih vijesti sa Sicilije u Rim.

U rimskoj javnosti je bilo prisutno i mišljenje da je i Kornelija bila ta koja je imala određenog utjecaja i motiviranja koji su doveli do toga da se njen sin Tiberije upusti u reformni projekat agrarnog zakonodavstva. Da li je i u kojoj mjeri i Kornelija Afrikana Mlađa učestvovala u oblikovanju buduće *populares* frakcije i da li je uticala ili bar podržavala Tiberija Sempronija Grakha i njegovu djelatnost. Sudeći po vezanosti sve odrasle djece (i Sempronije i Tiberija i Gaja) za svoju majku, a što se jasno očitava u vrelima, jasno je da ona nije bila samo puki promatrač zbivanja iz 134. god. p. n. e. (kada je bila izborna kampanja, izrada i predstavljanje programa kandidata Tiberija Grakha) i 133. god. p. n. e. (kada je trajao plebejski tribunat njenoga sina i realiziranje njegovog programa i ideja). Uza sve to, Kornelija je bila prilično obrazovana, utjecajna i ugledna da bi se njeno prisustvo

moglo zanemariti, pa se logičnim može pretpostaviti da je i ona bila uz politički program Tiberija Grakha, gotovo sigurno za vrijeme njegove kampanje, da ga je podržavala i aktivno podupirala koliko je to bilo u njenoj moći. Uostalom, ona je deceniju i nešto kasnije aktivno podupirala i svoga mlađega sina Gaja, sabirajući ljude koji bi kao žeteoci otišli u Rim i pružili pomoć Gaju Grakhu u njegovom sve otvorenijem sukobu sa optimatima. Uz to, Diofan, učitelj koga je ona dovela da podučava Tiberija, bio je vrlo aktivan u ovim zbivanjima u tolikoj mjeri da je nakon kapitolinskog pokolja i on sam bio pogubljen od optimata. Može se slobodno reći da je Kornelija, svojim insistiranjem na specifičnom obrazovanju, idejama i sistemu vrijednosti koji je ulivala u svoje djecu, ustvari bila ta koja je kreirala buduće revolucionarne plebejske tribune. A onda je i u burnim zbivanjima koja su uslijedila, sigurno aktivno učestvovala u reformnom, protopopularskom i popularskom pokretu kao jedan od njegovih najvažnijih aktera. Postavlja se pitanje koji su to motivi vodili Korneliju Mlađu u cijeloj ovoj priči sa braćom Grakh i popularima.[124] Vjerojatan razlog je osjećaj javne odgovornosti. Ona je bila dovoljna inteligentna i raspolagala je sa informacijama o stanju u kojem su se nalazili Republika i općenito Italija, a dovoljno i odgovorna da bi dopustila da sa strane samo promatra razvoj krize i opće propadanje Republike i običnog naroda. Nešto se moralo učiniti, i kao "kćerka svoga oca" odlučila je sa ne bude samo puki objekat, nego subjekat političkih procesa. Moguće je da je ona osjećala i

[124] Postoji u literarnim vrelima i mišljenje da su i osobna ambicija i častoljublje Kornelije bili činilac koji je pokrenuo grakhovsku revoluciju, jer je ona navodno požurivala sinove na javno djelovanje prebacujući im da je "Rimljani još zovu punicom Scipiona Emilijana, a ne majkom braće Grakha". *Plut. Tib. Gra.* 8. Teško je pretpostaviti da bi bilo koja majka a kamoli predana Kornelija, zbog svoga častoljublja svjesno gurala svoje sinove u opasnosti rizične javne aktivnosti. Tako bi se i ovaj podatak o tome da je ambicija Kornelije odgovorna za grakhovsku revoluciju mogao smatrati propagandnim spinom od strane optimata.

određeni prezir prema dijelu rimske elite, koji se tako ružno, loše i nezahvalno ponio prema njenom ocu i stricu. Taj prezir je moguće usađen, preko majke, i u sinove koje je odgajala. A i zadobijanje popularnosti kod običnog naroda je, uz uspješno vojno zapovijedanje, uvijek bio standardni način uzdizanja na političkoj sceni i jačanja sopstvenog političkog uticaja i značenja.

Već je ranije objašnjeno kako je postupak plebejskog tribuna Gaja Kurijatija koji je naredio hapšenje konzula za 138. god. p. n. e. inspirirao reformiste da iskoriste instituciju plebejskog tribuna za svoje ciljeve i akcije. Međutim, postojala je još jedan razlog zašto se toliko insistiralo na tome da plebejski tribunat bude njihova "udarna pesnica". Nakon čitave priče vezane za Numanciju, činjenica je da bi svaki dalji pokušaj uspona Tiberija Grakha na ljestvici *cursus honorum* i državnih magistratura bio prilično otežan. Postojala je realna mogućnost da se njegov status zadrži samo na nivou isluženog kvestora, a da pretura, a pogotovu konzulat ostanu "pusti snovi", jer bi svaka njegova nova kandidatura za ove funkcije bila dočekana "na nož" i već u kampanji kontaminirana potezanjem numantinske priče. Osim toga Tiberije je trebao po tadašnjim zakonima da čega još skoro 13 – 14, kako bi uopće stekao predviđenu starosnu dob da bi se uopće kandidirao za konzula.[125] To je u uvjetima sve ubitačnijeg razvijanja krize i širenja njenih posljedica bio i previše dugi period. Reformatori,

[125] Upravo je ova činjenica bila osnova i argument za teze, koje su dolazile poglavito iz reda Tiberijevih oponenata, da je Tiberijeva kandidatura za plebejskog tribuna bila motivirana njegovim ambicijama i željom za „prečicama" za uzdizanjem u okviru političke hijerarhije, jer je znao da će mu biti prilično otežano kretanje u okviru *cursus honorum* pa da je odlučio da svoju političku karijeru i političku moć i značenje i ubrza i osnaži poticanjem interesa mase i skromnijih slojeva. Pozivanje na masu je inače uvijek smatralo najlakšim načinom kako bi se ubrzala i ojačala nečija karijera i zaobišao od establishmenta i vladajućih elita utabani sustav hijerarhijskog napredovanja.

a sa njima ni Tiberije Grakh, jednostavno nisu imali vremena na raspolaganju i morali su odmah bez odlaganja da stupe u akciju, a kamoli da čekaju duže od jedne decenije da bi se stekli uvjeti kako bi se Tiberije mogao uopće kandidirati za konzula, naravno ako u međuvremenu bude obnašao i funkciju preturu.

Ali reformistički kružok je odlučio ipak i da "svojoj udarnoj pesnici" osigura i krila, pa da ima i konzula koji bi sa svoje strane osiguravao uspjeh planiranog zadatka, ali i amortizirao udare protivnika na reformistički "road map". Zato se za konzula kandidirao Publije Mucije Skevola, jedan od predstavnika toga reformističkog kružoka. Reformisti koji su odlučili da 133. god. p. n. e. provedu svoj program bili su uvjereni u izbornu pobjedu i očekivali su veliku i masovnu podršku. Obični narod je već bio itekako svjestan stanja i situacije u društvu i državi. Sredinom četvrte decenije II st. p. n. e. posljedice krize su bile vidljive svakom onom koji svoj pogled nije skrivao od slika bijede, neimaštine, opadanja morala, i sveopšte destrukcije društveno-ekonomske i moralne strukture rimsko-italskog društva. Dok je na jednoj strani vladala sve veća bijeda i očaj dobrog dijela rimskog i ostalog italskog stanovništva, na drugoj strani "izabrana manjina" rimskog nobliteta razbacivala se luksuzom, novcem i arogancijom.[126] Bio je dovoljan pogled samo na ovu spoljašnju posljedicu krize koji se i izražavao kroz sve veće socijalno raslojavanje, do kojeg je dolazilo ne prirodnim razvitkom nego nasiljem i zloupotrebama, da se svjesnim građanima patrioti stegne duša. Privatni luksuz "izabranih" pratila je i njihova javna ekstravagancija, od opljačkanog ili uzurpiranog bogatstva podižu se portici i hramovi. U ovom razdoblju, izgrađeni su na Kapitolu portiko Scipiona Nazike Korkula i portiko Metela, osvajača Makedonije, a

[126] *Vell.* II, I, 1

portiko Gneja Oktavija bio je najveličanstveniji od svih[127]. Rim je postajao sve ljepši i luksuzniji zahvaljujući najviše izlivima ekstravagancije i bogatstva pojedinaca, pretvarajući se od grada koji je ranije odavao priprosti duh seljačkog naroda , koji ga je stvorio, u grad koji je po ljepoti i eleganciji bio sve dostojniji takmac helenističkih gradova. Sva ta preobrazba jednog grada bila je rezultat oholosti i častoljublja jedne manjine. Nije samo luksuzna preobrazba Grada odavala novi luksuzni trend jedne elite. Izraz novoga bogatstva postajalo je i sve veće ukrašavanje nakitom, a zlato, srebro, dijamanti i drago kamenje postajali su prateći dekor većine rimskog nobiliteta, i gospode i matrona.

Iako se mi možemo danas diviti tim građevinama podizanim u svrhu samo slave pojedinaca i bez neke stvarne koristi za stanovništvo Republike i diviti se eleganciji i kulturnoj "profinjenosti" izabranih, moramo se zapitati kakve je to osjećaje pogled, na ove nove ukrase Rima, proizvodio kod sve brojnijeg staleža siromašnih. Možda samo djelimično možemo dočarati njihove emocije ako ih usporedimo sa osjećajima svih onih koji su danas osiromašili, a svaki dan gledaju blještavilo obogaćene manjine. Ljudska patnja i njeni vanjski izrazi su identični i u starom vijeku kao i u modernim vremenima. U srcima rimskih i italskih masa sve je više tinjala vatra i bilo je potrebno da neko samo potpali iskricu i da se oganj bijesa rasplamsa u dušama onih koji su ne svojom krivicom, postajali od ponosnih građana bijednici i poniženi siromasi. Kao što je već rečeno, siromasi i svi oni kojima je bila draga dobrobit Republike su počeli izražavati neuvezanom agitacijom. Ta narodna agitacija se najviše izražavala natpisima na trijemovima, zidovima i spomenicima[128].

---

[127] *Vell.* II, I, 2; II, III, 1

[128] *Plut. Tib. Gra.* 8

Iako su sva dešavanja iz 134. i posebice 133. god. p. n. e. bila vezana za ime Tiberija Sempronija Grakha, on je bio samo najizloženiji predstavnik grupe, ako ne već i organizacije koje je sačinjavao čitav niz istaknutih i uglednih pojedinaca od kojih su neki bili i aktivni sudionici i izrade agrarnog zakona. Većinom su oni poticali iz reda tadašnje elite, bili su obrazovani i poznati u javnosti. Oni su bili itekako upoznati sa helenskim demokratskim tradicijama, učenjima starije Stoe, ali i koji su i podržavali stare rimske vrijednosti. Pored već spomenutog pravnika Publije Mucije Skevole, po imenima su poznati i Skevolin biološki brat Publija Licinija Krasa Mucijana, zatim Tiberijev punac Apije Klaudije Pulher i tadašnji *princeps senatus*. Ideološko – idejna „duša“ pokreta, Diofan i Gaj Blosije (koji je bio i intelektualna, ali i radikalna siva eminencija pokretaa), a određenu ulogu su imali i Gaj Papirije Karbon i naravno Kornelija. Možda su u ovom prvotnom kružoku određenu ulogu imali i Metel Makedonski, Marko Fulvije Flak, Gaj Katon (unuk Katona Starijeg Cenzora) te mnogi drugi za nas danas anonimni pojedinci.

Osnovni cilj predviđenih reformi je bilo povećanje broja rimskih građana i saveznika[129], i to najviše onih koji su pripadali staležu srednjih i sitnih posjednika, u prvom redu onih sa statusom *assidui*, te zaštita i stabiliziranje njihovog položaj u rimskoj državi i društvu. Tako bi osnovica vojne, političke i ekonomske moći rimske države, koja je po mišljenju populara ležala u supstanci rimskog seljaštva ostala sačuvana. Za razliku od helenskih socijalnih i demokratskih vođa, ovi ciljevi su ipak bili znatno manje radikalni. Oni nisu predviđali, ni u začetku svog javnog nastupa sa novim programom, a ni kasnije kada je program dobio neke radikalnije oblike: ukidanje dugova, ponovnu apsolutnu preraspodjelu kompletnog zemljišta

[129] *App. de bell. civ.* I, 11; *Cass. Dio* XXIV, 83, 7

(i privatnog i javnog) i bogatstva, socijalnu jednakost i uravnilovku, ukidanje privatnog vlasništva i lihvarstva i eliminaciju mogućnosti bogaćenja. Sve nas to navodi da su Tiberije i njegov kružok imali dosta umjeren program. Kao posredan cilj koji su oni nastojali ostvariti preko agrarnog zakona bilo je ponovno ostvarenje "slobode" naroda,[130] odnosno sticanje takvog stepena ekonomske održivosti rimskih i italskih seljaka kako oni ne bi morali zavisiti od interesa i želja nobiliteta. Time bi se ponovo uspostavila toliko željena harmonija i ravnotežu u odnosima između različitih slojeva rimsko-italskog stanovništva.

Da li su Tiberije i njegovi istomišljenici sebe smatrali reformatorima, vjerovatno nisu, jer je sva njihova aktivnost prvobitno bila zamišljena i zasnovana na načelima stare vrline i već donesenih zakona, oni su samo željeli da spriječe daljnju degradaciju sistema. Oni nisu težili promjeni ustavnog poretka, i provođenju svojih ciljeva nezakonitim radnjama. Njihova aktivnost nije trebala izaći iz okvira državnog uređenja i ustaljenih normi političkog života Republike, a sve njihove odluke su trebale nositi pečat legitimiteta. Oni istovremeno nisu smatrali da je socijalna i ekonomska kriza bila posljedica i zastarjelih i neadekvatnih institucija u novonastalim uslovima, kada je Rim iz grada-države i hegemona Italije prerastao u imperiju. A tu se, u njihovom nerazumijevanju historijskih procesa i zakonitosti, krila elementarna greška u planiranju koja je dovela u pitanje i program reformi i živote reformatora. Razvoj situacije ih je ipak odveo u sasvim drugom pravcu, i neki njihovi postupci ličili su sve manje na povratak “staroj pravici”, a sve više na reformi zahvat, a na momente poprimajući i revolucionarni oblik.

---

[130] *Sal. Bell. Iug.* 42,1

Izborna kampanja za plebejskog tribuna za 133. god. p. n. e. je u sebi sadržavala i predstavljanje agrarnog programa i to vjerojatno u vidu nacrta na izbornim manifestacijama i kontionama. Zato je i bilo moguće da Tiberije Grakh pobijedi sa enormnom većinom i tako postane jedan od desetorice plebejskih tribuna za 133. god. p. n. e. A za to vrijeme, Tiberijev zet i suputnik, Scipion Emilijan je vodio težak rat u Hispaniji.

Pad Numancije

Čim je postao konzul po drugi put, Scipion Emilijan se odmah i brzo prihvatio zadatka, zbog kojega je uostalom i izabran za konzula, a to je pripremanje odlučnog oružanog udara na Numanciju.[131] Scipion Emilijan je ozbiljno pristupio pripremama za svoju numantinsku kampanju. Prvo je trebalo brojno stanje armije sa kojom je planirao napasti Numanciju dovesti na neophodni nivo, što bi značilo značajno popunjavanje sa novim trupama. A zatim je trebalo osigurati i značajna financijska i druga materijalna sredstva za ovu kampanju, jer ratovi su gotovo uvijek najskuplji i najrizičniji i trošak i investicija.

Međutim, nije baš sve išlo bez problema u pripremama Scipiona Emilijana za novu ratnu kampanju. Stari način regrutovanja, nalazio se već dugo u krizi i Scipion Emilijan nije mogao da na taj način u kratkom periodu dobije očekivane i zadovoljavajuće rezultate.U

---

[131] O posljednjoj fazi rata sa Numancijom, tj. o kampanji koju je vodio Scipion Emilijan v.
Liv. Perioche 56 - 57; 59; *Frontin. Str.* IV, 1, 1; 5; *Val. Max.* II, 7, 1; III, 2, ext. 7; VII, 6, ext. 2.
Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata, 201A – 201F; *Flor.*I, XXXIV (2, 19);
App. Hisp. 84 – 99; *Gell.* XIII, 3, 6; *Polyaen* VIII, 16, 2 – 4; *Aelian. VH* XI, 9;

Senatu je naišao i na određenu opstrukciju. Senat je tako intervenirao kako bi se spriječio odlazak velikoga broja vojnih obveznika na ovu prekomorsku kampanju, pod izlikom da bi u tom slučaju ostala Italija bez dovoljno ljudskog potencijala u vojništvu za svoju odbranu u slučaju potencijalnog napada. Senat čak nije dopustio financiranje ove kampanje iz dostupnih i raspoloživih javnih fondova, nego je predvidio financiranje iz poreza koji još uvijek nisu bili prikupljeni. Na ovu odluku Senata koja je nesumnjivo mogla značajno otežati uspješno vođenje kampanje, Scipion Emilijan je odgovorio da mu neće biti potreban javni novac, nego da će za financiranje preuzeti on osobno i njegovi prijatelji i da će to biti dovoljno. Nejasni su razlozi ove opstrukcije od strane Senata. Jedna pretpostavka je da nije uopće riječ o opstrukciji, nego da je stvarno stanje bilo takvo da Senat nije mogao dopustiti odašiljanje velikoga broja vojnih obveznika u prekomorsku ekspediciju, imajući u vidu znatan pad u broju regrutne baze (*assidui*) Republike i Italije i time stvarno oslabiti odbranu Italije u slučaju iznenadnog napada. U prilog ove pretpostavke bi govorio i podatak Apijan iz njegovog opisa hispanskih ratova po kojima Scipion Emilijan iz Italije nije poveo regrutiranu armiju zbog toga što su Republika i Italija bili iscrpljeni sa toliko mnogo ratova, a i zato što se smatralo da u samim hispanskim provincijama već ima dovoljno rimsko – italskih vojnika.[132] Možda ni stanje u javnoj blagajni nije bilo baš dobro, pa je Senat smatrao shodnim da smanji što je moguće više rashode, pogotovu za jednu prekomorsku ekspediciju i ratni

[132] Međutim, na ovom mjestu se postavlja pitanje koje je to ratove Republika vodila 134. god. p. n. e. Godinu dana ranije je izvršila jedan uspješni ratni pohod, u stilu blitzkriega, na Ardijejce i Plereje. Na Siciliji je tada izbio robovski ustanak, ali još uvijek na ovaj otok nisu bile upućene brojnije i kvalitetnije postrojbe regularnih trupa. U Hispaniji je vladalo izvjesno zatištje. I to bilo sve. Znači 134. god. p. n. e. Republika baš i nije bila vojno angažirana u nekim ratovima ili sukobima koji su iziskivali brojniji angažman vojnih obveznika Republike i Italije. Samim tim se ovo objašnjenje koje se nalazi u Apijanovom podatku može smatrati paušalnim.

pohod koji i nisu baš od esencijalno egzistencijalnog značenja za Republiku i njen Italski savez. Zato bi financiranje bilo preusmjereno na još uvijek neprikupljene poreze, odnosno na kraju na privatnike. Možda je Senat imao u vidu tek izbili ustanak robova na Siciliji koji se brzo širio po ovom otoku, pa su željeli zadržati na prostoru Italije što je moguće više ljudskih i materijalnih resursa, u slučaju nepredviđenog razvoja situacije, odnosno izbijanja pobuna robova i na tlu poluotoka i na drugim dijelovima rimskoga imperija. Ali, zašto se onda u tim okolnostima i u tim trenutcima Senat uopće odlučivao za nastavak teškoga rata sa Numancijom i nije prihvatio već dogovoreni sporazum ili bar produžio trenutni *status quo*i nesigurno i neproglašeno primirje na numantinskoj bojišnici. Ako se i osjećala tih godina oskudica građana sa statusom *assidui*, ipak je teško povjerovati da je državna blagajna bila u krizi. Moguće je imati i drugu pretpostavku, da je Senat odlučio da ograniči opsege snage sa kojom je raspolagao Scipion Emilijan. Ovo ne znači da je Senat nešto osobno imao protiv Scipiona Emilijana, nego samo da je postupao u skladu sa svojom višestoljetnom načelnom politikom koja se zasniva na zaziranju od moći i utjecaja pojedinaca i što je moguće većem suprostavljanju uzdizanju bilo koga iznad dopuštene mjere, a sve u cilju kako se ne bi ugrozio poredak i republikanski sustav. Iako je Senatu stalo da se uništi Numancija, ipak su njegovi članovi, bar većina, smatrali da ne treba dozvoliti Scipionu Emilijanu da raspolaže sa tolikim brojem regruta niti da koristi javne fondove. Tako su ga značajno ograničili i primorali da u svrhu priprema za kampanju koristi i oslanja se i na svoje privatne resurse, poznanstva, prijatelje, klijente i tako ih troši i samim tim dugoročno slabi svoje resurse. Iako je Scipion Emilijan nesumnjivo bio lojalan i Senatu i ustaljenom poretku i nije imao nikakvih samodržačkih, tiranskih ili regalnih namjera, narav Senata je ipak bila takva da su oni po inerciji išli da

potkrešu svakoga pojedinca koji bi se isticao (u moći, snazi, utjecaju, autoritetu) preko mjere.

Kako bi raspolagao ipak sa dovoljno vojnika i časnika, a u kontekstu navedenih „opstrukcija“,Scipion Emilijan je, uz pristanak Senata, izvršioza svoju armiju upisivanje dobrovoljaca rimskih građana, italskih saveznika i drugih saveznika kao i plaćenika. U ostvarivanju toga cilja dovođenja trupa na potrebno brojno stanje, a i kako bi u njima imao i dovoljan broj i starješinskog kadra i vojnika na koje se mogao u potpunosti osloniti i u koje bi imao 100% povjerenje, Scipion Emilijan je bio prisiljen da djelimično nove trupe za Bližu Hispaniju popuni i svojim klijentima i prijateljima.[133] I njegov biološki brat Fabije Maksim Emilijan se pridružio ovoj novoj, posljednjoj fazi numantinskog rata. I pojedini kraljevi i političke zajednice su, radi privatnog prijateljstva sa Scipionom Emilijanom, poslali izvjestan broj trupa za ovu numantinsku kampanju. Zanimljivo je da je Scipion Emilijan tada formirao i jednu posebnu formaciju sastavljenu od 500 svojih klijenata i prijatelja, koja je predstavljala elitnu jedinicu protogardijskog tipa koja bi uvijek bila u njegovoj blizini i činila ustvari neku vrstu „pratećeg bataljona“. Čini se da u

[133] U drugoj polovini II. st. p. n. e. građani su sve više osjećali odvratnost prema vojnoj službi. I regrutno služenje građana u vojništvu Republike (milicijsko – teritorijalnog tipa) koje je nekada smatrano pravom i čašću, sve više se pretvaralo u obavezu, posebno ako se odnosilo na prekomorske teritorije i vanjske provincije. Sve su to bili pokazatelji koji su budućim rimskim vojnim zapovjednicima i državnicima nametali potrebu za strukturarnim reformama vojske i vojno – odbrambenog sustava Republike i Italskog saveza. Po svemu sudeći, udaljavanje od dotadašnjeg i sustava i prakse organiziranja građansko – regrutske vojske, započeo je baš Scipion Emilijan i to upravo u pripremama za svoju numantinsku kampanju. U popunjavanju trupa se nije oslanjao na standardno novačenje, nego je sam organizirao prikupljanje vojnika koristeći i dobrovoljce, plaćenike, klijente ..itd...itd... Time je Scipion Emilijan omogučio začeće bar u embrionalnom obliku sustava, koji će se poroditi sa profesionalizacijom i proletarizacijom marijevskih armija u Jugurtinom ratu i kimbarsko – teutonskom ratu.

ovom slučaju da Scipion Emilijan nije imao povjerenje u rimsko – italsku armiju stacioniranu u Bližoj Hispaniji, i da je nesumnjivo oko sebe želio da raspolaže snagom na koju je uvijek mogao računati, a i sa kojom je mogao da u potpunosti računa kako bi zaveo red i disciplinu u raspuštene trupe u Bližoj Hispaniji. Činjenica je da zbog niza poraza koje su pretrpile u Hispaniji i sigurno već općepoznatog vrlo slaboga morala i nediscipline i neuređenosti, te trupe više nisu uživale neki ugled niti su smatrane kvalitetnim i borbeno učinkovitim. Da bi se to stanje izmijenilo, Scipion Emilijan je morao imati „udarnu pesnicu“ koju bi koristio u eliminiranju svih negativnosti u armiji nad kojom je preuzeo zapovjedništvo. U suprotnom, i pored svoga iznimnog *auctoritasa*, on sam ništa ne bi mogao učiniti. Bez zaštite i zaleđa elitne postrojbe od povjerenja, Scipion Emilijan bi se u svome provođenju oštre discipline među demoraliziranim, nedisciplinirani i raskalašenim vojnicima susreo sa nizom problema, a nesumnjivo bi mu bio ugrožen i život bilo tako što bi neko primijenio „fragging“ ili bi mu se slučajno mogla desiti neka „nesreća“. Ali, kao što se vidi Scipion Emilijan je bio spreman na sve eventualnosti i dobro je znao šta ga može čekati kada preuzmu komandu nad jednom problematičnom armijom. Tako je ova jedinica služila i kao snaga za provođenje naredbi komandanta, ali i u svrhu njegove personalne zaštite.[134] Kada je sve uspio urediti, krenuo je za Numanciju. Dok je

[134] Ovo bi se moglo smatrati i začetkom procesa koji je na kraju vodio, na samome početku Principata i ka uspostavi čuvene Pretorijanske garde. Organizacija zaštitno – prateće jedinice je postojala i ranije, ali ne u formi neke stalne gardijske jedinice koja bi bila zadužena samo za zaštitu najviših zapovjednika. To su bile više *ad – hoc* formacije koje je izabirao komandant, pa su tako kao zapovjednička jedinica služili ekstraordinariji (“odabrani”, *extraordinarii,* iz reda italskih saveznika, o njima v. Mesihović, 2015:296 -297; 1127). Diktatori, *magistri equitum,* konzuli, prokonzuli, pretori, propretori, legati, kurulni edili, kvestori su jedino oficijelno bili štićeni i praćeni od strane liktora, ali njihov broj je bio suviše mali da bi činio bilo kakvu efektivnu prateće – zaštitnu jedinicu. Nakon Scipiona Emilijana, a posebno u nemirnom i turbulentnom kasnorepublikanskom periodu, ova praksa korištenja

on sam sa malom pratnjom brzo krenuo u Hispaniju jer je znao da je stanje u rimsko – italskoj armiji više nego loše i da mora što brže da je disciplinira i dovede u red i borbenu gotovost, ostatak dodatnih trupa od oko 4000 pripadnika pod zapovjedništvom njegovog nećaka Buteoa ga je slijedio.[135]

Ali u ovoj kampanji prvu pravu „borbu“ Scipion Emilijan je trebao voditi u taboru svoje armije a ne na bojnome polju, sa vlastitim vojnicima, a ne sa Numantincima. Došavši u Hispaniju Scipion Emilijan je zatekao rimsko – italsku armiju u Bližoj Hispaniji u očajnom borbenom i moralnom stanju, kroničnoj nedisciplini, neredu, opuštenosti, razuzdanosti, ogrezlu i iskvarenu u luksuzu, prevelikim slobodama i liberalnom ponašanju (neprimjerenim za jednu oružanu silu) i sujevjerju i praznovjericama. Scipion Emilijan je bio izrazito strog i striktan zapovjednik, koji je od svojih oficira i vojnika

---

pratećih postrojbi se sve više uvriježavala, i pri kraju Republike sve istaknute vojskovođe bi imale svoju prateću jedinicu, zvanu *cohors praetoria*. Sam „pretorijanski“ naziv ove prateće, tjelesne jedinice potiče od naziva za šator ili građevinu u kojoj je boravio zapovjedajući general na terenu – *praetorium.* U toku bitke ove kohorte su služile i kao taktička rezerva, i mogle su intervenirati ili biti iskorištene na neki drugi način kao elitna jedinica u finalnoj fazi bitke. August je dao doraditi i regulirati ovaj sustav pratećih jedinica, i pretorijanci postaju stalno tijelo, sastavljeno od probranih i odanih vojnika. O pretorijanskoj gardi v. Mesihović, 2015:1419 – 1422.

[135] Vjerojatno je riječ o njegovom sinovcu Kvintu Fabiju Maksimu, kasnije nazvanom Alobrogiški (zbog pobjeda iz 121. i 120. god. p. n. e. nad galskim narodima Alobrogima i Arvernima u Transalpinskoj Galiji). On se kandidirao za kvestora 134. god. p. n. e., slijedeći kandidaturu svoga strica za konzula. Scipion Emilijan je mladoga Fabija Maksima preporučio glasaćima, pa je ovaj i pobijedio na izborima. Scipion Emilijan je odmah uzeo svoga sinovca kao svoga osobnog kvestora za novu kampanju na numantinskom ratištu. Iz ovoga je jasno da kandidatura Fabija Maksima nije bila slučajna, nego je bila promišljena od strane Scipiona Emilijana kako bi uz sebe imao osobu od najvećeg povjerenja, tj. sopstvenoga sinovca. Kvestori su inače u ratnim kampanjama bili uvijek usko vezani za konzula / prokonzula ili pretora / propretora i praktički njihovi glavni suradnici.

zahtijevao bespogovornu disciplinu, poslušnost i poštivanje zakona. Da bi ispravio takvo stanje i povratio njenu borbenu spremnost, izveo je niz radikalnih i strogih poteza, uključujući i zabranu „svih sredstava naslade“. Čim je ušao u tabor, on je izdao proklamaciju da sve što su vojnici nabavili za svoje zadovoljstvo treba biti konfiscirano i uklonjeno.On je prvo dao istjerati iz tabora veliki broj nevojnog osoblja koje se kretalo sa armijom, predstavljalo veliki teret, usporavalo njeno kretanje i manevrisanje i štetno djelovalo na disciplinu i borbenu gotovost. Scipion Emilijan je samo 2000 prostitutki istjerao iz armijskog tabora, a koliko je još bilo proricatelja budučnosti - proroka, vračeva, svodnika, konjušara, trgovaca, torbara – prodavača, krčmara, kockara, varalica svih mogućih boja i ostalih koji su boravili i živjeli od i sa vojskom. Ovi vračevi i proroci su bili vrlo štetni, pa i opasni, za armiju, jer su se uslijed niza poraza demoralizirani vojnici njima obraćali za „proricanje sudbine“ i savjete, pa su postajali vrlo popularni i utjecajni među vojnicima, dobijajući tako faktički ulogu vođa i glavnih savjetodavaca, koja se vrlo lako mogla preobraziti u ulogu potencijalnih vođa. Nesumnjivo se vojnicima armije u Bližoj Hispaniji već značajno gubilo i umanjivalo poštovanje prema zapovjednom kadru koji se pokazivao vojnički nesposobnim, korumpiranim, avanturističkim, neodgovornim i nepoduzetnim. A onda su se u taj sve ispražnjeniji prostor počeli uvlaćiti civili sa oratorskim, proročkim, zvjezdoznalačkim i „vradžbinskim“, „čarobnjačkim“ i drugim specifičnim „sposobnostima“ i „vještinama“, na koje bi se vojnici, kojima je osnovni cilj bio da prežive svoj vojni rok, sve više počeli oslanjati.[136] Očigledno je

[136] Ustvari uvijek se u vremenima kada sustav ne funkcionira, slabo funkcionira ili kolabira ili se raspukne, nastali vakum popunjavaju raznorazni šarlatani, pohlepnici, koristoljubivi prevaranti, proroci i samozvane „mesije“ i soteri i bjelosvjetski hohštapleri koji ili prodaju nade očajnima i onima koji se suočavaju sa egistencijalnim problemima ili potiću najniže instikte i pohlepu kod masa. Boriti se protiv njih nije

prijetilo potpuno urušavanje povjerenja u oficijelno zapovjedne hijerarhije u armiji. Scipion Emilijan nije mogao trpiti paralelne i parastrukture među trupama kojima je oficijelno zapovijedao. I onda je on sve te likove,koji su govoreći vojnicima ono što su oni željeli čuti i koji su ih tako mogli zavesti, dao otjerati iz tabora, a i samo žrtvovanje sa svrhom proricanja je zabranio. Činjenica je da su vojnici osjećali strah pred numantinskim protivnikom zbog svih tih poraza i povlaćenja koja su doživjeli prethodnih godina, i da je oslanjanje na vračeve i proroke bio jedan od načina koji im je placebo efektom umanjivao taj strah, anksioznost i depresiju. Scipion Emilijan je bio jako svjestan mentalnog stanja vojnika, i zato je odmah po istjerivanju ove nevojne mase, pristupio izgradnji samopouzdanja i odgovornosti armije i nekoj svojoj „psihoterapiji“ uvođenjem stroge dnevne rutine kako bi armija povratila svoju vrijednost i oslobodila se „demona straha“.

Kako bi ojačao manevarsku sposobnost trupa i ubrzao njihovo kretanje, naredio je da se vojnici oslobode onoga tereta i prtljage koji im nisu neophodni i nužni i svega ostaloga što je moglo samo smetati, kao što su kreveti, stolovi, vaze i sva pomagala za objede izuzev onih koja je on dozvolio. Od posuđa za kuhanje on je dozvolio da se imaju samo ražanj, mjedeni kotlić i jedne zemljane čaše. Ako je neko želio da mu bude dozvoljen srebrni pehar, on je ograničio njegovu veličinu. I sva kola i njihovi suvišni sadržaji, kao i veći dio tovarnih životinja su prodani. Broj tovarnih životinja je smanjen kako one ne bi oslobađale vojnike tereta, a i kako bi se došlo do prijeko potrebnog novca za narastajuću armiju.

---

nimalo jednostavno, jer jednostavno ljudi nekada više žele da vjeruju njima koji im slatkorječivo nude ono što žele čuti ili vjerovati.

Nakon čiščenja trupa od bespotrebnog nevojnog osoblja i viška tereta, Scipion Emilijan pristupio obnovi borbene sposobnosti tamošnjih rimsko – italskih jedinica. Trupe su bile podvrgnute svakodnevnom radu, stalnim i teškim vježbama, obukama i konstantnim marševima, a i uskraćivan im je neki dotada uobičajeni luksuz (kao kupanje i masaže).Sluge vojnika je zapošljavao da brinu o stoci u vojnoj intendaturi. Vojnici su neprestano dobijali i komande da se bave teškim poslovima, čak i onim kojim se bave njihovi robovi ili koje bi se smatrale nepravednim. Morali su da prekomjerno nose kolje, jer se, tobože, ne znaju boriti, da se prljaju blatom, jer se, tobože, ne žele kaljati krvlju. Zabranio je vojnicima da jašu na mazgama kada su na maršu. Naređivao je vojnicima da sa sobom na čestim marševimanose sljedovanja hrane (za 30 dana) i po sedam kolaca za opkop, i pod teškim uvjetima, samo kako bi ih fizički ojačao, uvećao njihovu kondicionu sposobnost i učinio ih otpornim na hladnoću, mraz, kišu, žegu, kao i prelaske gazom rječica.Često ih je optuživao za lijenost, plašljivost i nemar, te razbijao pribor koji je služio samo u svrhu samozadovoljstva i bio potpuno nepotreban za ovu ratnu kampanju.

Kako bi ih fizički i kondiciono osnažio, ali i mentalno preoblikovao kao poslušne vojnike koji ne dovode u pitanje nikakve naredbe, Scipion Emilijan ih je primoravao na težak fizički rad koji je nekada za vanjskog promatraća izgledao besmislenim.[137] U armiji Scipiona

[137] Scipion Emilijan je usiljenim maršem sa svojim trupama prelazio preko obližnjih platoa, i svako dana je naređivao da se podižu novi tabori, jedan za drugim, a zatim je naređivao da se oni sruše. Naređivao je da se kopaju duboki rovovi i tranšei, a onda bi naređivao da se oni napune, naređivao je da se podižu visoke zidine u vidu palisada i onda da se sruše. Osobno je nadgledao ove poslove od jutra do mraka. Po logici dobroga i ozbiljnoga komandanta, koji je dobio jednu razuzdanu i lošu armiju pod svoju odgovornost, ovo je itekako imalo smisla. Svaka dobro organizirana vojska teži da slomi volju i preveliki individualizam i kriticizam vojnika i starješina, jer u suprotnom činjenica je da vojska ne bi mogla djelovati kao uhodana i efikasna

Emilijana svaka jedinica je znala koji joj je zadatak, bilo da je zaštita trupa koje grade tabor, bilo da je riječ o izviđanju, kopanju rovova, podizanju palisade, podizanju šatora. Za sve poslove koje je zahtijevao od vojnika, komandant je odredio fiksirano vrijeme u okviru kojega su se ti poslovi morali završiti. Kada bi bio viđen vojnik van redova, Scipion Emilijan ga je dao kazniti, ako je bio sa rimskim građanstvom tako što bi ga istukli sa štapom od vinove loze, a ako je bio bez rimskoga građanstva sa batinama. Ova mjera bičevanja, koju je naredio Scipion Emilijan,vojnika koji su bili krivi za labav odnos prema borbenoj disciplini je vjerojatno imala egzemplarni karakter.

Svoje trupe je natjerao da se kreću u formaciji kvadrata, a i sam Scipion Emilijan se nije držao jedne pozicije u poretku marša nego je bio u stalnom pokretu oko linija kretanja trupa kojima je zapovijedao pa je često obilazio i zalaznice. Tako je želio da ima u uvidu cjelokupnu situaciju i stanje među vojnicima. Ako bi vidio da je neki vojnik bolestan, naređivao je konjanica da sjašu i svoje mjesto prepuste bolesnima. Ovima je samo sticao dodatno poštovanje među vojnicima, jer pravedan komandant, makar bio i vrlo strog i više nego zahtjevan, može biti samo omiljen u armiji. Kada bi vidio da su mule prenatrpane, on je naređivao da se dio tereta sa njim prenese na vojnike.

O tome koliko je Scipionu Emilijanu bilo stalo da među vojnicima gaji „imidž“ pravednog, poštenog i nepotkupljivog zapovjednika dovoljno govori i slučaj sa skupim poklonima koje mu je poslao seleukidski kralj Antioh VII Euerget Sidetski. Iako su u to vrijeme, kada je zavladala među elitom posvemašnja korumpiranost, drugi zapovjednici i nobili uobičavali da sakrivaju od javnosti skupe

---

borbena mašina. A najlakše je slomiti tu volju i samostalnost vojnoga kadra ako se stalno i stalno uvježbava, uključujući i neke na prvi pogled nelogične radnje.

poklone koje su im slali strani kraljevi, Scipion Emilijan je postupio drugačije. On je naredio da se ti pokloni prihvate na središnjem javnom mjestu u vojnom taboru, odmah ih je javno predao kvestorima sa nalogom da ih oni smatraju javnom imovinom, a ne privatnim vlasništvom Scipiona Emilijana. Ovim činom je Scipion Emilijan pokazao zavidan i nivo transparentnosti, ali i javne odgovornosti. Skupi „pokloni“ koje su strani vladari slali utjecajnim rimskim nobilima su ustvari nerijetko bili mito. Tim podmićivanjem su oni nastojali da se utjecajni pojedinici u sustavu političke vlasti mediteranskog hegemona založe za neke njihove interese. Kako bi javno vojnicima pokazao da on nije korumpiran, Scipion Emilijan se ovih „poklona“ seleukidskog kralja faktički odrekao tako što je ih je automatski prebacio iz statusa *res private* u status *res publica*. Iz fonda ovih seleukidskih „poklona“ Scipion Emilijan je nagrađivao i odlikovao svoje vojnike i časnike koji bi se isticali po hrabrosti.Ovim postupkom sa seleukidskim “skupim poklonima” je Scipion Emilijan, na svome osobnom primjeru, pokazao da je veliki vojskovođa. Njegova odluka da skupe poklone koje je njemu poslao jedan orijentalni kralj, stavi na uvid svojim vojnicima i da ih onda preda kvestorima je sigurno imala odjeka među desetinama hiljada vojnika značajno ojačavši njegov autoritet i poštovanje. A to je posebno utjecalo na moral trupa, koje su sada smatrale da njihov zapovjednik vrijedi da se bespogovorno slušaju zapovijedi koje im je on slao. Tim činom je on želio i pokazati kako se razlikuje od drugih zapovjednika i utjecajnih Rimljana koji bi poklone ove vrste sakrivali od javnosti. A pokazati tu distinkciju je u tim godinama pada morala i sustava vrijednosti među predstavnicima elite, bilo itekako potrebno kako bi se imao i održavao ugled u narodu. Ustvari glavni problem sa slabim moralom među običnim pukom i vojnicima koji su poticali iz toga puka bila je činjenica da su se predstavnici elite vrlo koruptivno ponašali, pa ne samo da nisu mogli poslužiti kao primjer pripadnicima

običnog građanstva, nego su svojim pohlepnim i dekadentnim ponađenjem, koje nije ostajalo kažnjavano, ustvari navodili i skromnije slojeve da se otisnu u te navade. Scipion Emilijan je uspješno kombinirao jačanje discipline i strogosti među vojskom i osobno pokazivanje da je i on sam spreman, radi višega cilja, na značajna odricanja. To je uostalom bio i jedini pravilan način da se armija, ogrezla u dekadensu, ispravi i pretvori u efikasnu borbenu mašinu, a iskusni Scipion Emilijan je to dobro znao.

Komandant Scipion Emilijan je bio odredio armiji i da jede većinom hladne obroke, dozvoljavajući pripremu vrućega mesa samo za večeru. I tek na večeri su se vojnici mogli odmoriti, ali uz skroman objed. Ali u svim tim naporima Scipion Emilijan nije ni sebe štedio, i da bi pojačao moral svojih trupa i dao lični primjer, on se pridruživao vojnicima na stalnim i dugim marševima.Scipion Emilijan je bio i prvi koji je spavao na slami. Scipion Emilijan je imao i običaj da ide okolo sa crnim plaštem - ogrtaćem zaogrnutim oko sebe, govoreći da je u žalosti zbog sramotnog stanja armije kojom je zapovijedao. Dosta je postigao i u stvaranju sopstvenog autoriteta i strahopoštovanja prema vojnicima, posebice jer je uvijek insistirao na pravilima, bez milosti i favoriziranja.

O njegovom vojničkom karakteru dovoljno govori i anegdota na koju se nailazi u više vrela. Pred Numancijom, Scipion Emilijan je primijetio štit jednog vojnika, koji je bio prilično dekorisan, prokomentarisavši ga riječima, da se ne čudi da čovjek koji je ukrasio štit sa takvom pažnjom kao da ima više u njega povjerenja nego u svoj mač, čime je indirektno nagovijestio da će njegova koncepcija rata protiv Numancije imati ofanzivni karakter. Numantinska kampanja Scipiona Emilijana je ostala u historiji zapamćena i po mnogim anegdotama, izrekama i sentencama, ironičnog ili sarkastičnog karaktera, koje je on upućivao svojim pojedinim oficirima i vojnicima

u cilju podizanja njihove svjesti o konkretnim stvarima. Te anegdote i sentence (a koje su postale vrlo popularne u antičkoj literaturi) pored što u vrelima imaju i poučno i oratorsko značenje, pobliže objašnjavaju i kako je Scipion Emilijan nastojao uticati na vojnike kako bi se očajali njihov moral, vojnička spremnost i hrabrost. Sa druge strane, one u velikoj mjeri oslikavaju ličnost Scipiona Emilijana onakva kakve je ona bila stvarno.

Scipion Emilijan je istovremeno pristupio i unutrašnjoj reorganizaciji armije. U taktičkom smislu, Scipion Emilijan je strijelce i pračkaše raspodijelio, ne prema dotadašnjom običaju među kohorte, nego među sve centurije. Scipion Emilijan je nesumnjivo bio odličan zapovjednik[138] i vrlo brzo je ipak uspio, istina uz sve probleme i znatne muke, danekada raspuštenu armiju dovede u red, disciplinira i obuči pa je imao pod komandom ubojitu i dosta brojnu borbenu silu,[139] koja je za postavljeni cilj imala pobjedu nad ponosnom i hrabrom Numancijom. I na ovom primjeru se može vidjeti kako nečije odlučno zalaganje i djelovanje može u potponosti za kratko vrijeme da preokrene situacije iz skoro katastrofalne u povoljnu. Dok je trajala

---

[138] Međutim, za razliku od zapovjedničkih, njegove političke vještine nisu bile baš na zadovoljavajućem nivou. On se definitivno bolje snalazio na liniji fronta i u armijama nego u političkim arenama senatske kurije, kontiona, komicija i Foruma. O tome dovoljno govori primjer iz 142. god. p. n. e. za vrijeme predizborne kampanje za konzule za 141. god. p. n. e., kada su Scipion Emilijan i njegov prijatelj Gaj Lelije bili očigledno izigrani i prevareni od strane Kvinta Pompeja. O tome v. *Cic. de Amic.* 77; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata* 200C. Njegovi oštri, vrlo otvoreni i često vrlo duhoviti sarkazmi, ironije, sentence, izreke i aforizmi, usmjereni na pojedince ili određene pojave, su mu u osjetljivoj atmosferi visoke rimske politike izgleda donosili više štete nego koristi. Možda da je samo znao nekada zauzdati svoj "prejak jezik" moguće da bi bolje prolazio u civilnoj politici.

[139] Naravno, neophodno je napomenuti da je sve ovo uspio postići jer je raspolagao sa lojalnom protopretorijanskom jedinicom, koja je djelujući u funkciji modernih „vojnih policija", utjerivala disciplinu i provodila naređenja komandanta armije.

obuka i obnova borbene spremnosti armije, Scipion Emilijan se nije usuđivao da ulazi u sukob sa Numantincima.

I onda kada je smatrao da su se stekli svi uvjeti da njegova armija započne borbene operacije sa ciljem zauzimanja Numancije, on je postavio svoj tabor[140] bliže Numanciji. I tako je sabrana, fizički i borbeno spremna, pribrana, disciplirana i komandantu poslušna armija započela novu borbenu kampanju. Ali ova kampanja se bazirala na strategiji iznurivanja i iscrpljivanja Numantinaca, bez odlučnog napada na samo naselje ili numantinske pozicije. Zato mu je i cilj bio da opkoli Numanciju i zatvori je u bukvalnom smislu sa svih strana.

Pošto nije nimalo potcjenjivao neprijatelja, jer je sigurno proučio sukobe sa Numantincima u pređašnjim godinama koji su završavali porazima rimsko – italske armije, Scipion Emilijan nije uopće rizikovao i ne željeći da dijeli svoju armiju na manje detašmane nije ni trupe raštrkavao unutar same bojišnice. Bio je i vrlo oprezan u napredovanju i zauzimanju prostora i pozicija (čak i ako su mu subordinirani zapovjednici sugerirali nešto takvo), sve kako ne bi dopustio protivniku da iznenadnim napadom nanese gubitke njegovoj armiji. On nije jednostavno želio da dopusti ni najmanju pobjedu Numantinaca jer bi to moglo imati teške posljedice za po teškom mukom tek uspostavljeni moral i borbenu spremnost vojnika. Po Scipionu Emilijanu (*App. Hisp.* 87): ἡσσωμένοις μὲν γὰρ πολὺς ὁ κίνδυνος, νικῶσι δὲ οὐ μέγα τὸ ἔργον, οὐδ᾽ ἐπικερδές.᾽ εἶναι δ᾽ ἄλογον κινδυνεύειν ἐπὶ ὀλίγοις, καὶ στρατηγὸν ἀμελῆ τὸν ἀγωνιζόμενον πρὸ τῆς χρείας, ἀγαθὸν δὲ τὸν ἐν μόναις

[140] O rimskim vojnim taborima v. Mesihović, 2015:1123 – 1140.
Vrijedne podatke o izgledu vojnog tabora polustalnog karaktera, koji je podignut za vrijeme opsade Numancije od strane trupa pod komandom Scipiona Emilijana dala su i arheološka istraživanja u Numanciji.

παρακινδυνεύοντα ταῖς ἀνάγκαις. συγκρίνων δ᾽ ἔφη καὶ τοὺς ἰατροὺς μὴ χρῆσθαι τομαῖς μηδὲ καύσεσι πρὸ φαρμάκων.
(„Ako bi mi /rimsko – italska armija op. S.M./ bili potučeni, opasnost će biti ozbiljna, ako bi bili pobjedonosni, ni slava ni dobitak neće biti veliki. Glupo je navući na sebe opasnost radi malih rezultata. Može se smatrati nepromišljenim zapovjednikom onaj koji bi se borio prije nego što postoji potreba /za borbu op. S.M./, dok dobar /zapovjednik op. S.M./ preuzima rizike samo u slučajevima nužde.“ „Dodao /Scipion Emilijan op. S.M./ je da je to slično ljekarima koji ne režu niti prže svoje pacijente sve dok prvo ne pokušaju sa lijekovima.“).
Zato je Scipion Emilijan studiozno proučavao svu prirodu ovoga rata, nastojao da otkrije ili nasluti planove Numantinaca i strpljivo čekao pravu priliku. Scipion Emilijan nije uopće umanjivao vrijednost Numantinaca, zbog neke njihove malobrojnosti ili kulturološke ili civilizacijske inferiornosti. On je dobro znao da je riječ o hrabrom, odlučnom, opasnom i sposobnom protivniku, i zato je tako pažljivo pripremao svoju kampanju, striktno trenirao armiju i oprezno djelovao u svojim akcijama. Sam on je priznao da je rat bio težak jer se morao voditi takvih ljudi, kakvi su bili Numantinci.Promatrajući smionost neprijatelja, Scipion Emilijan je rekao i da je on sam kupovao sigurnost sa vremenom, u smislu da nije težio brzopletnim i nekim blitzkrieg rješenjima nego strpljivom i upornom građenju situacije koja odgovara rimsko – italskoj strani i njihovim saveznicima a šteti numantinskoj strani. On je takvu svoju strategiju uporedio sa ljekarima koji posežu za operacijom samo kao sa krajnjim sredstvom i ne prije dok ne pokušajuizljećenje sa lijekovima. Aul Gelije prenosi podatak Publija Sempronija Aselija po kojem ispada da je Scipion Emilijan ustvari “zapovjednički odgojen” da bude oprezan u ratu i da se ne upušta u rizične sukobe, jer je on čuo od svoga oca Emilija Paula da se stvarno sposoban zapovjednik nikada ne upusti u odlučujuću bitku, osim ako to ne zahtijeva krajnja potreba ili mu se ponudi

najpovoljnija prilika za bitku.[141] Ispostavilo se da se takva strategija pokazala ispravnom, jer kada je armija bila uređena i spremna za borbene aktivnosti, brzo su se pojavili i od Scipiona Emilijana očekivani rezultati. I kada je došlo pravo vrijeme, stvarno su trupe Scipiona Emilijana nagnale u bjekstvo Numantince. I kada su stariji ljudi pitali poražene numantinske ratnike zašto su bili tolike kukavice da pobjegnu od ljudi koje su tako često progonili, kažu da je jedan od Numantinaca odgovorio da su ovce još uvijek bile iste ovce, ali drugi čovjek je bio njihov pastir.

Opustošena je i numantinska okolica, opljačkani i uništeni zasadi, sve u cilju kako bi se taktikom "spržene zemlje" iscrpljivao protivnik. Izveo je operaciju u vakejsko područje, odakle su se Numantinci snabdjevali sa hranom. Tamo je uništavao sve, uzimajući za svoje

---

[141] Po ovome ispada da je Scipion Emilijan postupao po onome pravilu po kojem je „bolje učiti iz tuđih iskustava i na taj način ih upijati i sticati, nego da sam uči iz sopstvenih iskustava i njihovih proživljavanja". Inače je učiti iz tuđih iskustava, za što uostalom i služi historijska znanost/nauka – historiografija nego stalno i stalno proživljavati samo svoja iskustva po staroj narodnoj uzrečici „što te ne ubije, to te ojača" je ipak i znatno sigurnije i efikasnije uostalom. Upravo zahvaljujući historiografskoj svijeti i starim zapisima i nalazima (koji bi se naučno prikupljali, obrađivali i publicirali), pojedine civilizacije, politički i idejni sustavi kao i državne cjeline uspijevale su se nametati onim drugima koji su bili historiografski slabiji ili su se manje ili se uopće nisu služili historijski obrađenim ranijim iskustvima. Dobar primjer pružaju helensko – rimska civilizacija i Rimska država koje su se civilizacijski i politički nametnule Euromediteranskom području, europske kolonijalne sile u novom vijeku koje su podčinile Amerike, Afriku i značajan dio Azije, ali ne i Kinu koja je, i pored privremenog zastoja i privremene slabosti, upravo zahvaljujući svome snažnom historiografskom biću uspjela se oduprijeti Zapadu i Japanu, nego postati i glavna svjestska sila. Američki Indijanci i afrički Crnci, sa niskim nivoom historigrafske razvijenosti, nisu mogli crpsti iskustva iz svojih ranijih generacija, kao što su to mogli Europljani i Mediteranci, pa su vrlo lako i brzo podlegli.
Narodi, zajednice, države sa razvijenom historiografijom na znanstvenom, poučnom i popularnom nivou su uvijek u prednosti u odnosu na narode, zajednice i države sa romantičarskom historiografijom, ali su i ove u prednosti u odnosu na one narode i zajednice koje svoje kolektivno sjećanje zasnivaju na epici i mitologiji.

trupe ono što je korisno kao hrana, a naređujući da se ostatak nagomila i onda zapali, sve u cilju da protivniku ne ostavi ništa od resursa. U području Palantije je došlo i do jednog otvorenog sukoba Vakeja sa konjaničkim odredom koji je vodio vojni tribun Rutilije Ruf (koji je kasnije napisao i historiju ovih dešavanja), u koji se ubrzo uključio i Scipion Emilijan sa trupama kako bi spasio Rufov odred koji je zamalo uletio u zamku. Scipion Emilijan je saznavši da je na jednom prelazu preko rijeke postavljena zasjeda, odlučio da svoje trupe povede dužim, znatno težim i bezvodnim putem. Zahvaljujući fizičkoj spremnosti, vojnici su izdržali ekstremne napore, uz gubitak samo nekih konja i tovarnih životinja koje su umrle od žeđi. Kada je prolazio kroz teritoriju Kaukeja, koji su imali sporazum sa Republikom, koji je Lukul bio prekršio, Scipion Emilijan je izdao proklamaciju da se Kaukeji mogu vratiti svojim domovima potpuno sigurni. Ovim postupkom je on nastojao da na graničnom prostoru provincije Bliže Hispanije vodi politiku "štapa i šargarepe", odnosno pokazujući i koristeći silu tamo gdje je smatrao da je to neophodno, ali istovremeno pokazujući i koristeći milost i spremnost na suradnju i mir tamo gdje je smatrao da to treba učiniti. Kaukeje je tako privukao na svoju stranu. Kada se vratio sa trupama na numantinsku teritoriju u kasnu jesen 134. god. p. n. e., armija je smještena u zimske tabore. Tu mu se pridružio numidski kontigent sa 12 slonova, koji je vodio Jugurta, unuk Masinise.

Dok su trupe Scipiona Emilijana kontinuirano pustošile okolicu, Numantinci su mu postavili zasjedu u jednom selu, okruženom skoro sa svih strana močvarnim tlom. I pored iznenađenja, zasjeda nije uspjela, ali Scipion Emilijan nije dozvolio da se protivnik dalje progoni, nego je trupe vratio u tabor. Nedugo zatim, Scipion Emilijan je dao ustanoviti dva tabora veoma blizu Numancije. Jednim je osobno on upravljao, dok je komandu nad drugim prepustio svome

bratu Fabiju Maksimu Emilijanu. Numantinci su mu ponudili odlučujuću bitku na otvorenom, ali ih je on ignorirao, odbijajući da prihvati bitku ili bude isprovociran na nju. I nadalje je svoju strategiju u ovoj numantinskoj ratnoj kampanji zasnivao na načelu iznurivanja i iscrpljivanja protivnika (posebno glađu), a ne rizičnog udara u otvorenoj bitci ili napada na protivničke fortifikacije. Scipion Emilijan se odlučio za dugu i temeljitu kontinuiranu opsadu sa sustavom opsadnih fortifikacija[142] oko cjelokupne zone odbrane (*circumvallation*; u dužini od oko devet kilometara), koji se sastojao od tabora (sa čvrstim strukturama i izgrađenim barakama), sedam kula, prsobrana, palisadneograde pojačane sa šancima, i nizom šiljatih kolaca. Inženjerija armije Scipiona Emilijana je podignula i improviziranu branu na obližnjoj močvari kako bi se stvorilo vještačko jezero između numantinskih fortifikacija i napadačkih fortifikacija.

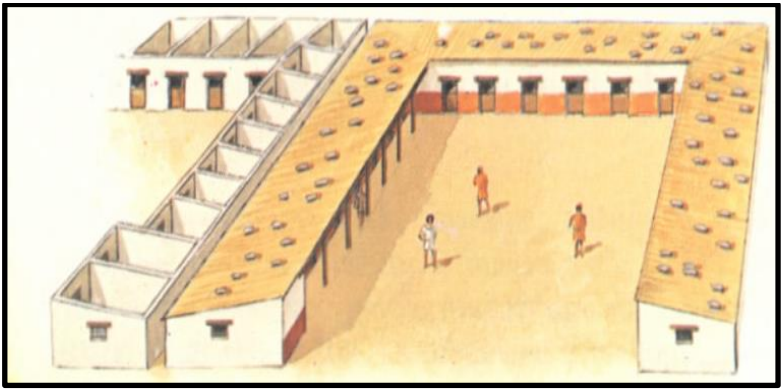

Pokušaj ilustrativne rekonstrukcije nastambi manipula iz polupokretnog tabora pred Numancijom 134./133. god. n. e. Legionari su smješteni bočno, a centurioni u sredini. Ilustracija preuzeta iz Connolly, 1991: 10.

[142] O rimskim opsadnim fortifikacijama v. Mesihović, 2015: 1140 – 1141.

Scipion Emilijan je pozvao i Rimljanima lojalne hispanske zajednice da mu pošalje odgovarajuće snage. I kada su i oni došli, on ih je dao podijeliti u nekoliko skupina. I svoju armiju je podijelio u pojedine "divizije", i svakoj odredivši posebnog zapovjednika. Svaka "divizija" je bila odgovorna za određeni dio opsadne zone. Ako bi Numantinci pokušali proboj na nekom dijelu, Scipion Emilijan je naredio da se to njemu signalizira podizanjem crvene zastave na visokom koplju ako se to dešava po danu, a vatrom ako se to dešava u toku noći, kako bi on ili njegov brat mogli požuriti sa pomognu onima koji je to potrebno. Sudeći po ovome, trupe u taborima kojima su zapovijedali Scipion Emilijan i Maksim Emilijan bile su neka vrsta taktičke rezerve. Konstruiran je i vanjski zaštitni palisadni zid (*contravallation*, 2 ½ m. širok i 3 m. visok) sa šancem koji je štitio snage opsađivaća od bilo kakvog potencijalnog napada vojski koje bi došle u pomoć Numantincima. Na ovom vanjskom zidu podignute su kule na svakih 30 metara. I oko obližnje močvare su se izveli inženjerijski radovi, podizanjem golemoga nasipa. Numancija je uspješno izolirana i od rijeke Duero, kulama i zaprekama sa oštricama kako bi se spriječila manja plovila (čamci, jedrilice, neke vrste kanua) i plivaći i ronioci da ulaze u opsadnu zonu i izlaze iz nje donoseći opsjednutima namirnice i druge neophodne stvari. U opsadnoj zoni i na samoj bojišnici Scipion Emilijan je sada raspolagao sa armijom od oko 60.000 pripadnika dok je samu Numanciju branilo šest puta manje branitelja. Polovinu svoje brojne sile, Scipion Emilijan je odredio da čuva opsadni palisadni zid i da u slučaju potrebe ide na bilo koje mjesto gdje su ih trebali. 20.000 vojnika se trebalo boriti sa vrha palisadnog zida, a 10.000 vojnika je ostavljeno u rezervi. Svaka "divizija" je znala svoje mjesto na bojišnici, kao i svaki vojnik, toliko je to pažljivo i detaljno uredio Scipion Emilijan.

Kao što se jasno vidi iz izloženih podataka, i u tim uvjetima, Scipion Emilijan je ozbiljno, odlučno i odgovorno djelovao, ne prepuštajući ništa slučaju i držeći čitavu situaciju u svojim rukama. Sam komandant je uobičavao svaki dan i noć da prolazi čitavu liniju okruženja u svrhu osobne inspekcije i kako bi bio siguran da mu je protivnik potpuno zatvoren i onemogučen da dobija hranu, oružje i drugu pomoć bez čega se Numancija nije mogla držati još dugo. Scipion Emilijan je kao svoga glavnoga "saveznika" u ovoj kampanji izabrao glad, jer kao iskusni zapovjednik znao da je samo na taj način moguće da se potčine Numantinci, a da gubitci u ljudstvu i opremom među njegovom armijom budu svedeni na što je moguće manju mjeru. Scipion Emilijan je i „štedio" svoje ljude, ne željeći da ostvari pobjedu žrtvujući veliki broj svojih vojnika. Takva taktika je dugotrajnija, ali i nesumnjivo manje rizičnija i više štedljivija. O nivou opreznosti Scipiona Emilijana i njegovog nepotcjenjivanja protivnika, dovoljno govori činjenica da je, po Floru, Numancija bila smještena na osrednje visokom brežuljku i da je bila bez zidina i tornjeva.[143] Znači na prvi pogled, bila bi lak plijen za brojnu i snažnu armiju. Međutim, Scipion Emilijan je poučen činjenicom da su Numantinci po junaštvu i časti bili ravni svima i da su se duže od dekade više nego uspješno suprotstavljali nizu rimsko – italskih napada (i tako postali i najveća dika Hispanije) odlučio da nipošto ne rizikuje. On je odlučio da mu u krilu „upadne zrela voćka", umjesto da se ide penjati kako bi je ubrao.

[143] Ovu sintagmu „bez zidina i tornjeva" je potrebno shvatiti u smislu da Numancija, kao tipično željeznodobno naselje, nije imalo vrlo složene odbrambene fortifikacije sa visokim zidinama, utvrdama, visokim zidanim tornjevima kao što su ih imali tadašnji razvijeni antički gradovi, kao npr. Kartagina i Korint. Numancija je morala imati nesumnjivo neke fortifikacije, ali su one bile slabijeg kvaliteta, vjerojatno poglavito od drveta, palisada, šanaca, nasipa, eventualno negdje zidanih elemenata, drvenih kula i sl.

Osnovna njegova taktička vodilja je bila da Numanciju u potpunosti izolira, tako da niko ne može ni ući u nju niti izaći iz opsadne zone, i kako opsjednuti Numantinci ne bi dobijali nikakvih vijesti pa ne bi imali pojma o dešavanjima izvan prstena opsade. Time ih je on nastojao ne samo ostaviti bez namirnica i drugih neophodnosti, nego i držati u informativnom mraku. A istovremeno je komandant Scipion Emilijan dao urediti i jednu odličnu i brzu komunikacionu liniju u opsadnoj zoni kako bi on sam znao šta se dešava. Za Scipiona Emilijan je vrijedila poslovica "gospodar informacije, gospodar situacije".

Cijelo to vrijeme Numancija i njene odbrambene linije bi bile izložene stalnom bombardiranju sa katapultevima[144], balistama[145] i drugim borbenim mašinama[146] te napadima strijelaca, pračkara i vojnika koji su bacali sulice. Sa potpunim izoliranjem Numantinaca i stalnim bombardiranjem, Scipion Emilijana je onemogučio i gerilsku i partizansku strategiju koja je bila najopasniji mehanizam otpora hispanskih naroda i koja je nanosila do tada goleme gubitke rimsko – italskoj armiji.

---

[144] *Onager* („divlji magarac") je bio tip katapulta koji koristi torzijsku silu (uvijanje tijela zbog djelovanja momenta). Oružje je bilo namijenjeno primarno za nanošenje štete na neprijateljskim fortifikacijama, tako što bi na njih izbacivalo veliko kamenje ili stijenje.

[145] Balista (*Ballista* od grčki βαλλίστρα, odnosno od βάλλω = baciti) je bilo antičko artiljerijsko oruđe, koje je, koristeći mehanizam dvije poluge s uvrtanjem, ispaljivalo projektile u obliku teških kopalja ili kamenja. Domet baliste je iznosio cc 300 – 350m. Vojnici specijalizirani za rukovanje artiljerijom nazivani su *ballistarii*.

[146] O rimskim borbenim mašinama v. Mesihović, 2015: 1141 – 1147.

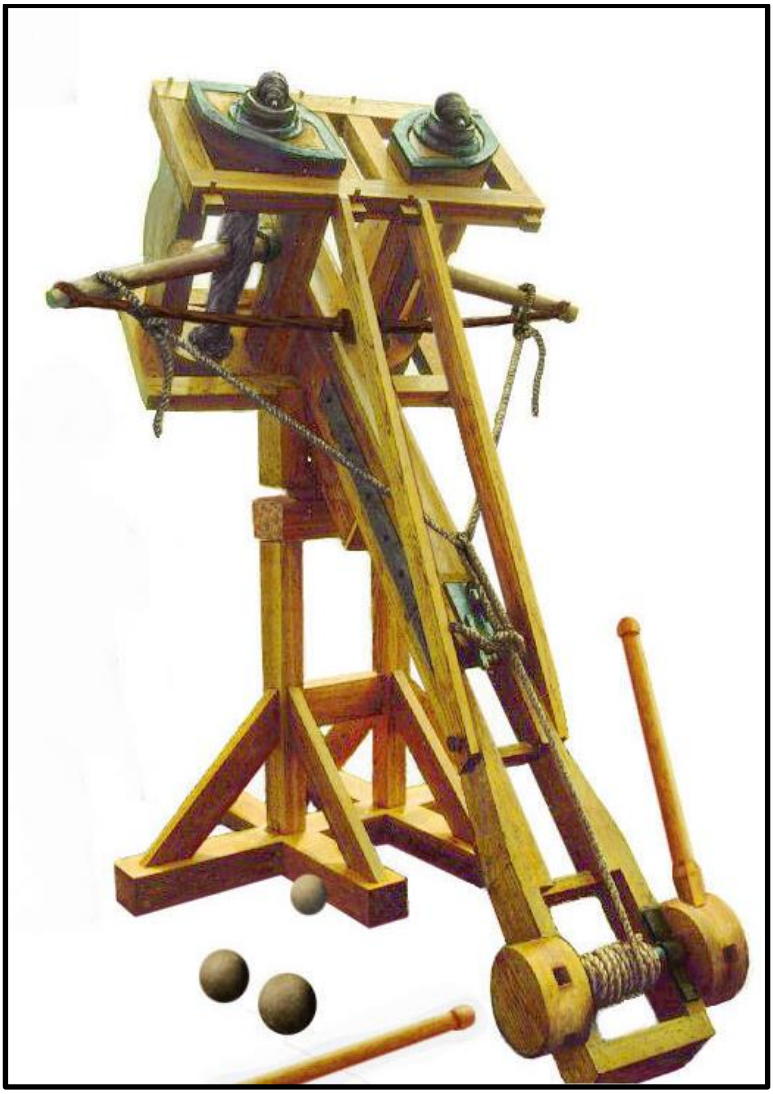

Balista

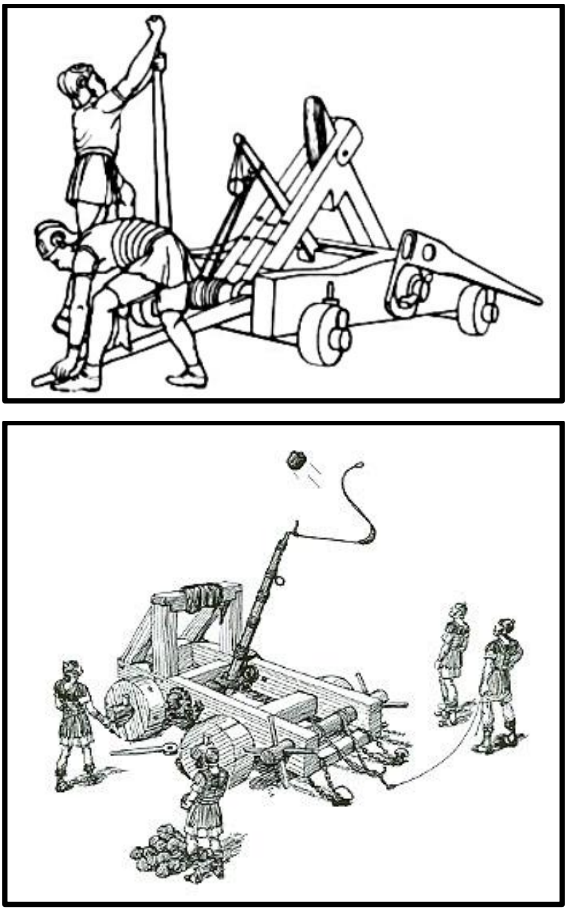

Onager

I pored hrabrosti i ratničkih sposobnosti Numantinaca, suočena sa dobro pripremljenom i prebrojnom armijom Scipiona Emilijana izigrana Numancija nije imala mnogo izgleda.Ali Numancija je, i pored toga što je bila opkoljena od šestorostruko brojnijih snaga, i dalje pružala herojski otpor i to u toku dugih mjeseci opsade. Bilo je

čak nekoliko numantinskih pokušaja proboja i napada na pojedine segmente opsadnog zida, ali odlična organizacija armije Scipiona Emilijana je to sve uspjela bez većih problema osujetiti.

Najveći numantinski ratnik po imenu Retogen Karaunije / *Rhetogenes Caraunius*, sa nekolicinom sljedbenika, uspio da se tajno i vješto probije iz obruća kako bi potražio pomoć od ostalih aravačkih sunarodnika i drugih susjeda. Nažalost, on i njegovi prijatelji nisu uspjeli da kod domorodačkih zajednica naiđu na zadovoljavajuću, kvalitetnu i konkretnu podršku. Starješine drugih arevačkih zajednica, plašeći se Rimljana, nisu ni saslušali ove Numantince, nego su ih odmah otposlali dalje. Ali Retogena i ostale to nije obeshrabrilo i oni su nastavili i dalje da traže pomoć. U tim njihovim nastojanjima ih je spriječila i brza i brutalna akcija samoga Scipiona Emilijana. U bogatom naselju *Lutia* (oko 55 km. od Numancije), omladina je izražavala podršku Retogenovim molbama, ali su starješine, koje su se protivile pomoći Numanciji i samim tim otvorenom ratu sa Republikom, tajno obavijestili Scipiona Emilijana o tome šta se dešava. On je sa dijelom svoje armije vrlo brzo došao do naselja*Lutia* i opkolio ga, zahtijevajući da mu se izruće vođe ovih pronumantinskih mladića. Kada su stanovnici naselja nastojali prevariti rimskoga zapovjednika rekavši da su ovi pobjegli, Scipion Emilijan je zaprijetio da će ako mu se oni ne izruće uništiti naselje. Zaplašeni stanovnici su onda izručili sve njih, oko 400 mladića. Za kaznu i kao primjer, Scipion Emilijan je naredio da im se odsjeku njihove ruke. Nakon toga se vratio u svoj tabor.

Pritješnjeni glađu, Numantinci su Scipionu Emilijanu poslali izaslanstvo koje je vodio Avarus. Možda bi se Numancija i predala pod nekim podnošljivijim uvjetima, ali Scipion Emilijan je odlučio da ide do kraja, odnosno do bezuvjetne kapitulacije ili uništenja Numancije. Tako je i pored odličnog i iskrenog govora i molbi

Avarusa, Scipion Emilijan je bio neumoljiv i spreman samo na bezuvjetnu predaju Numantinaca. Saznavši za to, Numancija je odbila da se preda, a čak su Numantinci ubili i svoje izaslanstvo i samoga Avarusa kao nositelje loših vijesti, a možda više vjerujući da su oni sa rimskim komandantom dogovorili neke privatne aranžmane.Po svemu sudeći, Scipion Emilijan je prema Numantincima vodio i prilično sofisticirani psihološki rat, odnosno neki protohibridni rat. On je svojom strategijom nastojao potkopati psihofizičke otporne sile protivnika i njegov kolektivni „imunološki sustav“, te tako oslabiti ili onemogučiti njegova spremnost na borbu i uspješnost u borbi. Tako je omogučavao sijanje sumnje među numantinskim prvacima i vodstvom, razbijao silnice povjerenja među braniteljima, a istovremeno se predstavljao kao osoba od koje sve zavisi pa je nastojao pridobiti što je više moguće saveznika. Sa iscrpljivanjem glađu je želio da stvori takvu psiho-atmosferu u Numanciji da u njoj zavlada i individualno i kolektivno ludilo, popuste svi „zaštitni mehanizmi“ i raspadne se općenito njen politički, društveni, socijalni, ekonomski i općekulturni sustav, ako ne i opće humanističke norme i ponašanje. Scipion Emilijan ih je želio dehumanizirati, dovesti na nivo instiktivnog ponašanja, i onda bi racio Numantinaca popustio u tolikoj mjeri da bi bilo samo pitanje trenutka kada će se priča o postojanju Numancije završiti. A to je sa glađu, kao temeljnom i esencijalnom ljudskom potrebom najlakše bilo moguće uraditi. Uostalom, i sam fenomen opsade, čak i bez gladi, stvara negativnu psihološku sliku kod stanovnika izloženih toj nevolji, pritisak i jad i strepnju, i na kraju i teške posttraumatske forme.

Po Floru, odnosno njegovom vrelu, Numantinci su tjerani nevoljom pokušali očajnički molili Scipiona Emilijana za bitku na otvorenom, kako bi poginuli „kao muškarci“. A pošto ni to nisu uspjeli ishodovati, odlučili su se za očajnički pokušaj proboja. Napad na položaje trupa

pod komandom Scipiona Emilijana je odbijen i to uz velike gubitke napadača. Stanje u Numanciji je postajalo sve kritičnije, pa se npr. jela i koža sa štitova i odjeće. Bila je i donesena odluka da se bježi, ali su muškarce u tome spriječile žene. Nedugo nakon toga, nestalo je bilo kakve hrane, pa se prešlo i na kanibalizam, a zavladalo je i stanje iskonskog divljaštva i instiktivne egzistencijalne borbe u kojoj nije bilo nikakvih obzira ni skrupula. I psihičko stanje Numantinaca postalo je tako gadno, da su se oni okrenuli krajnjem bijesu i mahnitosti.

Podaci iz dostupnih literarnih vrela, a koja moguće potiču iz djela Rupilija Rufa i Sempronija Aselija koji su bili neposredni svjedoci tih zbivanja, otkrivaju sav užas i horor u kojem se tada nalazila Numancija. Stanovnici ovoga opkoljenog hispanskog naselja su sve više i po svome izgledu i po svome načinu razmišljanja podsjećali na gladne divlje zvijere. Numantinci su branili svoju domovinu sve do zadnjeg trenutka, kad su već očaj i glad postali najbolje oružje neprijatelja. Glad se ispostavila kao ubjedljivo najbolje oružje Scipiona Emilijana i njegove armije. Ona je u potpunosti uništila i volju i snagu nekada hrabrog i odlučnog naroda, a da armija pod komandom Scipiona Emilijana uopće nije izvela ni jedan jedini ozbiljniji napad na Numantince. I tako su se branitelji odlučili predati rimskom komandantu. On im je odredio vrijeme kada su trebali donijeti oružje na za to određeno mjesto, te da se sljedećeg dana okupe svi na drugom mjestu. Ali pošto su mnogi željeli da izvrše samoubistvo kako bi u smrt otišli slobodni, molili su za još jedan dan. Mnogi Numantinci su ubrzo izvršili (mačem, otrovom, ognjem) samoubistvo. Ne samo da su vršili samoubistva, nego su namjerno i uništavali svoju imovinu. Već spomenuti Retogen, koji je bio jedan od glavnih, najmoćnijih i najbogatijih numantinskih prvaka, je zapalio svoj dom, učestvovao u međusobnom istrebljenju onih koji se nisu

željeli predati i na kraju se i sam bacio u oganj koji je gutao njegov dom. Njegov primjer samodestrukcije i samoubistva su mnogi slijedili.

Kada su se preostali sakupili trećega dana na određeno mjesto, izgledali su jezivo, šokirajuće, prljavo, zapušteno i mršavo. Njihov izgled je izazivao sažaljenje čak i kod njihovih neprijatelja. Apijan dodaje (*Hisp.* 97): ἔτι γὰρ αὐτοὺς ἐνεώρων ἔκ τε ὀργῆς καὶ λύπης καὶ πόνου καὶ συνειδότος ἀλληλοφαγίας.
(„U isto vrijeme, bilo je nečega strašnog za promatraće u izrazima njihovih očiju, izrazu gnjeva, tuge, teškog rada i svjesnosti da su jeli ljudsko meso.“).
Scipion Emilijan je izabrao 50 od preživjelih za svoj trijumf[147], ostale je prodao i naredio je da se Numancija sravni sa zemljom. I tako je završila Numancija.

Hispanska keltiberska Numancija je konačno savladana i zauzeta u kasno ljeto ili jesen 133. god. p. n. e. i slično Kartagini u bukvalnom smislu sravnjena (bar ono što je još preostalo i držalo se uspravno nakon teških mjeseci opsade i konačne paljevine) sa zemljom. Ali u odnosu na osvajanje Kartagine, zauzimanje Numancije nije Rimljanima ostavilo nikakva razloga za slavlje. Za razliku od prebogate Kartagine, Numancija je bila siromašna zajednica, pa je i plijen bio dosta oskudan. A i sami Numantinci su se potrudili da

[147] Ovaj podatak od samo 50 izabranih za trijumfalnu procesiju ukazuje kakvo je bilo očajno stanje Numantinaca nakon pada grada, jer su se za javno pokazivanje Rimljanima uvijek birali „najreprezentativniji primjerci“. To ukazuje da je veliki broj ratnika stradao na neki način, da je mladost isto tako uveliko stradala, a i da je ono što je preživjelo i porobljeno od ratnika i numantinske mladosti tako izgledalo da nije imalo ni smisla ni logike ih javno pokazivati. Flor kaže da nije bilo nijednog muškarca Numantinca da ga odvedu i provedu okovane u trijumfu, ali ovo je vjerojatno pretjerana konstatacija i da ipak bilo, istina dosta malo, muškaraca u ratničkoj dobi koji su bili u ropstvu i koji su izloženi u trijumfalnoj procesiji.

plijena bude što je moguće manje, osim što su popalili i uništili što su mogli u sopstvenom gradu oni su čak i sopstveno oružje sami spalili.

Rimski pisac Flor odaje snažno historijsko priznanje ovome malome gradu sljedećom rečenicom: “Svaka slava prehrabrom i - prema mojemu sudu - upravo u nesreći, preblaženom gradu. Zdušno je pomogao saveznike, tako malom vojskom tako dugo vremena zadržao narod potpomognut snagama cijeloga svijeta.“ Čuveni filozof Seneka, i sam hispanskog porijekla, je braniocima Numancije (od kojih je dobar dio izvršio samoubistvo preferirajući smrt nego ropstvo) posvetio citat: "...velika je hrabrost opsjednutih koji znaju da nije opkoljen niko kome je mogućnost smrti otvorena i koji umire u zagrljaju slobode...". Diodor, ističući primjer patriotizma Numantinaca nakon pada grada i odvođenja žitelja u ropstvo, pripovijeda da je jedan numantinski dječak prišao svojim trima zaspalim sestrama i onda ih ubio. Kada su ga Rimljani upitali zašto je to uradio, odgovorio je da život za njih više nije imao vrijednosti. Sebe je umorio glađu. Malobrojni zarobljeni Numantinci ostavljajući domovinu, baciše se na zemlju i zagrabiše pune šake numantinske zemlje i stavivši ih u jedra, ponesoše sa sobom za uspomenu na izgubljenu domovinu. Sukladno njenim tradicionalnim običajima prilikom svakoga završetka pobjedonosnog rata, Republika je poslala komisiju od deset senatora u Hispaniju kako bi za novozauzeta područja od strane Scipiona Emilijana i nešto ranije od Decima Junija Bruta uredila i propisala sustavne odnose na mirovnoj osnovi.

Numantinska kampanja koju je vodio Scipion Emilijan je bila i poprište na kojem su se našli zajedno u njegovoj armiji rimski vitez Lucilije[148], koji je postao čuveni književnik svoga vremena, mladi

[148] *Caius Lucilius* (živio cc 180 – 103/2. god. p. n. e.), satirista i pjesnik, od čijega opusa su sačuvani samo fragmenti. Bio je prijatelj Scipiona Emilijana i član njegovog kružoka.

23godišnji, ali vojnički sposobni Gaj Marije[149] rodom iz italskog grada Arpina, spomenuti numidski princ Jugurta koji je predvodio savezničke, numidske jedinice, nobil na početku karijere Kvint Cecilije Metel[150] i Publije Rutilije Ruf[151]. Neki od njih će, nakon završetka grakhovske revolucije, biti glavni akteri otvaranja novoga poglavlja stranačkih sukoba u Republici, između ostaloga predvodeći i suparničke armije. Marije je i postao i najčuveniji lider stranke populara, i njegova je epizoda građanskih ratova bila i najkrvavija od svih. Pored njih, u armiji Scipiona Emilijana se nalazio i Tiberijev mlađi brat Gaj. Tako su Numantinci dočekali da ih novoj kampanji koja je pokrenuta sa ciljem njihovog uništenja nalazi i drugi sin Tiberija Sempronija Grakha Starijeg. Kada se podvuće crta ispod kompletne priče o "numantinskom sporazumu", može se slobodno reći da bi Numantincima bilo bolje da su uništili Mancininu armiju kada su već bili u prilici to učiniti, nego što su sklopili sporazum. Za moderne promatraće zbivanja kod Numancije, neshvatljiv je postupak Numantinaca koji su prihvatili tako jedan nedorečen sporazum, iako su bili u prilici da unište neprijatelja i jednom za svagda se riješe rimske opasnosti. Ovako su se pouzdali u jedan sporazum, iako su mogli biti sigurni da će ga Rim derogirati. Pred sobom su imali i vremenski dosta blizak primjer sa Pompejem koji je isto sa njima postigao sporazum koji je Senat odbio ratifikovati, i umjesto mira dobili su pred svojim vratima novu rimsku vojsku. Međutim, oni su preferirali sporazum iz pogrešnog uvjerenja da će im podariti dugo

---

[149] *Caius Marius*, konzul za 107., 104., 103., 102., 101., 100. i 86. god. p. n. e. O njemu v. *Plut. Mar.; Comp. Pyrr. – Mar.*; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata*, 202B – 202D.

[150] *Quintus Caecilius Metellus*, kasnije sa dodatim kognomenom Numidski / *Numidicus*, konzul za 109. god. p. n. e.

[151] *Publius Rutilius Rufus*, konzul za 105. god. p. n. e.

čekani stalni mir sa Republikom. Izgleda da su smatrali, da bi uništenje Mancinine armije samo izazvalo Republiku da pošalje još veće borbene snage. Vjerovatno su se Numantinci pouzdavali i u to da je ličnost Tiberija Grakha dovoljna garancija da će službeni Rim prihvatiti sporazum. Ali iako je Tiberije Grakh iskreno i časno zastupao postignuti sporazum, on je ipak tada još uvijek bio relativno mlad i još uvijek nije imao ni ugled ni političku moć kao njegov otac kada je sklapao ugovore sa mnogim hispanskim narodima i zajednicama. Numantinci su čak, potpuno nerazumljivo, tvrdili da bi im se u slučaju nepotvrđivanja mira, trebala «vratiti u zarobljeništvo» čitava vojska koju je predvodio Gaj Mancina.!?

Nažalost, po njih, njihove percepcije odnosa u rimskoj visokoj politici, rimske časti i uvjerenje da su konačno izborili stalni mir, su se pokazale naivnim i katastrofično pogrešnim.Ova greška u procjeni je Numantincima vrlo brzo donijela kaznu, jer se u politici naivnost (posebno prema drugoj strani koja nerijetko ima odlike „bijesnog psa“) uvijek skupo plaća. Oni su morali znati da Rim protiv njih vodi rat ne da bi ga završio polovičnim ili kompromisnim rješenjima, nego sa ciljem ili predaje Numancije na milost i nemilost ili njenog uništenja slično Kartagini. Ne iskoristivši priliku koja im se pružala, Numantinci su predodredili ne samo svoju sudbinu, nego čitave Hispanije. Da su kojim slučajem uništili Mancininu vojsku, izgled ne samo Hispanije nego i čitavog Mediterana izgledao bi sigurno sasvim drugačije.

Numantinci vjerojatno nisu znali za ono što se desilo dva stoljeća ranije u Kaudinskom klancu, kada su Samniti mogli uništiti konzulske armije, a umjesto toga su po postignutom dogovoru pustili razoružane i osramoćene vojnike. Ali, greška samnitskih poglavara u ovim dešavanjima je bila u tome što su vjerovali da će se Republika pridržavati ovoga dogovora, a umjesto toga su dobili “elegantno”

odrešenje od dogovora od strane Republike. Numantinci opet nisu mogli vjerojatno pretpostaviti da će Rimljani, kao narod sa snažnom historijskom svješću i dobrim kolektivnim pamćenjem i sjećanjem, upravo iskoristiti "Kaudinski model" kao presedan da postupe isto, i ne ratificiraju sporazum i nastave rat punom žestinom, iskoristivši u tu svrhu, između ostaloga, i iste one one vojnike koje su Numantinci mogli masakrirati. Ovo je jasan dokaz kako narodi sa jakom i istinitom historijskom sviješću i kolektivnim sjećanjem imaju startnu prednost u odnosu na narode koji imaju slabiju ili pogrešnu (romantiziranu, friziranu, lažnu, mitološko – legendarnu) ili uopće nemaju historijsku svijest i odgovornost. Pristajanje Numantinaca na sporazum je na kraju jedino omogučilo Scipionu Emilijanu da ima tu čast da proslavi 132. god. p. n. e. i svoj drugi trijumf, i da svome imenu doda još jedan počasni naziv: Numantinski/*Numantinus*. Na dan svoga numantinskog trijumfa, Scipion Emilijan je svakome od svojih vojnika darovao za tadašnje vrijeme prilično malu svotu od samo sedam denara.[152] A zbog dosta slaboga (skoro nikakvog) plijena i relativno male zaposjednute teritorije na jednom privredno zaostalijem[153] i samim tim i siromašnijem području, bez vitalnih

[152] *Plin. N.H.* XXXIII, 141.

[153] „Privredno zaostalijem" u tadašnjem povijesnom kontekstu sredine II. st. p. n. e. i u odnosu na tadašnje helensko - helenističke, italske, feničanske, levantske i druge orijentalne zemlje. Inače kada se vrše upoređivanje, uvijek je potrebno imati u vidu kontekst vremena, prostora i prilika. Uspoređivati npr. Hetite u odnosu na modernu Skandinaviju i konstatirati da su oni bili zatucani, nerazvijeni, siromašni i glupi, ili reći da je osoba koja je rođena u slamu Kalkute ili Bombaja a postala npr. učitelj neuspješna, nesposoban i luzer jer je neko ko je rođen na Petoj avenija na Menhetnu i naslijedio više milijuna dolara zaradio još par milijuna dolara, je toliko besmisleno da se ne bi trebalo ni spominjati, da nema ne samo ljudi nego i određenih ideologija, institucija i medija koje ovakve stvari često koriste u svojim propagandama. Uporedbe i zaključivati ko je uspješan, a ko ne, ko je razvijen, a ko ne, ko je zaostao, a ko ne, mogu se vršiti samo u istim kontekstima. Znači kada se govori o npr. Kubi, stanje na njoj se ne može uspoređivati sa Konektikatom, nego sa zemljama u okruženju kao što

resursa, nakon dugogodišnjeg teškoga rata koji je prilično trošio resurse, ljude i nerve Republike i Italskog saveza, može se sa pravom pitati da kada se podvuće konačna crta ispod obimne kalkulacije ovoga rata, kakve su bile stvarna svrha i dobitak zauzimanja i razaranja Numancije. Flor konstatira da je trijumf Scipiona Emilijana bio samo nad numantinskim imenom.

Tako je Scipion Emilijan, pored toga što je zapamćen kao kultivirani i vrlo obrazovani čovjek, ostao u kolektivnoj memoriji zapisan i kao uništavatelj gradova i naroda. Istovremeno, ne bi trebalo prebacivati Tiberiju Grakhu da je on odgovaran za uništenje Numancije niti neku prijetvornost prema Numantincima. Izvorna građa je decidna da se Tiberije Grakh u svome punom kapacitetu zalagao za ratificiranje sporazuma, različito od Gaja Mancine koji se ponudio žrtvovati kako bi se legitimiziralo neratificiranje sporazuma. Tiberije Grakh je vjerojatno bio pogođen „numantinskom prevarom“, i moguće je da su i njegovi osjećaji odgovornosti i grižnje savjesti prema Numanciji bili bar podsvjesni okidaći da se on upusti u vrlo rizični sraz sa establishmentom koji je najviše doprinio „numantinskoj prevari“. Umanjivanje autoriteta i podcjenjivanje Tiberija, koje je proizilazilo iz činjenice nepotvrđivanja sporazuma od strane uglavnom oligarhijskih krugova okupljenih u Senatu, vjerovatno je u Tiberiju proizvelo odgovarajuću reakciju, povredilo i njegovu sujetu i ponos, i samo pojačalo njegovu odvratnost prema neodgovornim nobilima. Unutrašnja frustracija i osjećaji i ideje koje je sigurno i sam od ranije

---

su Jamajka, Haiti, Dominikanska republika, pa i Meksiko, Florida, Honduras, Nikaragva, Gvatemala, Salvador, Belize...itd...itd...U kontekst uporedbi, analiza i zaključaka moraju ulaziti i parametri koji uključuju i povijesna iskustva, kolektivne i individualne traume, polazne pozicije, mogučnosti i smetnje. Npr. inteligentnoj, sposobnoj i pravednoj osobi je mnogo lakše napredovati i postizati nešto u npr. Kanadi nego u do krajnosti korumpiranom, dekadentnom i traumatiziranom iliro - južnoslavensko području. Ova pravila važe i za individue i za zajednice.

baštinio u tim mjeseci njegovog života su se sjedinili i počevši ga voditi u pravcu koji rimski oligarhijski krugovi nisu očekivali. Iskustvo Numancije je tako nesumnjivo odigralo veliki utjecaj na mladog Tiberija (koji je tada imao oko 26 godina) i učvrstilo njegovo uvjerenje o neophodnosti reformi kako bi se riješila kriza.

Ali bez obrzira i na pogrešne kalkulacije Numantinaca i prijetvornost oficijelnog Rima, činjenica stoji da je ovaj keltskoiberski grad, još uvijek na željeznodobnom stadiju razvitku, kao nimalo drugi grad, zajednica i država te epohe predodredili stazu po kojoj se nije kretala samo buduća karijera mladoga Tiberija Grakha, nego i kompletni politički razvitak Republike. Sve ono što se desilo na Tiberijevom putu u Hispaniju, na numantinskom ratištu i vezano za „numantinski sporazum“ je nesumnjivo imalo enormno i značenje za konačno profiliranje i zaokruživanje političko – reformatorske, pa i revolucionarne misli Tiberija Grakha, ali i za profiliranje nove reformske frakcije u rimskoj visokoj politici. Sa zauzimanjem i razaranjem Numancije, u hispanskim provincijama je završeno burno, ratno i nemirno razdoblje koje je u kontinuitetu trajalo nešto duže od dvije decenije, i uslijedilo je kakvo – takvo zatišje koje je trajalo sve do I. građanskog rata i dolaska istaknutog popularskog lidera Sertorija[154] na Pirinejski poluotok.

Na kraju pripovijedanja o Numanciji, interesantno je primijetiti kako su literarna vrela, sva bez izuzetka od autora koji su bili rimski građani, u opisu numantinskog rata i konačnog prestanka postojanja Numancije, vidljivo i iznimno blagonakloni prema Numantincima. Oni su predstavljeni kao primjer hrabrosti, časti, stoičkog držanja, kao narod sa ratničkim i borbenim umijećima koji samo teži za slobodom i mirom. U dostupnim i poznatim literarnim ne postoji neka zajednica

[154] *Quintus Sertorius,* o njemu v. *Plut. Serto.*; *Comp. Serto – Eum.*

da je dobila toliko hvale kao što je bila numantinska. Nasuprot vrlinama Numantinaca, rimsko – italska armija i njeni zapovjednici (koji su vodili rat protiv Numancije) su predstavljeni kao slabo učinkoviti, nedisciplinirani, dekadentni, nečasni, prijetvorni. Jasno se vidi ta crno – bijela predstava rimsko – italske vojske i numantinske vojske u djelima antičkih pisaca. Na ovom mjestu, vrijedi odati i priznanje tim autorima (posebno onima koji su bili historiografi), koji se nisu ustručavali da oštro kritiziraju ponašanje i djela svojih sunarodnika i institucija sopstvene države u postupanju prema Numantincima. U tome se nije „štedio“ ni sam Scipion Emilijan, pa npr. zaključni odjeljci Apijanovog opisa numantinskog rata odaju vrlo ironičan, nimalo laskav odnos prema ovome rimskom komandantu i njegovom postupku prema Numanciji koja se predala. Možda je riječ o samome stajalištu Apijana ili o prijenosu takvih stajališta iz drugih djela koja je ovaj historičar koristio kao izvore. To je toliko različito od uvriježene prakse u historiografiji koja se koristi da se sve ono sa tzv. „naše strane“ što je loše, što je zločinački, što je nepravedno, što je nečasno opravdava, relativizira, umanjuje ili sakriva, dok se ono što je sa „druge strane“, ako je bilo vidljivih primjera dobrih postupaka, uvijek spinovano kritizira i propagandno onečišćava. U simboličkom smislu, Numancija i numantinski otpor za španslku kulturu i identitet imaju slično značenje kao Virijat i luzitanski otpor za Portugaliju, Masada za Izraelce i općenito jevrejski narod ili Vercingetorix za Francuze, Baton Desitijatski za južne Slavene i Albance, Teutoburška šuma za Nijemce, Budika za Britance.

Nesretni Mancina, nad čijom sudbinom se čovjek može samo sažaliti, sudeći po podacima iz literarnih vrela nije bio loš kao čovjek, ali je postao jedan od najzlosretnijih rimskih vojskovođa, sa njegovom sudbinom mogu se samo usporediti sudbine rimskih komandanata

poraženih u Kaudinskom klancu, Gaja Terencija Varona[155] krivca za poraz kod Kane, Kvinta Servilija Cepiona Starijeg[156] odgovornog za masakr nad rimsko – italskom armijom u bitci kod Arausija, Publija Kvinktilija Vara[157] koji je 9. god. n. e. izgubio tri legije, šest auksilijarnih kohorti i tri ale u Teutoburškoj šumi, dominusa Valensa[158] i sloma istočnorimske vojske u hadrianopoljskoj katastrofi 378. god. n. e. Međutim, ipak ima i jedna vrlo kvalitativna razlika između Gaja Mancine na jednoj strani i Terencija Varona, Servilija Sepiona, Kvinktilija Varona i Valensa na drugoj strani. Mancina je ipak u svome stožeru imao jednoga mladića po imenu Tiberije Grakh koji je uspio umješnim pregovaranjem da bar sačuva od masakriranja desetine hiljada života, dok su armije Terencija, Cepiona, Vara, Valensa zbog nesposobnosti ili oholosti ili arogancije ili tvrdoglavosti ili častoljublja svojih zapovjednika bile u bukvalnom smislu masakrirane od strane svojih neprijatelja (Hanibalovih vojnika, Teutona i Kimbra, Germana i Gota). Gaj Mancina je nakon završetka te predstave rimskog beščašća i vjerolomstva u režiji Senata vezane za Numanciju ipak ostao živ i vratio se u Italiju. A koliki su sunovrat moralnog i vrijednosnog sklopa, te ličnog ponosa i časti doživjeli viši slojevi rimskog republikanskog društva najbolje pokazuje već spomenuta činjenica da je kasnije, po svom povratku, Mancina sam sebi dao podići kip u ime svoga tobožnjeg rodoljublja na kojem je predstavljen onakav kakav je bio kada ga je glavni fecijal isporučio Numantincima.

---

[155] *Caius Terentius Varro*, konzul za 216. god. p. n. e.

[156] *Quintus Servilius Caepio*, konzul za 106. god. p. n. e.

[157] *Publius Quinctilius Varus*, konzul *ordinarius* za 13. god. p. n. e.

[158] *Flavius Julius Valens*, a kao vladar *Flavius Julius Valens Augustus*, vladao u istočnom dijelu Rimske države od 364. do 378. god. n. e.

"Nepravda je u tome što neko od onog što je naprosto dobro prisvoji sebi više no što mu pripada, a premalo onog što je naprosto loše."

Aristotel[159]

[159] *Aristot.* Nikomahova Etika, 1134 a30-b1

Skraćenice

AE	L'Année Épigraphique, Paris 1888-
CAH	The Cambridge Ancient History
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*
CILA	Corpus de Inscripciones Latinas de Andalucia
CLE	*Carmina Latina Epigraphica*, hrsg. v. F. Bücheler - E. Lommatzsch, Leipzig 1930
CLENuovo	P. Cugusi, Per un nuovo Corpus dei Carmina Latina Epigraphica. Materiali e discussioni, Rom 2007
CSE	P. Kruschwitz, *Carmina Saturnia Epigraphica*. Einleitung, Text und Kommentar zu den saturnischen Versinschriften, Stuttgart 2002
D	H. Dessau, Inscriptiones Latinae Selectae, 3 Bände, Berlin 1892-1916
EDCS	Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby
EDR	Epigraphic Database Rome
EE	Ephemeris Epigraphica
ELRH	B. Díaz Arino, Epigrafía latina republicana de Hispania, Barcelona 2008
Epigraphica	Epigraphica. Rivista italiana di epigrafia, 1939-
ERItalica	A. Canto de Gregorio, La epigrafía romana de Itálica, Madrid 1985

Gordon	A.E. Gordon, Album of dated Latin inscriptions, Berkeley 1958
HEp	Hispania Epigraphica, Madrid 1989-
IG	*Inscriptiones Graecae*
ILLRP	A. Degrassi, *Inscriptiones Latinae Liberae Rei Publicae*, Florenz 2. Aufl. 1965.
InscrIt	*InscriptionesItaliae*, Rom 1931-
LCL	The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass.: Harvard University Press
MH	MaticaHrvatska, Zagreb
MS	MaticaSrpska, Novi Sad
PWRE[160]	Paulys - Wissowa Real-Enzyclopädie der classischen altertumswissenschaft, Stuttgart

[160] Paulys - Wissowa Real-Enzyclopädie der classischen altertumswissenschaft ili Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft ili Pauly-Wissowa takođe i Pauly-Wissowa-Kroll (pored PWRE, skraćenice i P.-W. ili RE) je obimna i sveobuhvatna njemačka enciklopedija antičkog svijeta i helensko – rimske klasične civilizacije koja je izlazila od 1893. do 1978. god. PWRE je bila zamišljena kao potpuna dopuna i prerada ranijeg djela pod nazivom Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung ("Realna enciklopedija klasične nauke o starini uređena po alfabetskom redosledu") čiji je autor bio August Fridrih Pauli (kojem se pridružilo još 17 autora) i koja je pokrenuta 1837. god., a nastavljena i nakon smrti Paulija (1845. god.) sve do 1852. god. Na osnovi ovoga originalnog enciklopedijsko – leksikografskog djela započeo je Georg Visova sa izdavanjem svoje edicije, a nakon njega su taj posao nastavili Vilhelm Krol, Karl Mitelhaus, Konrat Cigler i Hans Gartner.
PWRE ima 66 tomova, 15 sveski dopuna i dva registra koji su objavljeni do 1980. god., dok je 1997. god. izašao konačni registar u dva dijela po alfabetskom redu i sistemtiziran. Svaki članak u PWRE pisali su priznati stručnjaci za odgovarajuću

ZPE Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik [z.B., p.e., f.e.: ZPE-100-447]

---

oblast. Neki članci s obzirom na dužinu mogu se smatrati i manjim monografijama. Pojedini članci su bili izdati i samostalno.

Pored toga, od 1964. do 1975. god. je izlazilo skraćeno, modernizovano i svima dostupno izdanje — Der Kleine Pauly Lexikon der Antike. Auf Grundlage von Pauly's Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Konrat Ziegler, Walther Sontheimer und Hans Gärtner. (tzv, „Mali Pauly“). Od 1996. izašlo je 12 tomova Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike (tzv. „Novi Pauly“), koji su prošireni sa tri toma historije recepcije i historije nauke, kao i jednom serijom dodataka. Osim antike Novi Pauly u svojim sadržajima bavi se i temama iz osnovne grčko-rimske civilizacije kao i staroorijentalnim kulturama i egipatskom kulturom kao i kulturama okolnih naroda i vizantistikom. U saglasnosti sa savremenim trendovima Novi Pauly više prati transformacije starovekovnog sveta u kasnoj antici i proširuje svoje posmatranje sve do godine 600. pa i dalje.Specifikum za projekat Novog Paulija je izdanje posebnih svezaka koje se odnose na historiju izučavanja antike i klasičnih civilizacija. Najpre je bilo u vidu izdavanje 12 tomova Leksikona antike, 3 toma ka recepciji antike i jedan registar. Umesto 16 tomova na kraju je izašlo 19. Svezak dopuna je izašao 2002. god., a daljih (6 zasada) su u pripremi. Od 2002. u izdavaštvu Bril izlazi i engleska verzija Novog Paulija.

Izdanja izvora/vrela

Amijan Marcelin 1935; 1939-1940.: *Ammianus Marcellinus, Roman History*, J. C. Rolfe, LCL.

Amijan Marcelin 1998.: *Amijan Marcelin, Istorija,* Milena Milin, Beograd: Prosveta.

Ampelije Lucije 1854.: *Ampelius, Liber Memorialis,* ed. Edward Wölfflin, Lipsiae/Leipzig: Teubner.

Ampelije Lucije.: Latinski tekst na http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Ampelius/Liber_Memorialis*.html

Apijan 1879.: *Appiani, Historia Romana,* Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teubneri.

Apijan 1899.: *Appian, The Foreign Wars, The Illyrian Wars,* http://www.perseus.tufts.edu/, bazirano na ed. Appian. The Foreign Wars. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume I: Books 1-8.1*, Horace White, LCL.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume II: Books 8.2-12*, Horace White, LCL.

Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1-3.26*, Horace White, LCL.

Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume IV: The Civil Wars, Books 3.27-5*, Horace White, LCL.

Apijan 1967.: *Apijan, Građanski ratovi,* Bogdan M. Stevanović, Beograd: Kultura.

Aristotel 1926.: *Art of Rhetoric*, Freese, J. H., LCL.

Aristotel 1932.: *Aristotle, Politics*,H. Rackham, LCL.

Aristotel 1933.: *Metaphysics, Volume II: Books 10-14. Oeconomica. Magna Moralia* , Tredennick, Hugh – Armstrong, G. Cyril, LCL.

Aristotel 1935.: *Metaphysics, Volume I: Books 1-9,*Tredennick, Hugh, LCL.

Aristotel 1937.: *Parts of Animals. Movement of Animals. Progression of Animals*,Peck, A. L. - Forster, E. S., LCL.

Aristotel 1942.: *Generation of Animals*,Peck, A. L., LCL.

Aristotel 1934.: *Physics, Volume II: Books 5-8*, Wicksteed, P. H. - Cornford, F. M., LCL.

Aristotel 1957.: *Physics, Volume I: Books 1-4*, Wicksteed, P. H. - Cornford, F. M., LCL.

Aristotel 1965.: *History of Animals, Volume I: Books 1-3*,Peck, A. L., LCL.

Aristotel 1970.: *History of Animals, Volume II: Books 4-6*,Peck, A. L., LCL.

Aristotel 1988.: *Nikomahova etika*, Tomislav Lađa, Zagreb: Globus.

Aristotel 1991.: *History of Animals, Volume III: Books 7-10,* Balme, D. M., LCL.

Aristotel 1995.: *Aristotle: Poetics*, St. Halliwell, LCL.

Aristotel 1997.: *Aristotel, Ustav Atinski,* Petar Jevremović, Beograd: ΠΛΑΤΩ.

Augustin, O Božijoj državi 1957.: *Augustine, City of God, Books 1–3,* G. E. McCracken, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1963.: *Augustine, City of God, Books 4 –7,* W. M. Green, LCL.

Augustin, Obožijoj državi 1968.: *Augustine, City of God, Books 8 – 11,* David S. Wiesen, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1966.: *Augustine, City of God, Books 12 – 15,* Philip Levine, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1965.: *Augustine, City of God, Books 16 – 18.35,* Eva M. Sanford - W. M. Green, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1960.: *Augustine, City of God, Books 18.36 – 20,* W. C. Greene, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1972.: *Augustine, City of God, Books 21 – 22,* W. M. Green, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1982.: *Aurelije Augustin, O Državi božjoj. De civitate dei. sv. I.,* Tomislav Ladan, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Augustin, O Božijoj državi 1995.: *Aurelije Augustin, O Državi božjoj. De civitate dei. sv. II.,* Tomislav Ladan, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Aul Gelije 1927.: *Aulus Gellius, Attic Nights,* J. C. Rolfe, LCL.

Atenej 1961.: *Athenaeus, The Deipnosophists*, Charles Burton Gulick, LCL.

Ciceron, Govor protiv Lucija Kornelija Pisona.: *Ciceron, Govor protiv Lucija Kornelija Pisona*, www.thelatinlibrary.com i www.perseus.tufts.edu, bazirano na ed. *M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero*, C. D. Yonge, B. A. London. George Bell & Sons, York Street, Covent Garden. 1891.

Ciceron, *Oratio de haruspicum responso*.: *Ciceron, Oratio de haruspicum response* www.thelatinlibrary.com i www.perseus.tufts.edu, bazirano na ed. M. Tullius Cicero. M. Tulli Ciceronis Orationes: Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark. Albert Clark. Oxonii. e Typographeo Clarendoniano. 1909. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis.

Ciceron 1829.: *Marcus Tullius Cicero, The Republic of Cicero*, G. W. Featherstonhaugh, New York : G.& C. Carvill.

Ciceron 1840.: Middleton – Melmoth – Heberden, *The Life and Letters of Marcus Tullius Ciceron*, London: Edward Moxon, Dover Street.

Ciceron 1853.: *Treatises of M. T. Cicero, The Nature of the Gods, On Divination, On Fate, On the Republic, On the Laws, And on Standing for the Consulship*, C.D. Yonge, London : Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden.

Ciceron, 1891.: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, C. D. Yonge, London. George Bell & Sons.

Ciceron, 1903.: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, C. D. Yonge, London. George Bell & Sons.

Ciceron (Marko i Kvint) 1908-1909.: *The Letters of Cicero; the whole extant correspondence in chronological order, in four volumes*, Evelyn S. Shuckburgh. London. George Bell and Sons.

Ciceron 1913.: *On Duties*,Miller, Walter, LCL.

Ciceron 1914.: *On Ends*,Rackham, H., LCL.

Ciceron 1923.: *On Old Age. On Friendship. On Divination*, W. A. Falconer, LCL.

Ciceron 1923.: *Pro Archia. Post Reditum in Senatu. Post Reditum ad Quirites. De Domo Sua. De Haruspicum Responsis. Pro Plancio*,Watts, N. H., LCL.

Ciceron 1927.: *Tusculan Disputations*, King, J. E., LCL.

Ciceron 1927.: *Pro Lege Manilia. Pro Caecina. Pro Cluentio. Pro Rabirio Perduellionis Reo*, Hodge, H. Grose, LCL.

Ciceron 1928.: *The Verrine Orations, Volume I: Against Caecilius. Against Verres, Part 1; Part 2, Books 1-2*, Greenwood, L. H. G., LCL.

Ciceron 1928.: *On the Republic. On the Laws*, Clinton Walker Keyes,LCL.

Ciceron 1930.: *Pro Quinctio. Pro Roscio Amerino. Pro Roscio Comoedo. On the Agrarian Law*, Freese, J. H., LCL.

Ciceron 1931.: *Pro Milone. In Pisonem. Pro Scauro. Pro Fonteio. Pro Rabirio Postumo. Pro Marcello. Pro Ligario. Pro Rege Deiotaro,*Watts, N. H., LCL.

Ciceron 1933.: *On the Nature of the Gods. Academics*, Rackham, H., LCL.

Ciceron 1935.: Cicero, *The Verrine Orations, Volume II: Against Verres, Part 2, Books 3-5,* Greenwood, L. H. G., LCL.

Ciceron 1939.: *Brutus. Orator*, G. L. Hendrickson - H. M. Hubbell, LCL.

Ciceron 1942.: *On the Orator: Book 3. On Fate. Stoic Paradoxes. On the Divisions of Oratory* H. Rackham, LCL.

Ciceron 1948.: *On the Oratorbook 1 - 2*, E. W. Sutton - H. Rackham, LCL.

Ciceron 1949.: *Cicero, On Invention. The Best Kind of Orator. Topics*, Hubbell, H. M., LCL.

Ciceron 1954.: *Cicero, Rhetorica ad Herennium*, Caplan, Harry, LCL.

Ciceron 1955.: Ciceron: *O dužnostima,* III, Vasilije Tomović, Beograd: Kultura.

Ciceron 1958.: *Pro Caelio. De Provinciis Consularibus. Pro Balbo* R. Gardner, LCL.

Ciceron 1958.: *Cicero, Pro Sestio. In Vatinium,*Gardner, R. LCL.

Ciceron 1961.: *Cicero: De Re Publica, De Legibus*, Clinton Walker Keyes, LCL.

Ciceron, 1976.: *Cicero, In Catilinam 1-4. Pro Murena. Pro Sulla. Pro Flacco*, Macdonald, C., LCL.

Ciceron 1987.: *Ciceron, Filozofski spisi (Lelije ili razgovor o prijateljstvu, O starosti, O dužnostima, Scipionov san),* Branko Gavela – Vasilije Tomović, MS.

Ciceron 1998.: *Marko Tulije Ciceron, Beseda za Milona*, Vojin Nedeljković, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Ciceron 1998 -1999.: *Cicero, Letters,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 1999.: *Cicero, Letters to Atticus, Volume I – IV*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2001.: *Cicero, Letters to Friends, Volume I – III*,D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2002.: *Marko Tulije Ciceron, O Govorniku*, MH.

Ciceron 2002.: *Cicero, Letters to Quintus and Brutus. Letter Fragments. Letter to Octavian. Invectives. Handbook of Electioneering*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2004.: *Marko Tulije Ciceron, Besede,* Beograd: Mono & Manana.

Ciceron 2004.: *Marko Tulije Ciceron, O Prijateljstvu,* Grigorije Lazić, Čigoja.

Ciceron, 2009.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 1,* Jelena Savić, Milica Kisić, Noel Putnik, Fedon.

Ciceron 2010.: *Cicero, Orations, Philippics 1-6,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2010.: *Cicero, Orations, Philippics 7-14,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron, 2013.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 2*,Goran Vidović, Jelena Savić, Dragana Dimitrijević, Fedon.

Ciceron, 2013.: *Marko Tulije Ciceron, Druga Filipika protiv Marka Antonija, Boris Pendelj*, Fedon.

Ciceron, 2016.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 3*,Tatjana Zdravković Stojanović, Anđelka Nastić, Fedon.

Corpus iuris civilis 1888.: *Corpus juris civilis I - III*, Vol. I. *Institutiones*, Paul Krueger; *Digesta*, Theodor Mommsen.- Vol. II. *Codex*, Paul Krueger.- Vol. III. *Novellae*, Rudolf Schoell et Wilhelm Kroll, Berolini (Berlin).

Diodor 1933.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume I: Books 1-2.34*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1935.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1939.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume III: Books 4.59-8*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1946.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IV: Books 9-12.40*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1950.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VI: Books 14-15.19*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1952.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VII: Books 15.20-16.65*, Sherman Charles L., LCL.

Diodor 1963.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VIII: Books 16.66-17*, Welles, C. Bradford, LCL.

Diodor 1947.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IX: Books 18-19.65*, C.H, Geer, Russel M., LCL.

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume X: Books 19.66 - 20*, Geer, Russel M., LCL.

Diodor 1957.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XI:Fragments of Books 21 – 32,*Walton Francis R., LCL.

Diodor 1967.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XII: Fragments of Books 33 - 40*, Walton Francis R., LCL.

Dion Hrisostom (Zlatousti) 1932.: *Discourses 1-11*, J.W. Cohoon, LCL.

Dion Hrisostom (Zlatousti) 1939.: *Discourses 12-30*, J.W. Cohoon, LCL.

Dion Hrisostom (Zlatousti) 1940.: *Discourses 31-36*, J.W. Cohoon, LCL.

Dion Hrisostom (Zlatousti) 1946.: *Discourses 37-60*, J.W. Cohoon, LCL.

Dion Hrisostom (Zlatousti) 1951.: *Discourses 61-80*, J.W. Cohoon, LCL.

Granije Licinijan 1856.: *Gai Grani Liciniani Annalivm qvae svpersvnt ex codice ter scripto mvsei Britannici Londinensis nvnc primvm*, K.A. Pertz (eds.), typis et impensis Georgii Reimer.

Granije Licinijan 1899/1900; 1902; 1904.: *Granius Licinianus. Eine text-, sprach- und quellenkritische Untersuchung*, M. Flemisch (eds.)

Granije Licinijan 1981.: *Annales Grani Liciniani Reliquiae*, ed. N. Criniti. Vidjeti i http://attalus.org/translate/granius.html#8

Granije Licinijan 1983.: *Grani Liciniani: reliquiae: introduzione, commento storico e traduzione*, B. Scardigli - A. R. Berardi, Firenca.

Grčka antologija 2014.: *The Greek Anthology, Volume I: Book 1: Christian Epigrams. Book 2: Description of the Statues in the Gymnasium of Zeuxippus. Book 3: Epigrams in the Temple of Apollonis at Cyzicus. Book 4: Prefaces to the Various Anthologies. Book 5: Erotic Epigrams*, Paton, W. R., LCL.

Grčka antologija 1917.: *The Greek Anthology, Volume II: Book 7: Sepulchral Epigrams. Book 8: The Epigrams of St. Gregory the Theologian*, Paton, W. R., LCL.

Grčka antologija 1917.: *The Greek Anthology, Volume III: Book 9: The Declamatory Epigrams*, Paton, W. R., LCL.

Grčka antologija 1918.: *The Greek Anthology, Volume IV: Book 10: The Hortatory and Admonitory Epigrams. Book 11: The Convivial and Satirical Epigrams. Book 12: Strato's Musa Puerilis*, Paton, W. R., LCL.

Grčka antologija 1918.: *The Greek Anthology, Volume V: Book 13: Epigrams in Various Metres. Book 14: Arithmetical Problems, Riddles, Oracles. Book 15: Miscellanea. Book 16: Epigrams of the Planudean Anthology Not in the Palatine Manuscript*, Paton, W. R., LCL.

Elijan Klaudije 1958.: *Aelian, On Animals, Volume I: Books 1-5,* A. F. Scholfield, LCL.

Elijan Klaudije 1958.: *Aelian, On Animals, Volume II: Books 6-11,* A. F. Scholfield, LCL.

Elijan Klaudije 1959.: *Aelian, On Animals, Volume III: Books 12-17,* A. F. Scholfield, LCL.

Elijan Klaudije 1997.: *Aelian, Historical Miscellany,*Wilson, Nigel G., LCL.

Eusebije iz Cezareje 1818.: *Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars I,* Baptista Aucher Ancyranus, Venecija.

Eusebije iz Cezareje 1818.: *Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars II,* Baptista Aucher Ancyranus, Venecija.

Eusebije iz Cezareje 1845.: *Ecclesiastical History, The Life of the Blessed Emperor Constantine in Four Books from 306 to 337 AD by Eusebius Pamphilus with the Oration of Constantine to the Assembly of Saints,* London: Samuel Bagster and Sons.

Eusebije iz Cezareje 1903.: *Eusebius of Caesarea: Praeparatio Evangelica (Preparation for the Gospel),* Edwin Hamilton Gifford, Oxford University Press.

Eusebije iz Cezareje 1926.: *Eusebius: Ecclesiastical History, Volume I, Books 1-5,*Lake, Kirsopp, LCL.

Eusebije iz Cezareje 1932.: *Eusebius: Ecclesiastical History, Volume II, Books 6-10,* J. E. L. Oulton, LCL.

Eusebije iz Cezareje 1999.: *Life of Constantine*, Averil Cameron and Stuart G. Hall, trans. Oxford: Clarendon Press.

Eusebije iz Cezareje 2008.: *Eusebius' Chronicle*, Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian For my sister Karen Bedrosian Richardson, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, New Jersey.

Eutropije 1886.: *Eutropius's Abridgement of Roman History*, John Selby Watson, London: George Bell and Sons, York street, Covent Garden.

Eutropije 1993.: *Eutropius, Breviarium,* H.W. Bird, Liverpool: Liverpool University Press.

Fasti Kapitolinski 1954.: *Attilio Degrassi, Fasti Capitolini,* Torino: G.B. Paravia.

Flor 1947.: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History,* Edward Seymour Forster, LCL.

Flor 2005.: *Lucije Anej Flor, Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina*, Josip Miklić, Zagreb: Latina et Graeca.

Fotije 1606.: *Photii Bibliotheca. Sive Lectorum à Photio librorum Recensio, Censura atque Excerpta, Philologorum, Oratorum, Historicorum, Philosophorum, Medicorum, Theologorum,* Andreas Schottus, Augusta Vindelicorum/Augsburg: Mangus.

Fotije 1824-1825.: *Bibliotheca, Photius (Constantinopolitanus),* Immanuel Bekker, Berolini/Berlin: Reimer.

Fotije 1920.: *The Myriobiblion more commonly known as the Bibliotheca of Photius, patriarch of Constantinople volume one,* John Henry Freese, The Macmillan company: New York.

Fragmenti rimskih historičara 2013.: *The Fragments of the Roman Historians, Vol. I–III,* General Editor T. J. Cornell, Oxford University Press.

Frontin 1925.: *Frontinus: Stratagems. Aqueducts of Rome,* C. E. Bennett - Mary B. McElwain, LCL.

Frontin 1950.: *Frontinus, The Stratagems,* Charles E. Bennett, LCL.

Frontin 2004.: *Frontinus :De aquaeductu Urbis Romae,* Cambridge University Press.

Fronto, Marko Kornelije 1919.: *Correspondence, Volume I*, Haines, C. R., LCL.

Fronto, Marko Kornelije 1920.: *Correspondence, Volume II*, Haines, C. R., LCL.

Historia Augusta 1921.: *Historia Augusta, Volume I: Hadrian. Aelius. Antoninus Pius. Marcus Aurelius. L. Verus. Avidius Cassius. Commodus. Pertinax. Didius Julianus. Septimius Severus. Pescennius Niger. Clodius Albinus,* David Magie, LCL.

Historia Augusta 1924.: *Historia Augusta, Volume II: Caracalla. Geta. Opellius Macrinus. Diadumenianus. Elagabalus. Severus Alexander. The Two Maximini. The Three Gordians. Maximus and Balbinus,* David Magie, LCL.

Historia Augusta 1932.: *Historia Augusta, Volume III: The Two Valerians. The Two Gallieni. The Thirty Pretenders. The Deified Claudius. The Deified Aurelian. Tacitus. Probus. Firmus, Saturninus, Proculus and Bonosus. Carus, Carinus and Numerian,* David Magie, LCL.

Homer, Odiseja 1990.: *Homer, Odiseja,* Miloš Đurić, MS.

Horacije 1926.: *Horace: Satires, Epistles and Ars Poetica*, H. Rushton Fairclough, LCL.

Horacije 1958.: *Horacije, Satire i Epistule*, Juraj Zgorelec, MH

Horacije 2004.: *Horace, Odes and Epodes*, Niall Rudd, LCL.

Horacije 2011.: *Horace: Odes IV and Carmen Saeculare*, Richard F. Thomas, Cambridge Greek and Latin Classics.

Sv. Jeronim 1842.: *Sancti Eusebii Hieronymi Stridonesis Presbyteri Opera omnia 1*, D.Vallarsius-T.Maffeus, PL 22.

Sv. Jeronim 1933.: *Jerome,Select Letters*, F. A. Wright, LCL.

Sv. Jeronim 1958.: *Jerome's Commentary on Daniel*, Gleason L. Acher Jr, Grand Rapids 6, Michigan: Baker Book House..

Sv. Jeronim 1990.: *Sveti Jeronim, Izabrane poslanice*, I, I.Marković - M.Križman - J.Bratulić (Svjedočanstva 15), Split: Književni krug

Sv. Jeronim 2005.: *The Chronicle of St. Jerome*, preuzet engleski prijevod sa http://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_00_eintro.htm

Sv. Jeronim 2006.: *Hieronymus Sanctus, Ecclesiae Patres Latini, De Ecclesiae Patribus Doctoribusque, Documenta Catholica omnia*, http://www.documentacatholicaomnia.eu/20_40_0347-0420-_Hieronymus,_Sanctus.html

Julijan Apostata 1913.: *Julian, Volume I: Orations 1–5*, Wright, Wilmer C., LCL.

Julijan Apostata 1913.: *Julian, Volume II: Orations 6–8. Letters to Themistius, To the Senate and People of Athens, To a Priest. The Caesars. Misopogon*, Wright, Wilmer C., LCL.

Julijan Apostata 1923.: *Julian, Volume III: Letters. Epigrams. Against the Galilaeans. Fragments,* Wright, Wilmer C., LCL.

Justin 1886.: *Justin's Epitome Of The History Of Pompeius Trogus*, John Selby Watson, London: George Bell And Sons, York Street, Covent Garden.

Justin 1997.: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus 1*. Yardley, J. C. - Heckel, Waldemar, Oxford: Oxford University Press.

Justin 2010.: *Iustinus. Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*, Nabu Press

Juvenal 2004.: *Juvenal and Persius,* Susanna Morton Braund, LCL.

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume I: Books 1 - 11,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume II: Books 12 - 35,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume III: Books 36 - 40,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1916.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IV: Books 41 - 45,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume V: Books 46 - 50,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VI: Books 51 - 55,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1924.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VII: Books 56 - 60,* Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1925.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VIII: Books 61 - 70*, Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1927.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IX: Books 71 - 80*, Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1986.: Marjeta Šašel Kos Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 50-273

Kasiodor 1886.: *Letters of Cassiodorus Being a Condensed Translation of The Variae Epistolae of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*, Thomas Hodgkin, Oxford : Horace Hart, Printer to The University.

Kasiodor 1894.: *Cassiodori Senatoris Chronica ad a. DXIX., Chronica Minora Saec. IV. V. VI. VII.*, vol. 2, *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi* (*Auct.* ant.) 11, ed. Theodor Mommsen, Berlin.

Kasiodor 1992.: *Cassiodorus: Variae*, S.J.B. Barnish, Liverpool: University Press.

Kasiodor 2006.: *The Letters of Cassiodorus, Magnus Aurelius Cassiodorus*, Echo Library.

Konstantin Porfirogenit 1903.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. I, Excerpta de legationibus Romanorum ad Gentes, Excerpta de legationibus gentium ad Romanos*, Berlin: Weidmann.

Konstantin Porfirogenit 1905.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. III, Excerpta de insidiis,* Berlin: Weidmann.

Konstantin Porfirogenit 1906.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. II, pars 1, Excerpta de virtutibus et vitiis I*, Berlin: Weidmann.

Konstantin Porfirogenit 1906.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. IV, Excerpta de sententiis,* Berlin: Weidmann.

Konstantin Porfirogenit 1910.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. II, pars 2, Excerpta de virtutibus et vitiis II*, Berlin: Weidmann.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume I: Books 1-2,* Donald A. Russell, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume II: Books 3-5,* Donald A. Russell, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume III: Books 6-8,* Donald A. Russell, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume IV: Books 9-10,* Donald A. Russell, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume V: Books 11-12,* Donald A. Russell, LCL.

Livije 1912.: *Livius, Ab urbe condita*, Canon Roberts, New York.

Livije 1919.: *Livy, History of Rome, Volume I: Books 1-2*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1922.: *Livy, History of Rome, Volume II: Books 3-4*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1924.: *Livy, History of Rome, Volume III: Books 5-7*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1926.: *Livy, History of Rome, Volume IV: Books 8-10*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1929.: *Livy, History of Rome, Volume V: Books 21-22*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1940.: *Livy, History of Rome, Volume VI: Books 23-25*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1943.: *Livy, History of Rome, Volume VII: Books 26-27*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1949.: *Livy, History of Rome, Volume VIII: Books 28 - 30*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume IX: Books 31 -34*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume X: Books 35-37*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1936.: *Livy, History of Rome, Volume XI: Books 38-39*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1938.: *Livy, History of Rome,Volume XII: Books 40-42*, Sage, Evan T. - Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1951.: *Livy, History of Rome, Volume XIII: Books 43-45*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1959.: *Livy, History of Rome, Volume XIV:Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index,* Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1987.: *Livy XIV,* Alfred C. Schlesinger, LCL.

Livije 1991. : *Istorija Rima od osnivanja Grada,* Miroslava Mirković, Beograd: Srpska književna zadruga.

Livije 1995. : *Istorija Rima od osnivanja Grada, drugo petoknjižje,* Miroslava Mirković, Beograd: Srpska književna zadruga.

Lucilije 1938.*: Remains of Old Latin, Volume III: Lucilius. The Twelve Tables, Eric Herbert Warmington, LCL.*

Nepot 1929.: *Cornelius Nepos,* J. C. Rolfe, LCL.

Nepot 1999.: *Kornelije Nepot, Iz knjige Kornelija Nepota o latinskim povjesnicima,* Josip Miklić, MH.

Nepot 1999.: *Kornelije Nepot, O istaknutim vojskovođama stranih naroda*, Josip Miklić, MH.

Nepot, Iz pisama Kornelije, majke Grakha.: Kornelije Nepot, *Verba ex epistula Corneliae Gracchorum matris ex eodem libro cornelii nepotis excerpta*, http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.fragmenta.shtml; http://www.sas.upenn.edu/

Non Marcel 1888.: *Noni Marcelli compendiosa doctrina I pars,* ed. Lucian Müller, Lipsiae: Teubneri.

Non Marcel 1888.: *Noni Marcelli compendiosa doctrina II pars,* ed. Lucian Müller, Lipsiae: Teubneri.

Orosije 1976.: *Historia adversus paganos*, Verona: Fondazione Lorenzo Valla / Arnoldo Mondadori.

Orosije 1981.: *The Father of the Church, The Seven Books of History against the Pagans*, R. J. DeFerrari, The Catholic University of America Press.

Orosije 2010.: *Orosius,The Seven Books of History against the Pagans*, A.T. Fear, Liverpool University Press.

Ovidije 1914.: *Ovid, Heroides. Amores*, Showerman, Grant, LCL.

Ovidije 1924.: *Ovid,Tristia. Ex Ponto,* A. L. Wheeler, LCL.

Ovidije 1929.: *Ovid, Art of Love. Cosmetics. Remedies for Love. Ibis. Walnut-tree. Sea Fishing. Consolation*, Mozley, J. H., LCL.

Ovidije 1977; 1984.: *Ovid, Metamorphoses,*Frank J. Miller, LCL.

Ovidije 1907, *Metamorfoze*, Tomo Maretić, MH.

Ovidije, Fasti, 1959.: *Ovid, Fasti*, James George Frazer, LCL.

Ovidije, Fasti, 1989.: *Ovid, Fasti*, James George Frazer, LCL.

Pausanija 1913.: *Description of Greece*, James Frazer (edited with commentary and translated).

Pausanija 1989.: *Pauzanija, Opis Helade*, Uroš Pasinij, Split: Logos.

Petronije, Satirikon, 1913.: *Satyricon. Apocolocyntosis*, Heseltine, Michael - Rouse, W. H. D., LCL.

Petronije 1930.: *The Satyricon by Petronius*, Alfred R. Allinson, The Panurge Press, New York.

Petronije 1986.: *Petronius. The Satyricon*. Penguin Books.

Petronije, 1986.: *Petronije Arbiter, Satirikon ili Vragolaste pripovijesti*, Antun Slavko Kalenić, Grafički zavod Hrvatske.

Plinije Stariji 1866.: *Naturalis historia*, Berlin: ed. Weidmannos.

Plinije Stariji 1938.: *Natural History, Volume I: Books 1-2,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1942.: *Natural History, Volume II: Books 3-7,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1940.: *Natural History, Volume III: Books 8-11,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1945.: *Natural History, Volume IV: Books 12-16,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1950.: *Natural History, Volume V: Books 17-19,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1951.: *Natural History, Volume VI: Books 20-23,* Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1956.: *Natural History, Volume VII: Books 24-27,* Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1963.: *Natural History, Volume VIII: Books 28-32,* Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1952.: *Natural History, Volume IX: Books 33-35,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1962.: *Natural History, Volume X: Books 36-37,* Eichholz, D. E., LCL.

Plinije Stariji 2004.: *Plinije Stariji, «Zemljopis starog svijeta»,* Uroš Pasini, Split: Književni krug.

Plinije Stariji 2015.: *Plinije Stariji, Istorija prirode* (na osnovi *Pliny the Elder – Natural History: A Selection*, objavljeno u poznatoj biblioteci „Penguin Classics“, koje potpisuje prof. John Healy. Beograd: Dosije.

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume II: Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1917.: *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1918.: *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VIII: Sertorius and Eumenes. Phocion and Cato the Younger*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1920.: *Lives, Volume IX: Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1921.: *Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flamininus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1926.: *Lives, Volume XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. General Index*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh 1927.: Moralia, Volume I: *The Education of Children. How the Young Man Should Study Poetry. On Listening to Lectures. How to Tell a Flatterer from a Friend. How a Man May Become Aware of His Progress in Virtue*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1928.: Moralia, Volume II: *How to Profit by One's Enemies. On Having Many Friends. Chance. Virtue and Vice. Letter of Condolence to Apollonius. Advice About Keeping Well. Advice to Bride and Groom. The Dinner of the Seven Wise Men. Superstition*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1931.: Moralia, Volume III: *Sayings of Kings and Commanders. Sayings of Romans. Sayings of Spartans. The Ancient Customs of the Spartans. Sayings of Spartan Women. Bravery of Women*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume IV: Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Parallel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue of Alexander. Were the Athenians More Famous in War or in Wisdom?*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume V: Isis and Osiris. The E at Delphi. The Oracles at Delphi No Longer Given in Verse. The Obsolescence of Oracles*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1939.: *Moralia, Volume VI: Can Virtue Be Taught? On Moral Virtue. On the Control of Anger. On Tranquility of Mind. On Brotherly Love. On Affection for Offspring. Whether Vice Be Sufficient to Cause Unhappiness. Whether the Affections of the Soul are Worse Than Those of the Body*. Helmbold, W. C., LCL.

Plutarh 1959.: *Moralia, Volume VII: On Love of Wealth. On Compliancy. On Envy and Hate. On Praising Oneself Inoffensively. On the Delays of the Divine Vengeance. On Fate. On the Sign of Socrates. On Exile. Consolation to His Wife*, De Lacy, Phillip H. - Einarson, Benedict, LCL.

Plutarh 1969.: *Moralia, Volume VIII: Table-talk, Books 1-6*, Clement, P. A. - Hoffleit, H. B., LCL.

Plutarh 1961.: *Moralia, Volume IX: Table-Talk, Books 7-9. Dialogue on Love*, Minar, Edwin L. - Sandbach, F. H. - Helmbold, W. C., LCL.

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume X: Love Stories. That a Philosopher Ought to Converse Especially With Men in Power. To an Uneducated Ruler. Whether an Old Man Should Engage in Public Affairs. Precepts of Statecraft. On Monarchy, Democracy, and Oligarchy. That We Ought Not to Borrow. Lives*, Fowler, Harold North, LCL.

Plutarh 1965.: *Moralia, Volume XI: On the Malice of Herodotus. Causes of Natural Phenomena*, Pearson, Lionel - Sandbach, F. H., LCL.

Plutarh 1957.: *Moralia, Volume XII: Concerning the Face Which Appears in the Orb of the Moon. On the Principle of Cold. Whether Fire or Water Is More Useful. Whether Land or Sea Animals Are Cleverer. Beasts Are Rational. On the Eating of Flesh*, Cherniss, Harold - Helmbold, W. C., LCL.

Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII: Part 1: Platonic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.

Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII: Part 2: Stoic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.

Plutarh 1967.: *Moralia, Volume XIV: That Epicurus Actually Makes a Pleasant Life Impossible. Reply to Colotes in Defence of the Other Philosophers. Is "Live Unknown" a Wise Precept? On Music*, Einarson, Benedict - De Lacy, Phillip H., LCL.

Plutarh 1969.: *Moralia, Volume XV: Fragments*, Sandbach, F. H., LCL.

Plutarh 2004.: *Moralia, Volume XVI: Index*, O'Neil, Edward N., LCL.

Plutarh 1978.: *Plutarh, Slavni likovi antike II*, Miloš N. Đurić, MS.

Plutarh 1988.: *Plutarh, Usporedni životopisi* (I - III) Zdeslav Dukat, Zagreb: A. Cesarec.

Pojtingerova karta 1974.: *Tabula Peutingeriana, Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Gavro A. Škrivanić, Beograd: Istorijski institut.

Polibije 1962.: *Histories. Polybius.* Evelyn S. Shuckburgh, London, New York. Macmillan. 1889. Reprint Bloomington 1962.

Polibije 1988.: *Polibije, Istorije*, Marijana Ricl, MS.

Polibije 2010.: *The Histories, Volume I: Books 1-2*, Paton, W. R., LCL.

Polibije 2010.: *The Histories, Volume II: Books 3-4*, Paton, W. R., LCL.

Polibije 2011.: *The Histories, Volume III: Books 5-8*, Paton, W. R., LCL.

Polibije 2011.: *The Histories, Volume IV: Books 9-15*, Paton, W. R., LCL.

Polibije 2012.: *The Histories, Volume V: Books 16-27*, Paton, W. R., LCL.

Polibije 2012.: *The Histories, Volume VI: Books 28-39*, Paton, W. R., LCL.

Polijen 1994.: *Polyaenus: Stratagems of War, Books I-V,* Peter Krentz - Everett L. Wheeler, Chicago: Ares Publishers.

Polijen 2009.: *Polyaenus's Stratagems Of War (1793),* Richard Shepherd, Kessinger Publishing, LCL.

Pseudo - Kvintilijan, 1905.: *Quintiliani quae feruntur Declamationes XIX maiores, ed. Georgius Lehnert,* Lipsiae: Teubneri.

Pseudo - Kvintilijan 2006.: *Quintilian: The Lesser Declamations I,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Pseudo - Kvintilijan 2006.: *Quintilian: The Lesser Declamations II,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Pseudo - Lukijan 1913.: *Lucian: Long Lives (Macrobii),* A. M. Harmon, http://www.attalus.org/translate/macrobii.html#12

Rufije Fest 1967: *Rufius Festus, Breviarium rerum gestarum populi Romani in: The Breviarium of Festus*, London: ed. J.W. Eadie.

Salustije Krisp, Jugurtin rat 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH.

Salustije Krisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline) 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH.

Salustije Krisp, Historije 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH.

Salustije Krisp, Dvojbena djela 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH.

Scholia Bobiensia 1907.: *Scholia in Ciceronis orationes bobiensia,* Paul Hildebrant, Leipzig.

Scholia Bobiensia 1912.: *Ciceronis orationum scholiastae,* Thomas Stangl. Leipzig.

Sekst Aurelije Viktor 1911.: *Sextus Aurelius Victor*, edd. F.Pichlmayr i R. Gruendel, Leipzig: Teubner.

Sekst Aurelije Viktor 1961.: *Pseudo - Aurelius Victor, Epitome de Caesaribus*, Leipzig: edd. F. Pichlmayr i R. Gruendel.

Sekst Aurelije Viktor 1973.: *Deeds of famous men (De viris illustribus),* Walter K. Sherwin, Norman: University of Oklahoma Press.

Sekst Aurelije Viktor 1984.: *Sextus Aurelius Victor: A Historiographical Study*, H.W. Bird, Francis Cairns Publications.

Sekst Aurelije Viktor 2000.: *A Booklet About the Style of Life and the Manners of the Imperatores. Abbreviated from the Books of Sextus Aurelius Victor.* Thomas M. Banchich, Buffalo, New York: Canisius College.

Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004[161].: *ORIGO GENTIS ROMANAE. The Origin of the Roman Race,* Kyle Haniszewski - Lindsay Karas - Kevin Koch - Emily Parobek - Colin Pratt - Brian Serwicki, Buffalo, New York: Canisius College Translated Text.

Seneka, Apokolokintosis 1913.: *Satyricon. Apocolocyntosis,* Heseltine, Michael - Rouse, W. H. D., LCL.

Seneka, Epistule 1917.: *Epistles, Volume I: Epistles 1-65,* Richard M. Gummere, LCL.

Seneka, Epistule 1920.: *Epistles, Volume II: Epistles 66-92,* Richard M. Gummere, LCL.

Seneka, Epistule 1925.: *Epistles, Volume III: Epistles 93-124,* Richard M. Gummere, LCL.

Seneka 1928.: *Moral Essays, Volume I: De Providentia. De Constantia. De Ira. De Clementia,* John W. Basore, LCL.

[161] Djelo "Porijeklo rimskog naroda" se pripisivalo dugo Sekstu Aureliju Viktoru, međutim posljednja istraživanja sve više daju na vjerodostojnosti tezi da on ipak nije stvarni autor ovoga jednog vrlo zanimljivog sažetka o rimskim početcima. Djelo je nastalo vjerojatno u drugoj polovici IV. st. n. e. O tome v. Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004: ii - iii, v.

Seneka 1932.: *Moral Essays, Volume II: De Consolatione ad Marciam. De Vita Beata. De Otio. De Tranquillitate Animi. De Brevitate Vitae. De Consolatione ad Polybium. De Consolatione ad Helviam*, John W. Basore, LCL.

Seneka 1935.: *Moral Essays, Volume III: De Beneficiis*, John W. Basore, LCL.

Seneka 1971.: *Natural Questions, Volume I: Books 1-3*, Thomas H. Corcoran, LCL.

Seneka 1972.: *Natural Questions, Volume II: Books 4-7*, Thomas H. Corcoran, LCL.

Seneka 1986.: *Seneca. The Apocolocyntosis*, Penguin Books.

Seneka 1987.: *Lucije Anej Seneka, Pisma prijatelju*, Albin Vilhar, MS

Seneka 2002.: *Tragedies, Volume I: Hercules. Trojan Women. Phoenician Women. Medea. Phaedra*, John G. Fitch, LCL.

Seneka 2004.: *Tragedies, Volume II: Oedipus. Agamemnon. Thyestes. Hercules on Oeta. Octavia*, John G. Fitch, LCL.

Seneka, O kratkoći života, Odabrana pisma Luciliju, 2005.: *Seneka i Epiktet*, Zoran Peh, Nova Akropola, Zagreb.

Seneka Stariji 1974.: *Declamations, Volume I: Controversiae, Books 1-6*, Michael Winterbottom, LCL.

Seneka Stariji 1974.: *Declamations, Volume II: Controversiae, Books 7-10, Suasoriae. Fragments*, Michael Winterbottom, LCL.

Silije Italik 1961.: *Silius Italicus, Punica, I – II*, J. D. Duff, LCL.

Strabon 1917.: *Strabo, Geography, Volume I: Books 1-2,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1923.: *Strabo, Geography, Volume II: Books 3-5,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1924.: *Strabo, Geography, Volume III: Books 6-7,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1927.: *Strabo, Geography, Volume IV: Books 8-9,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1928.: *Strabo, Geography, Volume V: Books 10-12,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1929.: *Strabo, Geography, Volume VI: Books 13-14,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1930.: *Strabo, Geography, Volume VII: Books 15-16,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1932.: *Strabo, Geography, Volume VIII: Books 17. General Index,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1954.: *The Geography of Strabo,* H. L. Jones, LCL.

Romejska enciklopedija Suda/Σοῦδα[162] online: http://www.stoa.org/sol/

Svetonije 1978.: *Gaj Svetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva*, Stjepan Hosu, Zagreb: Naprijed.

[162]Za antičku literarnu i drugu baštinu značajnu vrijednost ima i romejska enciklopedija Σοῦδα/*Suda*, nastala stoljećima nakon završetka rimske historijske epohe. Ova masivna leksikografska enciklopedija sa oko 30.000 natuknica o drevnom mediteranskom svijetu je možda završena krajem X. st. Ona u sebi sadrži i pozivanje na mnoga drevna djela i izvore, uglavnom sa grčkog jezičkog područja, koji su sada izgubljeni ili prilično fragmentirani.

Svetonije 1914.: *Lives of the Caesars, Volume II: Claudius. Nero. Galba, Otho, and Vitellius. Vespasian. Titus, Domitian. Lives of Illustrious Men: Grammarians and Rhetoricians. Poets (Terence. Virgil. Horace. Tibullus. Persius. Lucan). Lives of Pliny the Elder and Passienus Crispus*, Rolfe, J. C., LCL.

Tacit, Agrikola 1889.: *Tacit, Agrikola*, Milivoj Šrepel, Zagreb: MH

Tacit, Dijalog o govornicima 1914.: *Tacitus: Agricola. Germania. Dialogue on Oratory*, M. Hutton - W. Peterson, LCL.

Tacit, Historije 1925; 1931.: *Tacitus, Histories*, Clifford H. Moore, LCL.

Tacit, Anali, 1970.: *Tacit, Anali*, Jakov Kostović, MH.

Tacit, Historije 1987.: Tacit, Historije, Josip Miklić, Zagreb: *Latina et Graeca*.

Tacit, Germanija 2002.: *Tacit, Germanija*, Veselin Čajkanović, Beograd: Poligraf.

Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus, Memorable Doings and Sayings, Volume I: Books 1-5*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus, Memorable Doings and Sayings, Volume II: Books 6 - 9*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Valerije Maksim 2004.: *Memorable Deeds and Sayings: One Thousand Tales from Ancient Rome,* Henry John Walker, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge.

Vegecije 2002.: *Publije Flavije Vegecije Renat, Sažetak vojne vještine*, Teodora Shek Brnardić, Zagreb: Golden marketing.

Velej Paterkul 1955.: *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL.

Velej Paterkul 2006.: *Gaj Velej Paterkul, rimska povijest*, Josip Miklić, Zagreb: Latina & Graeca.

Vergilije 1871.: *P. Vergili Maronis opera with a Commentary, vol. III.*, London: Whittaker & Co., Ave Maria Lane, George Bell, York Street, Covent Garden.

Vergilije 1876.: *P. Vergili Maronis opera. P. Vergili Maronis Opera. The works of Virgil, with a Commentary by John Conington*, London. Whittaker and Co., Ave Maria Lane.

Vergilije 1896.: *Eneida*, Tomo Maretić, MH.

Vergilije 1915.: *The Georgics and Eclogues of Virgil*, Williams, Theodore Chickering, LCL.

Vergilije 1934.: *P. Vergili Maronis Opera. The works of Virgil, Volume II, Notes*, ed. A. Sidgwick, Cambridge University Press.

Vergilije 1964.: *Eneida*, Mladen Atanasijević, Beograd: Prosveta.

Vergilije 1999.: *Virgil, Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6*, Fairclough, H. Rushton, LCL.

Vergilije 1999.: *Virgil, Aeneid: Books 7-12, Appendix Vergiliana,* Fairclough, H. Rushton, LCL.

Vergilije 2004.: *Publije Vergilije Maron, Ekloge*, Toma Maretić, Beograd: Liber-Ukronija.

Vergilije 2005.: *Vergilije, Eneida*, Bratoljub Klaić, Zagreb: Globus media.

Vergilije 2008.: *Vergil's Aeneid: Hero - War - Humanity: Hero, War, Humanity*, G. B. Cobbold, Bolchazy – Carducci Publishers Inc.

Vitruvije 1999.: *Vitruvije, Deset knjiga o arhitekturi*, Zagreb: Golden Marketing.

Vitruvije 2014.: *Vitruvije, Deset knjiga o arhitekturi*, Beograd: Orion Art.

Zonara, 1868/1869/1870.: ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν / IOANNIS ZONARAE, Epitome Historiarum, Vol. I – III, Ludovicus Dindorfius, Lipsiae: Teubneri.

Zonara 2009.: *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great*, Thomas Banchich, Eugene Lane, New York: Routledge.

Literatura

Astin, A.E., 1967, *Scipio Aemilianus*, Oxford: University Press.

Badian, Ernst, 1972, *Publicans and Sinners*, Oxford.

Badian, Ernst, 1972 A, Tiberius Gracchus and the Beginning of the Roman Revolution, *Von den Anfängen Roms bis zum Ausgang der Republik 1*, 724–726.

Beesley, A.H., 2015, The Gracchi, Marius, and Sulla, CreateSpace Independent Publishing Platform.

Beness, J. Lea, 2005, Scipio Aemilianus and the Crisis of 129 B.C., *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte Bd. 54, H. 1*, 37-48

Beness J. Lea – Hillard, T. W., 1990, The Death of Lucius Equitius on 10 December 100 B. C., *The Classical Quarterly, Vol. 40, No. 1*, Cambridge University Press, 269-272.

Briscoe, John, 1974, Supporters and Opponents of Tiberius Gracchus, The Journal of Roman Studies 64, 125-135.

Brunt, P.A., 1962, The Army and the Land in the Roman Revolution, *The Journal of Roman Studies, Vol. 52, Parts 1 and 2*, 69-86.

Brunt, P.A., 1971, *Italian Manpower 225 B.C. - A.D. 14*. Oxford: Clarendon Press.

Brunt, P.A., 1971 A, *Social Conflicts in the Roman Republic*. New York: W.W. Norton & Company.

Duncan, Mike, 2017, *The Storm Before the Storm: The Beginning of the End of the Roman Republic*, New York: Hachette Book Group

Gargola, J. Daniel, 1997, Appian and the Aftermath of the Gracchan Reform, *The American Journal of Philology, Vol. 118, No. 4*, 555-581.

Garnsey, P.D.A. - Rathbone, Dominic, 1985, The Background to the Grain Law of Gaius Gracchus, *The Journal of Roman Studies, Vol. 75*, 20-25.

Green, P., 1961, The First Sicilian Slave War, *Past & Present, No. 20*, 15-24.

Evans, J.K., 1980, Plebs Rustica: The Peasantry of Classical Italy, *American Journal of Ancient History, 5*, 134-173.

Evans, J.K., 1981, Wheat Production and its Social Consequences in the Roman World, *Classical Quarterly 31*, 428-442.

Evans, J.K., 1988, Resistance at Home: The Evasion of military service in Italy during the second century B.C., T. Yuge and M. Doi, eds., *Forms of Control and subordination in antiquity*. Tokyo, 121-140.

Fraccaro Plinio, 1914, *Studi sull'età dei Gracchi: La tradizione storica sulla rivoluzione graccana*, S. Lapi.

Fraccaro Plinio, 1967, *Studi sull'età dei Gracchi: La tradizione storica sulla rivoluzione graccana*, L'Erma di Bretschneider.

Hands, A.R., 1976, Land and Citizenship, 125-122 B.C., *Mnemosyne, Fourth Series, Vol. 29, Fasc. 2*, 176-180.

Harden, Donald, 1962, *The Phoenicians*, New York: Praeger 1962.

Hopkins, K. 1978, *Conquerors and Slaves*, Cambridge: Cambridge University Press.

Keaveney, A., 2007, *The Army in the Roman Revolution*. London: Routledge.

Keppie, Lawrence, 1998, *The Making of the Roman Army*, London: Routledge.

Konrad, C. F., 2010, From the Gracchi to the First Civil War (133-70), *A Companion to the Roman Republic*, eds. Nathan Rosenstein - Robert Morstein - Marx, Malden – Oxford – Chichester: Blackwell Publishing, 167 – 189.

Lindsay, W. M., 1928. Terence and Scipio, Classical Quarterly *22 (2), 119.*

Mattingly, Harold B., 1986., Scipio Aemilianus' Eastern Embassy, Classical Quarterly *36 (02).*

Mesihović, Salmedin, 2011, *Revolucije stare Helade i Rimske Republike,* Sarajevo: Filozofski fakultet.

Mesihović, Salmedin, 2015, ORBIS ROMANVS *(Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije*), Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2015 A, Gaj Blosije i uloga stoičke filozofske misli na političku djelatnost plebejskog tribuna Tiberija Sempronija Grakha i nastanak popularske platforme i pokreta, *Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 44, Akademija nauka i umjetnosti BiH*, 249 - 265.

Mesihović, Salmedin, 2016, *Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan* - Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2016 A, Aristonik i Država Sunca. I. dio, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, knjiga XIV - XIX*, 103 – 129.

Mesihović, Salmedin, 2017, Aristonik i Država Sunca. II. dio, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, knjiga XX*, 17 – 48.

Mesihović, Salmedin, 2017 A, *Geneza zla. Agrarna kriza: ekonomski i socijalni pad Republike,* Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2017 B, *Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan* -, II (printano) izdanje, Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2017 C, Helenističke protokomunističke utopističke ideje i filozofska učenja, *Prilozi 46, Institut za historiju u Sarajevu*, 13 – 52.

Mesihović, Salmedin, 2019, *Kraljevstvo pobunjenih robova*, S. O. R. Mentor, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2019 A, *Epizoda iz povijesti montiranih sudskih i političkih procesa. Progon braće Publija i Lucija Kornelija Scipiona*, S. O. R. Mentor, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2019 B, *Publije Mucije Skevola, jurista, historičar, revolucionar*, S. O. R. Mentor, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2019 C, CORNELIA AFRICANA MINOR, FILIA SCIPIONIS ET MATER GRACCHORVM. Prilog izučavanju revolucionarne uloge žena u politici klasične civilizacije“, S. O. R. Mentor, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2019 D, LEX SEMPRONIA AGRARIA. Prilog historiji revolucionarnog zakonodavstva“, S. O. R. Mentor, Sarajevo.

Millar, Fergus, 1984, The Mediterranean and the Roman Revolution: Politics, war and the economy. *Past and Present, No. 102*, 3-24.

Morley, Neville, 2010, Social Structure and Demography, *A Companion to the Roman Republic*, eds. Nathan Rosenstein - Robert Morstein - Marx, Malden – Oxford – Chichester: Blackwell Publishing, 293 - 323.

Person, Émile, 1877, De P. Cornelio Scipione Æmiliano Africano Et Numantino Thesim.

Picard Gilbert Charles - Picard Colette, 1968, *The Life and Death of Carthage*, New York.

Raaflaub, K. 2005, *Social Struggles in Archaic Rome*. Oxford: Blackwell.

Rosenstein, N., 2004, *Rome at War: Farms, Families, and Death in the Middle Republic.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Roselaar, Saskia T., 2008, *Public land in the Roman Republic: a social and economic history of the ager publicus,* PhD thesis Leiden University.

Roselaar, Saskia T., 2008 A, Regional Variations in the Use of the Ager Publicusin: *People, Land, and Politics: Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy 300 BC-AD 14*, Brill, 573 – 602.

Roselaar, Saskia T., 2010, *Public land in the Roman Republic: a social and economic history of the ager publicus, 396-89 BC,* Oxford.

Rostovtzeff, M. (Rostovcev, Mihail), 1926, *The Social and Economic History of the Roman Empire*. Oxford: Clarendon Press.

Rostovtzeff, M. (Rostovcev, Mihail), 1957, *The Social and Economic History of the Roman Empire* , vol. 1 Oxford: The Clarendon Press.

Rostovtzeff, M. (Rostovcev, Mihail), 1957 A, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, vol. 2 Oxford: The Clarendon Press.

Rostovcev, Mihail, 1990, *Istorija staroga sveta*, MS.

Salmon, E.T., 1970, *Roman Colonization under the Republic*. New York: Cornell University Press.

Santangelo, Federico, 2007, A survey of recent scholarship on the age of the Gracchi (1985-2005), *Topoi, volume 15/2,* 465-510.

Schochat, Y., 1980, *Recruitment and the Programme of Tiberius Gracchus*, Brussels: Latomus, Bruxulles: Latomus.

Scullard, H. H., 1970, *Scipio Africanus: Soldier and Politician.* Thames & Hudson, (Cornell University Press, 1970).

Shotter, D., 2005, *The Fall of the Roman Republic*. New York: Routledge.

Smith, William,[163] 1849, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, Vol. I – III*, London: Taylor, Walton, and Maberly,

[163] William Smith (20. V. 1813. – 7. X.1893. god.) je bio britanski leksikograf koji je najzaslužniji za objavljivanje niza epohalnih leksikografskih rječnika koji su se bavili baštinom klasične grčko – rimske civilizacije:

1. Prvo je 1842. god. objavljen „A Dictionary of Greek and Roman Antiquities“. Drugo veće i poboljšano izdanje je iz 1848, a i kasnije izlazio u editiranim izdanjima sve do 1890. Veći dio ovoga rječnika za grčke i rimske starine je sam William Smith napisao.
2. Zatim je 1849. slijedio „Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology“ u tri volumena. Ustvari ovo djelo je originalno objavljeno 1844. pod nešto drugačijim naslovom. Uz urednika W.Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske biografije i mitologije je učestvovalo još 35 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.
3. I na kraju „Dictionary of Greek and Roman Geography“. Prvi tom rječnika za grčku i rimsku geografiju je izašao 1854, a drugi tom 1857. god. Uz urednika W.Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske geografije je učestvovalo još 17 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.

Iako su na ovim leksikografskim rječnicima radili i mnogi drugi učenjaci, u bibliografiji, natuknicama u glavnom tekstu i fusnotama ovoga djela oni se navode kao Smith, W. godina izdanja, tom, broj stranice. Stvarni autor citiranog članka ili natuknice se uvijek nalazi u inicijalima na kraju članka u konkretno korištenim rječnicima. U slučaju da iza članka/natuknice nema inicijala autora, onda je clanak/natuknica napisan od Editora/urednika = Smith, 1867: I, vi: „The Articles which have no initials attached to them are written by the Editor“.

Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.

Smith, William, 1854, *Dictionary of Greek and Roman Geography, Volume I,* London: Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.

Smith, William, 1857, *Dictionary of Greek and Roman Geography, Volume II,* London: Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.

Smith, William, 1859, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston: Little, Brown and Company.

Smith, William, 1867, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, Vol. I – III,* Boston: Little, Brown and Company.

Smith, William, 1870, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston: Little, Brown and Company.

Smith, William, 1875, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London: John Murray.

Smith, William, 1890, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London: John Murray.

Spurr, M.S., 1986, *Arable Cultivation in Roman Italy, c. 200 B.C. - c. A.D. 100*. Society for the Promotion of Roman Studies.

Stockton, David, 1979, *The Gracchi*. Oxford: Clarendon Press.

William Smith je zaslužan i za objavljivanje nekoliko školskih rječnika, zatim seriju „Principia“ za učenje starogrčkog i latinskog jezika, „Student's Manuals of History and Literature“, „Latin–English Dictionary based upon the works of Forcellini and Freund“ (završeno 1855. god.), „Dictionary of the Bible“ (1860–1865), „Dictionary of Christian Antiquities“ (1875–1880), „Dictionary of Christian Biography“ (1877–1887), „The Atlas“ (1875).

Syme, Ronald., 1939, *The Roman Revolution*, Oxford: Oxford University Press.

Syme, Ronald., 2002, *The Roman Revolution*, Oxford: Oxford University Press.

Toynbee, Arnold, 1965, *Hannibal's Legacy*: *The Hannibalic War's Effects on Roman Life*. London: Oxford University Press.

Treggiari, S., 2002, *Roman Social History*. New York: Routledge.

Truesdell, S. Brown, 1947, Greek Influence on Tiberius Gracchus, *Classical Journal 42*, Classical Association of the Middle West and South, Inc. (CAMWS), 471 – 474.

Warmington, B. H. 1964, *Carthage*, London: Robert Hale.

Životopis

Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. god. upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu „Glasinačka kultura“. Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu «Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata» 7. VI. 2004. god. u Zagrebu. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi «Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba» 30. I. 2007. god. u Zagrebu. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta, a u septembru 2013. god. je izabran u zvanje vanrednog profesora za istu oblast. U zvanje redovnog profesora za nastavne predmete iz drevnih civilizacija, klasične civilizacije i ilirskih studija prof. dr. sc. Mesihović Salmedin je izabran 2. VII. 2019. godine.

U dosadašnjem naučno - istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio 44 naučna rada, kao i sljedeće knjige:

1. ANTIQVI HOMINES BOSNAE.

2. Revolucije stare Helade i Rimske Republike.

3. Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba.

4. Progresivizam.

5. Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara.

6. Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta, koautorstvo.

7. Historija Autarijata.

8. PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije.

9. Ilirike.

10. ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije).

11. Filipike.

12. Historija Ilira, koautorstvo sa Amrom Šačić.

13. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji.

14. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan.

15. Tito i mi – jučer, danas, sutra, koautorstvo.

16. Drugo izdanje knjige "Tito i mi – jučer, danas, sutra", koautorstvo.

17. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji", II (printano) izdanje.

18. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan, II (printano) izdanje.

19. Geneza zla. Agrarna kriza: ekonomski i socijalni pad Republike.

20. Hrestomatija. *Origines*. Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta.

21. Bitka za Ilirik.

22. Kraljevstvo pobunjenih robova.

23. Epizoda iz povijesti montiranih sudskih i političkih procesa – Progon braće Publija i Lucija Kornelija Scipiona.

24. Publije Mucije Skevola. Jurista, revolucionar, historičar.

25. Preci u nama. Genetičko blago Bosne i Hercegovine. Koautorstvo sa Damir Marjanović i Dragan Primorac.

26. CORNELIA AFRICANA MINOR, FILIA SCIPIONIS ET MATER GRACCHORVM. Prilog izučavanju revolucionarne uloge žena u politici klasične civilizacije.

27. LEX SEMPRONIA AGRARIA. Prilog historiji revolucionarnog zakonodavstva.